M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 551

Title: Alamkara Chandrika

551

अलंकारचंद्रिका

	Alankāra Chandrika	Title
	Vaidyanātha	Author
		Editor
		Year, Vols.
		Publisher
551	with Kuvalayānanda Tīka	Remarks

उपमैति॰ अयं न लक्ष्य निर्देशः॥ ४ ॥ शेषं लक्षणं॰ सादृश्यस्य॰ लक्ष्मी अमलंकृति विशेषज
नकता॰ तद्विशिष्टसादृश्यमिति [illegible]॰ धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात्॰ लक्षणव्या
वष्टे यत्रेति॰ यत्र काव्ये कवित्वसह[illegible] ष्ठितं नमाक्लि लक्षणन्यत्र सहकारेण बोधक
त्वसंबंधेन॰ उपमानमाधिक्यगुणं [illegible] उपमेयं वर्ण्यमानं कामिनीवदनादि॰ स
हृदय काव्यभावनापरिपक्वबुद्धिः॥ व्यंग्यस्य मर्यादा [illegible] लि नियमरूपायया साम्य
जनेत्यर्थः अत्र नोपमानोपमेययोरिति स्वरूपकथनं न तु लक्षणांतर्गतं व्यावर्तनीया
भावात्॰ आभाश्रयापादकत्वात् [illegible] उपमानत्वोपमेयत्वयोरुपमाघटकत्वात्। तत्र
ग्रेव्यक्तौ सविषयलिङ्गयं वालंकार [illegible] सादृश्य [illegible] नुपमालंकारलक्षणं बोध्यम्।
एवमग्रेप्यधिकारे तत्वविशेषणं बोध्यं [illegible] या [illegible] लावदिवा[illegible]र्थे सादृश्यबल
न्निरूपितत्वसंसर्गेण हस्त्यादेरन्वयः स [illegible] योजकत्वसंसर्गेण स्वर्गेण
वगाहनाश्रयत्वरूप साधारणधर्मत्वस्य च आश्रयत्वरूपसंबंधेन कीर्तितम्। साद

प्राप्तमलंकार [illegible] २

द्वयस्य निपातार्थत्वयानामार्थप्रतिसाधारासंबंधेनाविशेष्य वे विशेषणत्वेनबा
धकाभावात्॥ तथा चहसीनिरूपितस[illegible]योजक[illegible]स्वर्गगोकर्मकावगाहना
श्रयत्ववतीकीर्त्तिरितिबोधः॥ नवैवम्[illegible]गोवत्[illegible]नमिवद्वाद्भिरश्याघग्निमथ
येधात्वर्थस्यसमान धर्मत्वोक्तिः[illegible]धेतिवान्यं[illegible]दाश्रयत्वस्य समान धर्मत्वे
स्यतयाचद्वयोर्त्त्रियापालत्वेन विरोधाभावात्॥ तथा सतितत्रैवकुलानसादृश्या
न्वयइतिचेत्॥ धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपित[illegible]प्रकारतासंबंधेनान्वयबुद्धिं
प्रतिविसदृशथोपस्थितेः कारणत्वा[illegible]त्वनिपातार्थस्यिन्नवृत्तिचेनप्रकारतावि
शेषणीयेतिवाच्यं॥ घटोन पदूया[illegible]घटाघ[illegible]त्वलाभावस्यकर्मतासंसर्गेण
[illegible]नान्वयापत्तेः यदितुधात्व[illegible]तास्पर्यवशात्[illegible]सादृश्यान्वयोनुभवसिद्धस्तदा श्री ४
धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरू[illegible]पित[illegible]प्रकारतासंबंधेनान्वयबुद्धिं प्रतिनञ्जन्योप
स्थितेः प्रतिबधकत्वमात्रपरिकल्प्यघटोनपदूयते॥ त्यादौ पूर्वोक्तान्वयबोधोनिरा

करणीयइतिदिक्॥ एवमरविंदमिवसुदरंवदनमित्यादावरविंदादिनिरूपितसा
दृश्यत्वप्रयोजकत्वासंसर्गेणसुदरपदार्थैकदेशेपिसुदरत्वेऽनुभवबलादन्वय
त्वहिविशिष्टस्यवासेदनमुख्वादौ[illegible]वारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकसोंद
र्यवदनमित्यन्वयबोधः॥ अरविंद[illegible]मितिस[illegible]सेवरविंदपदेनअरविंदनि
रूपितसादृश्यप्रयोजकत्वल्यते॥ तन्नाभेदेनपदार्थैकदेशेसौदर्येन्वेति॥ एवमर
विंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकाभिन्नसौदर्यवदनमित्यन्वयबोधः॥
एकदेशान्वयायोगादरविंदपदेमेवलक्षणयासवार्थोबोधकसुदरपदेतुतात्प
र्यग्राहमित्येके॥ अरविंदमिववत्[illegible]मित्यत्रारविंद[illegible]निरूपितसादृश्यवद्वदनमिति
बोधःसादृश्यस्यपातार्थत्वयाभेदेन[illegible]ध[illegible]बाधकाभावात्॥ अरविंदमिवसा
तीत्यत्र स्मात्तेज्ञानार्थकत्वेऽरविंदपदस्यअरविंदनिरूपितसादृश्यप्रकारज्ञान
विषयेलक्षणा॥ तस्यवाभेदेनसुखेवान्वयः॥ रोषतात्पर्यग्राहकेपूर्वोक्तदिशावासा
५

द्वयस्यैव प्रकारितासंसर्गेण धात्वर्थेन्वयः ॥ अत्रैव सौंदर्येणेति पादानेत्तीयार्थ
स्य प्रयोज्यत्वस्य साद्दृश्येन्वयात्सौंदर्यप्रयोज्याह्लादि निरूपितसादृश्यप्रकारक
ज्ञानविषय इति बोधः ॥ आद्यकल्पेतु अत्र [illegible] पदमेव सर्वार्थबोधकमिति तात्पर्य
ग्राहकमिति बोध्यं · इयं च सादृश्यस्य पदार्थां [illegible] वमतेन शब्दबोधप्रतीतिरूपद
र्शितान्तस्य समानधर्मरूपत्वेन चंद्रमेव मुखमित्यादौ चंद्रवृत्तिधर्मवन्मुखमिति
बोधः ॥ अत्रैवाल्हादकमिति समानधर्मोपादानेदवार्थस्य धर्मस्याल्हादकत्वपदा
र्थैकदेशेन्वयः ॥ तेन सुन्दरकमलापालुचंद्रनिष्ठाल्हादकत्ववति आल्हादकपदस्य लक्ष
णा चंद्रादिपदं तात्पर्यग्राहकमत्र द [illegible] मेयत्वा [illegible] कदेशे सादृश्ये चंद्रान्वयः सम्भ
वेधिकर्तालसदृशपदवान्द्रस [illegible] विशिष्टकात्तीणिकः ॥ अत्रैवाल्हादकत्वेनत्व
कावसदन्तिलीयार्थत्वस्य च सद [illegible] दार्थैकदेशधर्मे चान्वत्वथा चाल्हादकत्वा
श्रितचंद्रवृत्तिधर्मवद्रस्मित्रमुखमिति बोधः सदृशपदमेव वा सर्वार्थपरिबोधकमित

श्री

रता त्पर्यग्राहकमित्येवं विधा अन्वय [illegible] णिक्षणयत्तु नन्द्रशब्दव्यक्तलि निपुणै र
नुसंधेया द्वयलभ्रसत्व नुभ्रसत्व [illegible] मिलनेन · पूर्णोपमेति यनंतरमालंकारिकै
रिति पूरणीयं · तत्र च विशेषणं तु [illegible] न्याक्रमेति पोदितोयमानोपमेयकत्वेन विशे
षणं ॥ शब्दोपात्तसमानधर्मकत्वे च [illegible] विशेषणं ॥ स्वनिरूपशब्दगम्यत्वं · स्वपद
स्यूपमाप उपमानलुप्तायामपि लक्षणयोपमानमिति पलेस्त्वोदाहरणायन्नाके नि
उपमेयलुप्तायां स्मा दृव धृवयतीयादौ वास्मन उपमेयस्याध्याहृतेनास्मानमि
लिंगशब्देन बोधन ॥ उडुपालि मिन्नाब्द विशेषणे · ए मपि तन्वीयितेनानोपमेवैयस्य
काव्यस्य सदृशानदृश्यलद्दृयं विधायालुप्ता [illegible] नः ॥ यमुषमानस्य सदृशपद
वाच्यस्य सदृशानदृश्यल इत्यं विधायालुप्ता
त याल्लसाद्दोषदैति उपमेयोपमानलाव [illegible] पणे यर्थः धर्मलुप्तायामप्युपमा
वाचकेन सामान्यलोधमेस्योपात्तत्वाद्वित्राधैडृति उपमा प्रयोजकताव केदकरूपे
णेत्यर्थः वान्यकलुप्तायामपि लक्षणयोपमानादिपदेनोपमावगमात्तदाहरणायवि

त

दोष४त४इत्यनित्यके लिन्तुपमायांवानित्यं॥ इववन्वद्वायथान्ताब्द्वाइत्याधिश्रियु
क्तेःक्किसंगृहीताइवादय४ अत्रनियानरूपस्यकस्ममेदरूपस्संगवत्ले घालकत्वमेक
कयमन्यथान्नोरेरूस्तेरिवोदीन्यानुरू… स्सो… वेत्यादावुरसादिपदोत्तरस नि ३
त्तृतीयादिसंगतिउरसादेरुजरक्रियांप्रत्यक… त्व·इवार्थसादृश्यान्वयेनेनक
रणीभूतस्यादविशेषणत्वात्सावाच्य·घोतकत्वेनरूस्यादिपदस्योरस्त्वयपरत्वयो
स्समदोषश्शोरिलिङ्गाहविशेषणत्वेनत्तृतीया… हिस्संगतिरितिवैयाकरणमत
तुनादरणीयंउपान्यत्वेस्तुहेरिस्यादिद्य…थनगरक्रियायामकर्मकत्व श्री॥०
ति कारायपा… रूपबाधकस्योपस्सर्ग… धारणवेवादिवान्वकलायामभावेन
स्तातवैषम्यस्यस्फुटत्वात्·विशेष… लिष्टद्वानविसन्नकतोयां· विशेषण व
सहैकार्थस्विधत्रविशेषणं·तत्रो… यथाक्रमनवेद्योः… शेष्यस्त्रा विशेषणद्वसनुशासन
स्यैवोपमानोयमेवोययोरपितस्य… नोपमेयधर्मयं… दपित्कउपमानोयमेयतानिस
धारधर्मतो…

ने२

त्तिः पुनरेकैव उपमानोपमेययोरित्यनुशासनस्यस्य… वेपमानपदोत्तरत्तृतीयादेस्साधुता
र्थतयोपपत्तेस्तस्माद्वाचकत्वमेवेवादे यंग… न्यथासकलालंकारिकसमतस्यैव
शब्दप्रयोगश्चालीत्वस्यदलजलांजलि… षघुयाउकस्मा… जनयोरन्य… तस्याभावेनचंद्रादिप
देनचंद्रसदृशलक्षणायांनिषिद्धलक्ष… लोकेविवप्रति… त्वदोषापत्तेश्च·अपिचद्ववादेघेतिक
वनयेनचंद्रादेरुपमानस्यपदार्थैकदेश… महेलेलत्नपदेन… धर्मान्वया… नुपपत्तिःतस्योपमेयमा
त्रान्वयांगीकारेचलिंगवचनभेदस्यदोषा… छेनेयं… रूउपमानेत्यादिउपमानत्वेनोपमा
निरूपकत्वेविवक्षितेतदाश्रयत्वेनविवक्षितस्य… प्तः… यत्वंसाधारणत्वेनधर्मस्यसारसिकत्वो
पचारिकंबिंबप्रतिबिंबभावकल्पितमेवकलवस्तुगति… स्तभावेनसमासमदाश्रयणेनचैत्यनेक
धाविचित्रमीमांसायांप्रपंचितत्वस्वर्गगावगाहनस्यतथात्वमोपचारिकं·कीर्तेस्यसारसिकत्वा
भावात्उपादानादिति·वाचकस्योपमादानंनिर्देश… रेषांलुप्ताखेनप्रतिपादनमदितिवित
नीचंसाधारण्यप्रकारविशेषापदर्शनापोदाहरणीतरमादन्ययाचेति·गुणदोषाविति·गुण

× यद्यपि नैकेन साधारण इति योजनागम्य इत्यादिनोक्ता ४६ सौ

दोषोऽर्थासिद्धस्य [illegible] ज्ञानं न बुधः पंडित इत्यर्थः पूर्वनिर्दिष्टगुणश्री रूपा पलेवाद्वोलिते न हि
रसाज्ञसि न दयति परं परतो निर्दिष्टदोषकं तं नियत [illegible] निरुद्धि रासकवात् बहि नोच्चारयती
त्यर्थः कद्वर्दं डुल्हवडो वद्रुगरलं दण्डहनुयाद्व्यानदै [illegible] हद्टद्भूसोपि रूपूर्वं वं द्रुद्रिरसाज्ञा
घ नेतलवकं धारयति परं स्वगरलकं अनिपत्कलितस्थ [illegible] यलीलिंदवेडल्कगरलं विषमित्यमरः
क्रांकुलेअत्र यद्यपीति साधारणत्वेनाभिमलो [illegible] इह नदिरसाक्रुदाघेल पूर्वमित्यादिनो
क्तौपक्रोपि धर्मः साधारणो नेतिवा यथाक्षे [illegible] न गम्यस्य साधारणत्वाभावात्केरसगतत्वा
पत्तेः साधारण्याभावे हेतुः उपमान [illegible] धारयादित्यंलेनोक्त समाधत्तेयथापीति ४६ श्री ७
गुण ४ वस्तुगत्यासाधारण्याभावेपीत्यर्थः [illegible] रस्य इति स्वगरलदोषयोरित्यर्थः किंच भ्रलिविं
बभावेन भलीयमानसादृश्ययोरुप [illegible] यथाक्रमं वर्ड्योः भिन्नयोरुच्यापत्तस्वरूपेणसंबंदा
त् अभेदाध्यवसायात् स्वलत्वसा [illegible] पमयधर्मं जलननान्वितं स्नानादीयादिनाभि
रसावहनाभिनंदनयोः संग्रहः अभेदाध्यवसायादिति अभेदस्याध्यवसायादाहार्यनिश्च

ण

यादित्यर्थः साधारणधर्मत्वेनेति साधारणधर्मत्वाभिमानविषयत्वेनेत्यर्थः पूर्वस्मात्पूर्वोदा
हरणात् इति विशेष इत्यन्वयः नवैसाधर्म्यमत्री रूपपाद्ने पि वस्तुतस्तद्भावात् कथमुपमालं
क्षणसमन्वयमितिवाच्यं चमत्कारविशेषप्रयोजकसाधारणाध्यवसायविषयधर्मवत्स्य
वोपमालक्षणत्व नियामकत्वादिति लोके बिंबप्रतिबिंबभावव्यपदेशस्य गगनजलादौ या
दिगजनंद्यादिविषयत्वया प्रसिद्धः कथं महलेलत्व पदेशः इत्याशंक्याह वस्तुत इत्यादि अ
भिन्नयोः तथाध्यवसितयोः पृथगिति भिन्न [illegible] इत्यर्थः बिंबप्रतिबिंबभाव इति बिंबप्रति
बिंबभावपदवाच्यमित्यर्थः समयइति संकेत [illegible] पूर्णायामुपमानादि समयतावप्रसिद्धत्व
द्विपरीतायां लुप्तोपमायां सर्वलोक नियमा [illegible] यल्लक्षणपूर्वकलाविस्पजलवण्युक्ता
चिना चकारो वाक्यार्थनिर्दनलिरवलोप [illegible] एवं सत्त्वे तत्प्रयोगोविवक्षस्याविर्ण्यः
स्योपमानस्य धर्मस्योपमावाचकस्य वालो [illegible] अनुपादानेन लुप्तोपमाया च एकद्वि
अनुपादानेरष्ट धा भिन्नेति पूर्वापराभ्यामुप [illegible] तदि दिवादान्यदाहरणानि अ

त्य

न

थतोव्याचष्टे उपमेयादिनामिति वस्तुतो लौ[illegible]पूर्णोपमिनमीति लक्षणंबोध्यं लक्षणंवाक्यगतं
कम्मुपेस्योदाहरणाकमानुसारेणचिस्र[illegible] नयेन [illegible]ति यथेसादि याच कल्पितेति वाचक
र्थं वा[illegible]विशेषपस्ययोपमाबोधनेनि[illegible]लिस्त[illegible] सुरूपानिरूढलक्षणयावालत्राद्यपि
वादेहितीयलुस्कहस्यदादेरितितदसालडिअ[illegible]लोप[illegible]तकलोपश्चसमासानुप्रासनेननिरूढ
लक्षणावगमोपिआनुपूर्वेश विग्रावलयात्राद्व[illegible]यथवाददबोधनात्‌ आस्यकलड्डलि नाम्ने
प्रयुक्तस्यथः कर्पूरंतीयत्रेतिअत्रसर्वेष[illegible]पद[illegible]क्रिपूर्वावक्तव्यद्वयनेनविहितः राधि
लुप्तापिस्मपमाणाधमात्रलप्लाचारव[illegible]दि[illegible]लस्य पदस्वलक्षणवाकपूरसादत्रालस्य
वालिरिक्तवयप्रवलत्प्रयोजकलासंसर्गो[illegible]वर्णो[illegible]तस्य [illegible] धर्मलुपलेलसेदनवस्कृतस्कक्विश्नो
याग्रलिसंधानेपिलथाबोधात्कर्पूरादि[illegible]कत्यद्वौ[illegible]रादिसादत्रयकत्रयोजका सिन्नेतत्साद
श्यात्सिन्नेवाञ्चारंलक्षयतीतियुक्तंनसुवा[illegible]कर्क[illegible]दिरनुपादानोल्लोपोयुक्तः साधारणधर्मे
स्यत्वावारकस्यस्यक्रियुपात्ततयाकथंलोपस्तिमाह कर्पूरवादानंदासकावाराथेस्याकिपदति ॥ श्रीः ८

कर्पूरस्येवेलीवार्थवतिः आनंदासकः [illegible]कलासंबंधेनवकृगसावानंदस्वरूपोयआन्वीक्ष
द्वोधकेस्ययर्थः ननुकिपलोपाद्विा[illegible]नि पतीतेः कर्पूरादिपदानामेवलद्बोदकत्वपक्षेक
थंधर्मलोपश्चसंगमनीयलडूलि[illegible]चादथ वमपिलक्ष्यान्वकतयाविहितस्यकिपोलोपात्त
द्वापव्यपदेशः अतएवात्रसमा[illegible]यो[illegible]लश्चलस्यालुप्तताादियाडुश्चनव्यास्कधर्ममा
त्रकपस्यवास्यापादानेपि[illegible]दि[illegible]रूपेणानुपादानाद्धर्मलोपोयुक्तएवअ
न्यथांइडुलुआस्यत्वादप[illegible]धा[illegible]व्य[illegible]द्वाया गलत्वापत्तेश्चनचेवंवाजादावपिधर्मत्तु
त्तास्वादिनिचान्यंद्वापत्तेरि[illegible]श्चस्म[illegible]रेति नत्तपमानादावारक्षुवाविधाना
२ न्मखधर्मेतिमिवार्थेतिग[illegible]चारीय[illegible]न्यावत्तिकथनिर्णयस्तत्राहविशेषणेति
तस्चुकपोवरणस्यकालिकर्त्तप[illegible]नामा[illegible]असामर्थ्यादित्यर्थः कालश्चसुरसंत‌ः स्वीय
त्वावगमोदितिसावश्चनचात्मना[illegible]र्वा[illegible]लत्वपदेनापादानात्कथंलोपइतिवाच्यं
तस्वाहित्विधालतयाकर्मभूतलोपमयारेव[illegible]पकेलावल आत्मानमित्यध्याहृतेनैवद्धा धाव

समासनिर्णये=

अत्रस्यक्षरवधूपदेनस्मरवधूसादृश्यंलक्ष्यते॰लक्ष्यवक्रयोजकत्वससपाक्षेदेनवाकारेव
य४ तथा चस्मरवधूसादृश्यासिन्नल[illegible]कापकत्वात्स्वलदाश्रयस्त्वन्वीलिबोधः काक
लोलीमिलिद्यलिविषयै॰आपकाति[illegible]रणविस्य[illegible]गमसाधनावेलद्विषयादित्यनेनवार्थविषय
समासानुवादानुपपन्नत्वात्॰प्रक[illegible]धर्मनि[illegible]लनयत्रकाकागमनतालपतनयोः उपमेय
मित्यनेनलक्षणेनलिङ्गोष४तेनोक्ताक[illegible]पत्र डिज[illegible]लो[illegible]क्रियपदयोः काकतालपदयोर्विवार्थेस
मासेनेत्यर्थः काकतालसम[illegible]गमे[illegible]शब्द[illegible]य४काकागमनतालपतनेऽनुपमानत्वेन
उपमेयये४ स्वागमनतालस्य[illegible]त्रसर्वेषु[illegible]स्थानुपात्तत्वेनोपमेयपदान्वयायोगात्काक
तालसमागम एवोपमानं॰इयं[illegible]चांचव[illegible]गमसदृशः काकतालपदार्थस्तु स्य चाभि श्री१०
देनस्त्रीपुलन्वीसमागमरूप[illegible]सर्ग[illegible]नलदूलि॰तादृशसमासोत्तरमित्यर्थः इ
तिलदर्थइतिकाकतालत्वमिलस्य[illegible]रादि[illegible]तालपलायसमागसदृशस्यापन्दनलन्वीमिलि
सरूपेणोपमेयनान्वियादितिभावः४[illegible]नसुवा॰[illegible]पतनदलितमिलितरहोदृशोनिष्कभिलहृदयेत्यत्रवि

बन्नलिविवक्षितापन्नधर्मस्यरूपकथनंनतेवमन्वपाकारइलिबोध्यं॰वेनेसुकलनद्वरितास्यां॰
काकतालपदाभ्यां कथमुपमानद्वयावक[illegible]इति॥ आच॰अनुस्तवानुसार्यविन्नासिननन्वकल्पत्तिव
विच्यस्यस्फुटत्वात्लिपत्तेरिति॰एवं दृ[illegible]चादर्थे व्याख्यायत तोपमा न[illegible]ल
द्याद्री भ्यकलौ पिसदान्यदर्शयितु[illegible]लक्ष्ये[illegible]काकागमनेत्यादिकाकागमनतालक
[illegible]पतनरूपायि४ समागमस्तद्रूप[illegible]इति[illegible]उदृ[illegible]काकागमनमिवतालकलेयेनमिवेतिम
हाभाष्यगतविग्रहवाक्यविरोधेस्वीकव्य[illegible]रहायां रूकु॰ समागमस्यतादृशक्रियाहूयापिन्न
त्वेनात्कयुक्तपालस्याञ्चार्थएवपर्यवस्य[illegible]इनाद्योपमायाविज्ञाबणोपमावगतिवरस्व
मागमोपमायामपिलब्धवयवक्रियवयोर्य[illegible]गम्यमानत्वमुपमानामक्षिप्रेयमहाभाष्य
कलातादृशविग्रहवाक्यप्रमाणयानापि[illegible]य४धर्मस्यानुपादानइति॰तस्यैनेन
स्यवक्रियव्रवीमिलइतिपाठइतिस्याच४ सर्वा[illegible]मिति॰स उपाख्यरामलदृसुखरात्म
उवेद्धेनाप्यविरहविलायांबलकारत्वोक्तायोरव्याकुवलयानन्दटीकायां उपमाप्रकरणे

संपूर्णं श्रीः॥ यद्यप्युपमानिरूपणानंतरं तन्मूलकालंकारेषु संसृष्टादत्याउप
मेयोपमैव प्रथमं निरूपयितुं उचिता [illegible] पिसादृश्यनिबंधनालंकारस्तथापि तं हि
तीयसदृशव्यवच्छेदफलकतया [illegible] व्यवच्छेदफलिकामुपमेयोपमामपेक्ष्य तृ
तीयापत्तिरिति कृत्वा प्रथमं निरू [illegible] मानत्वमुपमेयत्वं चैकस्यैव [illegible]
माणत्वात् · विवक्ष्यतइति विरोधः [illegible] वस्तुनो यदुपमानत्वमुपमेयत्वं च वक्ष्य श्रीः॥ १०
लेलदन्वयइत्यन्वयः॥ असंबद्ध [illegible] निरासार्थमुदाहरणानि॥ ननु एकलक्षण
स्यैक्षणितिरिवमानिर्मातिरिवचेद् [illegible] नोपमायामिति व्याप्तिः · तत्र मयादरिकस्य
वस्तुन उपमानस्योपमेयत्वस्य [illegible] त्वस्यैकस्य वस्तुनो यदेकनिरूपितमुप
मानत्वमुपमेयत्वं च विवक्षितं · [illegible] पदस्याव्यतिकल्पनात् · इयं च तत्रानोपमायां
मयादेश्याद्विनिरूपितमुपमानत्वं [illegible] दिनिरूपितमुपमेयत्वमित्येकनिरूपिता
पमानोपमेयत्वाविरहान्नातिव्याप्तिः · [illegible] कल्यलतदारवमिव जलं जलमिव [illegible] उपमेया

पमायामतिव्याप्तिः · तत्रैकस्यैव वस्तु [illegible] गनस्य [illegible] जलनिरूपितस्योपमानत्वस्योपमेय
त्वस्य च वर्णनादिति चेत् · [illegible] कस्यैव [illegible] विरोधाद्यालिकेवकारः खलु नस्वाश्रयभि
न्नरूपितया रूपमानोपमेयत्वयोः [illegible] कात्यालि [illegible] संगमावात् · आशिदि इदुरिदुवयुन्च
[illegible] यन्तु उपमानत्वमुपमेयत्वं चस्वाश्रया [illegible] त्वलदुरन्नानोपमायामुपमेयोपमायामतिव्या
प्तिः · अनन्वयपदं श्लेषितिनिमि [illegible] नमपीति · नान्वेतीतिनसंबध्यतइत्य
र्थः · साधर्म्यस्यघटितत्वादितिभावः · [illegible] संबध्यत्वलापत्वापत्तिरित्यत आह · अ
नन्वयिनापीति · बाधितस्यापीत्यर्थः [illegible] स्यन्याभिधानं · आहार्यारोपरूपत
यापाद्यतिपादनं · सादृश्यंतत्स्यैव [illegible] पादतिबाधद्वारेण · एतदेवविवृणोति
ति · इदुरियादिना · द्वयमसदृशत्वालथ्यागा [illegible] परानुपमत्वद्योतनरूपप्रयोजनव
त्वादाप्यातत्वादृद्रोदनार्थवादवत्प्रहार [illegible] रूपस्यप्रतिपादनोपिनासंबद्धप्रलाप
त्वापत्तिरितिभावः · उदाहरणान्तरमाह यथावे [illegible] पद्यम् · इदवयतः प्राक् युद्धमिव सख्या
[illegible] ति · गगन

हार्यम् उदाहरणांतरमद्रष्टोनेवीजमाह पूर्वे [illegible] णानेनलंदल वैपुल्यादेरित्यादि पदाहासीयद
रणत्रयो सग्रह इत्यनन्वय प्रकरणे [illegible] नापि सा लक्ष्यति पर्यायेण लि अयोगपद
नेत्यर्थ वाक्यभेदेन लियावृत्त लल उपमे [illegible] वक्ष्यल इतिशेषात्रापि बोध्यः उपमे
योपमेति लक्ष्यनिर्देशः उपमेयेनोपमेति [illegible] थेद्वा लक्षणोदाहरणे अथोचार्न पूर्ण
श्री पूर्णा समद्धिः अत्र व धर्मार्थयार्द्वयो [illegible] मानत्वमुपमेयत्वं च वर्णितं नत्वाघेवा
कार्थस्योपमानत्वं धर्मस्योपमेयत्वं [illegible] सिन धर्मस्योपमानत्वमर्थस्योपमेयत्व
मिति लक्षणसमन्वयः उपमानोपमे [illegible] नन्वयति व्यात्तेदं [illegible] त्यक [illegible] एवमत्रैव
मपि [illegible] सादृश्यायामुपमाया मिति व्यात्ति न श्रीः
त्रद्वयोः कुमुदलारकयोः सादृश्याभ्या [illegible] पदस्याव [illegible] तस्य वृत्तत्व लिया गिरूपस्योपमानत्व ११
स्याप्यर्थत प्रतीतरल पर्यायेण [illegible] पणिया दि [illegible] यमातिमौ लिखि नष्ट वैष्टवकी लिरति
विमले लिरत्रा नोपमायामिति व्याति [illegible] न्त्यलल लन्वयोर्विकल्पेदनोपमानोपमेयत्व

वर्णनादिति चेत् न द्वयो रित्यनेन परस्परमुपमानोपमेयत्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा
पर्यायपदेनैवानन्वयवारणे तदुपथ्यापत्तेः [illegible] नन्वयमात्रतिपाद्यत्वात् उपमा
द्वयरूपायावा उपमेयोपमायाः अलंकार [illegible] चेकिबीजमपि सलआह द्वयोरिति तथा
चार्थविशेषघालकलया चमत्कृति [illegible] त्यमवृत्तत्वबीजमिति भावः [illegible] थेतृतीयसदृश
व्यवच्छेदलाभस्तत्राह धर्मार्थयोरिति [illegible] धर्मद्ध्यद्वयर्थ सुखलः शब्देन तथाच
प्राप्तस्य पुनर्वचनं लदिति परिसंख्या [illegible] दिष्टेल दितापि तृतीयसदृशव्यावृत्तिलाभ
इति भावः स्वमिव तिर्यार्हद्वर्णनमिदं स्वमं [illegible] ल कालुष्यापगमेन निर्मलत्वा
तिशायात् शेषस्पष्टं निर्मलत्वादी [illegible] कार्थं तात्पर्यपरिग्रहः गिरिरिवेति अ
त्रगजः प्रकृतः अयमिति प्रकृतपरा [illegible] दृष्टत्वात् अतएवोपमादग्रेष्व
स्यमदधारणश्चयोवाच्यः अत्रपूर्वा [illegible] स्पदंती लिसमानधर्मेउपातेः उत्तरा
र्धेन्वयवती लिस उक्तइतिदिक् इत्युपमा [illegible] ल गगनगणम् प्रतीयमिति लक्ष्यनि

दृष्टाः॥ नन्वुपमायोपमेयस्यभावस्यनैवविवक्षितत्वात् [illegible] उपमेयत्वं सुखादेरप्युपमानत्वं संभ
वात् चंद्रस्य सुखमित्युपमायामतिव्याप्तिरिति [illegible] चेन्नाह॥ प्रसिद्धेति॥ प्रसिद्धोपमानस्य उपमे
यभावः॥ उपमेयत्वं॥ प्रतीपं॥ प्रतीपपदवा[illegible] प्रातिलोम्यात्॥ प्रसिद्धोपमानप्रति
कूलत्वात्॥ उपमेयभावप्रातिलोम्यात् [illegible] प्रसिद्धोपमानस्य उपमेयभा
वस्य प्रातिलोम्यादुपमानप्रतिकूल[illegible]स्योपमेयत्वकल्पनं प्रतीपमित्यु
क्तं तल्लिव्याख्येयम्॥ न तु प्रसिद्धस्योप[illegible]तिरस्कारपरतया॥ द्वितीयप्रकारे तु सा
एवंविधप्रातिलोम्यस्यत्वलीयं चोपम [illegible] यत्त्वाद्व्याप्तत्वं प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्त श्री ४
त्वायोग॥ इति एवं चोक्तप्रकारेणोपमा[illegible]प्रातिकूल्यस्य प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वकथ १२
नेन प्रसिद्धोपमानप्रातिकूल्य[illegible]धर्मः॥ प्रती[illegible]प्रतीपपदवाच्यसाधारणं सामान्य
लक्षणमिति सूचितं॥ अतएव पञ्चकप्रतीपव्याख्यानावसरे वक्ष्यति॥ उपमानप्रातिलोम्या
दिति॥ प्रातिकूल्यं च तिरस्कारप्रयोजकत्वं॥ एतस्य च सकलप्रतीपसाधारण्यं तत्र तत्र

स्फुटीकरिष्यते॥ तथा चेति॥ प्रोषितस्य प्रियां प्रति वियोगवेदनानिवेदनमिदं॥ अपि प्रियेत
दीयसादृश्येन विनोदनं विनोदो विरहव्यापनत्वं मात्रमप्यसमदैवेन न क्षम्यते॥ एतदेव दर्श
यति॥ वधिव्यादिना तन्नेत्रयोः समाना साधारण[illegible]तिः शोभा यस्य तथाविधेयं इंदी
वरं सलिलमग्नं॥ वर्षर्तुना जलवृद्धेः न तु प्रसक्य[illegible]याकाया अनुकारी सुदत्याः शशि
मधैर्त्तितिमिरोदितः पर्यायपिहितं [illegible] उत्[illegible]नमनसदृशगलयोः येरा जहंसा अपि
गताः इति॥ अत्र कांत्यादिधर्मोपादान[illegible] शिष्टलक्षणं बोध्यम्॥ नन्वुपमानु
पमेयस्याधिक्यवर्णनात् व्यतिरेका[illegible]पर॥ कोपि सेदः॥ उच्यते॥ तत्र विधर्मेत्र
युक्तमुपमेयस्याधिक्यं विवक्षितमत्र तु [illegible] कार्थं धर्मयुक्तत्वात् साधर्म्यप्रयुक्त
मिति॥ प्रतीपलक्षणात्॥ अन्योपमेयो[illegible]वर्ण्यं यदुपमानं तद्रूपेण उपमेयत्वं
स्यवाप्तेन वर्णनियमस्य मुखादेरनादर[illegible]परिहारापि तस्मात् तीयमित्यर्थः॥ तस्य ग
र्वप्रसक्तिपूर्वकत्वेनोपमेयतायाः अपि प्रदेभप्राप्त्या उपमान तिरस्कृतिविशेषत्रयो

जकत्वादिति भावः॥ अलंएवलाघवेनेत्यर्लंनल सत्वेनेति॥ अप्राप्तप्राप्तेर्ले भवताव्यर्थेत्वात्।
विछित्तिविशेषात्॥ त्वमकरोः कर्षेत्यर्थः॥ [illegible] योपमानतिरस्कारातिशयप्रतीतिरि
तिभावः॥ गर्वमिति॥ असंबाध्यं॥ सहवन [illegible] पारि मितमितियावत्॥ पंचद्रोणमन
इति स्वबोधनं॥ नन्विति हेत्वर्थे॥ अव्यया [illegible] र पूर्वोदाहरणकासेतिसमा
श्री नधर्मोपादानमिदं तुनेति [illegible] वर्ण्यो [illegible] तिरस्यावर्ण्यस्य॥ अनादरोपितया
प्रतीयमित्यर्थः॥ अहमेवेति॥ सुदारुण [illegible] पादर [illegible] णां गुरु भव॥ लालतिसानुकं श्री॰ ४
पसंबोधनेमास्मदव्ययइतिदर्पभाक्चाद्वय [illegible] वर्ण्येनान्यस्येति॥ निरूपितलीयार्थः १३
वर्ण्यनिरूपितायान्यस्यावर्ण्यस्योपमानत्वस्याद्रूयः॥ अनिष्पत्तिवचः॥ उन्व्यमानाअनि
ष्पत्तिः कदेत्यिहलइतिन्यायात्॥ ललत्वलीयं सुधोति॥ केलनिवात्तायात्वन्मुखाममु
अमितिवालामुधानिष्प्रयोजनापवादः॥ अलीकार्थकत्वेनापवादस्यानिष्प्रयोजनत्वं॥
उत्कर्षेतिउपमानातिरस्कारोतिशयप्रयोजकत्वात्मपर्यायार्थः॥ मुधापवादत्वात्वेति उक्ता
ति

धैमत्वं॥ आकर्णयेति॥ वचनीयम् अलीकत्वानिंदितम्॥ अलएवमुखेकृत्वलोकालहेतु
त्वात्सन्निधाननविशेषादर्शनादलीकत्वशंकायोगात्॥ सन्निधानेपिविशेषायहणा
यामैरिल्यकत्वं॥ अनुवचनीयस्पामैरियत्वार्थ्यात् [illegible] पमिलरनिष्पत्तिः प्रकाद्यतेन्म
तीपमिति॥ कृ॥ अर्थः॥ प्रयोजनयस्यत्वथाअनर्थ [illegible] मितियावल्लद्यभावः॥ कैमर्थ्यत
दपिप्रतीयमन्वत॥ अलंकारिकाइतिशेषः॥ ननूपमानपम्नवद्राद्दराद्द विशेषरूप
प्रयोजनसत्वात्कथमनर्थकत्वमलआह [illegible] दृष्टेलपि [illegible] उपमेयस्येवेति॥ उपमा
नधुर्वहत्वनउपमानकार्यकारित्वन [illegible] पृथ्येदंतु॥ अलंकारोपमानके [illegible] मि
श्री [illegible] मित्येयाहाय॥ आल्हाद विशेषादर [illegible] पर॥ [illegible] योजितत्वास्सभवात्केमर्थ्यमि
तिभावः॥ उपमानप्रयोजकधर्वहर्चे [illegible] नप्रयोजकयस्याइतिबहुव्री
हिः॥ ननूपमानकैमर्थ्यस्यापमानाक्षेप [illegible] पइतिवामनसूत्रेणाक्षेपालंकारा
त्वेनोक्तत्वा कथं प्रतीयत्वमलआह॥ उपमानप्रातिलोम्यादिति॥ उपमानप्रतिकूल

त्वादित्यर्थः ॥ प्रतिकूलत्वं च तिरस्कारप्रयोज[illegible]त्वमित्युक्तं ॥ तथा च प्रतीपसामान्यलक्ष
णाक्रान्तत्वात् प्रतीपोऽलंकारः । विलक्ष[illegible]लदानात्सद्धेति ॥ नैषधीये नैषधवर्णन
मिदं ॥ विधिर्बलेन तस्य नलस्यौजसः प्र[illegible]स्ति सो सत्यामोस्त्र्येन्द्रो
यथात्र तापज्योत्स्नादेः कार्यस्य तास्यामेः[illegible]काविति विलपदायदाकुरुते
तदाप्यानो विधोश्च परिधेः केवलवाष्प[illegible]ति ॥ वैयर्थ्यं स विकारस्त्वावेष्टनां
करोतीत्यन्वयः ॥ अत्र नवनायपरिवेषः [illegible] यद्व लोके मथ्यरूपप्रतीपस्या
गं ह्यास्तयोः टंगांगिभावलक्षणः संकरः [illegible]स्या दिवस्त्वलत्पदवीप्रायाः अक [illegible]
टणम नदोषव्वलिबोध्यम् ॥ केचित् [illegible] प्रस्तुत[illegible] अनन्वयोपमात्रतापात्रुमिति ॥ २५
प्रतीपपदेन वात्रापसेदत्रयमेव[illegible]नत्वस्पदद्वयमपि ॥ तत्रोपमितिः क्रिया
निष्पत्तेरप्रावेनोपमानस्यैविस्त्या संभवात् ॥ तत्कलितत्वात्सेदत्रयस्यापि नामाग
तियुक्ताः नमस्कारप्रतिसाधर्म्यस्य प्राधान्येन प्रयोजकत्वात् ॥ साधर्म्यनिबंधनउप

मानतिरस्कार एवेति तन्न्यमत्र कृति प्रयोजकतया विवक्षितो न तु साधर्म्यमेव तु रवलम्बसत्त्व
मितया विवक्षितमिति सहृदयसाक्षिकं ॥ एवमनन्वयोपमा[illegible]यो[illegible]स्य उपमानमेव उपमेयो
पिन साहृदय्यस्यैवमत्रा क्रियाप्राधान्[illegible]विवक्षा किन्तु द्वितीयसदृशाद्यव्यवच्छेद
पापनयतिन तयोरप्युपमानगतिप्र[illegible]न्ययास्य[illegible]यवर्णनमात्रेणोपमानस्यावध्ये
कावष्यमानीयप्रसुरेवस्त्वमुरन्वलक्ष्य[illegible]तभेदस्त्व वपुषेवादत्रानुल्लेखित्यति
कालंकारस्याप्युपमानगतिः स्यात् ॥ [illegible] उपमानाधिकरणं वैधर्म्यभेद नमस्कारेऽत्र
धानं न तु साधर्म्यमिति तत्त्वं ॥ तुल्यमिति [illegible] दोषतः पीतिसहृदयैराकलनीयम् ॥ एतदेवा
स्वरमवीजमभिप्रायोक्ते किंचिदिति [illegible]पर ॥ [illegible] अत्र नास्यरसबीजप्रागेवाव
दितम् ॥ [illegible]प्रकरणं ॥ रूपकलक्षण[illegible] [illegible]थ्य[illegible]सेदेति[illegible]रूप्य
तेतत्त्वव्यावृत्ततया आयते धर्मः [illegible] उपमस्यासेल रूपस्तत्स्य भावस्ता
प्यन्तं प्रकारितादि ॥ विषयिणं उपमान[illegible]स्तात्सो ऽस्यां विषयस्योपमेयस्यस्वरे
उनस्वापरस्तु बुद्धिविषयी करणमिति ॥ [illegible]तद्रूपकमित्यर्थः ॥ रूपकत्वमित्यवपाठः ॥ रू
पकं तिलिपात्तुतत्वमित्यध्यारोप्य ॥ उपात्तविम्बाविनिष्ट विषयकधर्मिको ऽध्यारोपनि

श्रपविषयीष्वतंउपमानात्मेदताद्रूप्यान्यतररूपकमिति निष्कर्षः मुखचन्द्र इत्यादौ नम
र्थयोरभेदान्वयव्युत्पत्तिविरहादाहार्य [illegible] निश्चयात्मकलक्षणसमन्वयः मुखमपरश्चंद्र
इत्यत्र न चन्द्रत्वे दोषविषयत्वमपरत्वे विशेष [illegible] अपि तु चन्द्रकार्यकारित्वस्य रूप
ताद्रूप्यमिति तन्नापि लक्षणसंगतिः [illegible] ताद्रूप्यमारोप इति वाच्यम् न चन्द्रका
र्यसंजीवीयकारित्वस्यैव मुखसत्त्वादिति [illegible] योरभेदान्वयानुरोधादिहापि च
न्द्रपदलक्षितस्य तत्कार्यकारिणोऽभेदस [illegible] न्वयादभेदरूपकमेवनह्याप्युपमान
तावच्छेदकरूपेणाभेदमानएवाभेदरूपक [illegible] कारित्वादिरूपेणाभेदमाने तु ताद्रूप्य
रूपकत्वमिति तात्पर्यम् अत्र कमलमलं [illegible] पुष्कलत्वेनानिष्कलंकत्वेति कायामिथ्यो श्री ४
पत्तिरूपोक्तिवारणायैया तेति विषयविशेषणम् आरोपश्चनिषेधानंगकत्वेनविशेष १५
णीयइत्तेनापह्नुतौनातिव्याप्तिः ४ आतिवारणायाहार्येति तत्पादनस्वरलानायुद्धक
कमार्जन इत्यसौ रवडक्लेपनपाण्डरीकरणं विषयोरित्यतिनिदर्शनावारणायविबाधितेत्युक्त

=क४

ति बंधना या सदृश्ययोर्निरासायनिश्चयेत्युक्तमिति संक्षेपः आधिक्येत्यादि आधिक्यमुपमा
नस्यसाम्ये विकीर्णुवस्तुमपश्योपमेयतादाम्यावकृत्यायाबोध्यम् एवन्यूनत्वमपि अनुभ
यजाधिक्यन्यूनत्वोभयरहितजमेदताद्रूप्यान्यतरमात्रं [illegible] यादि अयमेवष्येमानो
देशाः यनहेतुना पुरः नगर्यक्ष शिवस्यापि त्रिपुरदग्धत्व [illegible] ४यं४ वायमितिसा १४ तात्रि
योकमिति तृतीयमवतारेऽर्थकः तीयादिव कृत्स्नार्थे नाच्विडलिवा निकानुसारात् विलोचन
नेत्रिनयनत्रयस्तुरिति अत्राप्ययमित्यनुभ [illegible] अन्यथाऽतिद्वयोक्त्यापयारूपको
दाहरणात्वासंगतेः अयराजत्वावावक्लो [illegible] द्विष्टेला समस्तरव्यलोचनता एकरूपा
न ऽपि वचनावा सुखदुनोति अत्रेउपद्मामिं [illegible] मपरः किमिडने तिशसिकुवद्रोऽहे विबु
क्षणात् अतश्चंद्रताद्रूप्यरूपकमिदं नन [illegible] कार्थधान्यादिउकार्यकारिणिमुखेऽसि
दरूपकस्यात् नतु चंद्रताद्रूप्यरूपकमि [illegible] कुसत्तिवे नित्यणसुखस्य स्यनिष्टाने
दप्रतियोगित्वसंसर्गेणान्वयोऽस्यैपगम [illegible] षणानुयोगिकस्यापि विशेषणस्य च
धनायाः स्वामित्वस्यैव अर्थत्वादि ति ४ आनाने श्रेत्रस्यधनमित्यादावंगीकारात् एवं

भानात्मुखाभिदरूप ४ २

सुखनिष्ठास्वेदश्चेति योगीन्द्राल्लर्कार्यकारीवेतिबोधात्सुखास्वेदरूपकापत्तिः सुखप्रति
योगिकास्वेदस्यासिनादिति एवमन्यत्राप्य[illegible]सुधेति सुधासागराद्दिलाउत्पन्ना
त्प्रसन्नात्लक्ष्मीः इयत्कुनंनयतिन्यूनत्वो[illegible]नेदूनि निष्कलंकतया आधिक्या
भवतीत्यर्थः लक्षणश्लोकंव्याचष्टे विषमध्य[illegible]स[illegible] विषयिणोऽभेदेनरूपणन्वेति पा
ठः रूपेणआल्हादकत्यादिनाता[illegible]रूप्येण [illegible]रूप्येणेत्येवपाठः परमार्थतस्तत्रामा
णिकपुस्तकेषु विषयिणोरूपेणविषयस्यरं[illegible]मित्युक्तत्वदपाठः तेनतत्क्षेत्याद्नयनेन
रुक्तमितिध्येयं हरिद्रादिनापटादिरंजनेन[illegible]रंजनत्वात्स्येहप्रवृत्तोबीजमाह
अन्यरूपेणेति रूपेत्तिस्मातादिकं असद्रता[illegible]तथचान्यदीयधर्मेणान्यस्यतद्रूपता
संपादनत्वसाम्यादिहगोप्याःरंजनशब्दप्रयोग[illegible]भावः तत्रैति रंजनत्वेत्यर्थः प्रसि
द्धेति कविसंप्रदायप्रसिद्धोपमानाभेदेनइत्यात्[illegible]मित्यर्थः रूपपदस्यासदतादूप्या
भयुसाधारण्याभावादितिभावः असद्रूपेणेति[illegible]वत्त[illegible]स्वपत्नत्वशब्दोद्देश्यकः तेन
पूर्वोक्तस्यैवसमर्थनमितितिनपौनरुक्त्यं तावद्रूपिधालशब्दे प्रकृत्वशुद्धेकेसभानिवोध्य

श्री॰ ७
२८

नेति निर्द्धस्ताक्तनवैपरीत्येनेत्यर्थः एतस्वविश्रायति येनेत्यादि विशेषणेनतूलोल्लनी
या सुरद्रुघत्वविशेषणहेतुकत्रिपापदानुर[illegible]नमित्यर्थः ननुन्यूनत्ववर्णनेभेदा
पकर्षयोः प्रतीतिः कथमनतिरिक्तत्वम्[illegible]पदद्वोर्गापादकत्वादिति विशेष
निषेधस्यशेषाभ्यनुज्ञाफलकतयानिषिद्ध[illegible]रिक्तसकलगुणशालितापतीता
वेकदेशविकलमनन्यवत्कुवलीतिन्यायनाप[illegible]यस्यपादकत्वादित्यर्थः विनावना
त् प्रकाशनात् बद्धज्योत्स्नेति राजान[illegible]सिद्धक्तिः हेभगवन् बद्धज्योत्स्नाव
ते विशदश्वेतत्वप्रपुलिनयथा तथाम्लत[illegible]शरद्याः शरदूनामकस्यनद्याः सैकता
सिकतामयप्रदेशकेयाश्चिदसिद्धतत्त्व[illegible]लरेशा[illegible]कालवादरूपधूलम
मल कोदकलचाराःस्कः सिद्धस्तवाके[illegible]षणमयमनिहतवाङ्केदृशलि अ
न्यः कस्सप्रथमनिहतवाक् सः कस्सकेट[illegible]हतत्वं तत्रतयाभिव्यपूर्वकोहतइति
तत्वंकथयत्वन्वयः यद्यपिस्तु निपभावादवभगवन्नित्यामंत्रणमुचितनरेराजादौतथा

द्वयी

पिराज्ञोसगवन्नादास्यवर्णज्ञादनौ नित्यंपरिहरणीयमन्यन्न नित्युभयवेति निखाव८॰ अत्र
ज्योत्स्नापदेनैवन्वं द्विकालाभोपिवद्रुपदं [illegible] न्नाणवद्रपरतयानाप्तुरार्थपुष्पमालेय
ऋपुष्पंपदमिवाल[illegible]पुष्पलरलयोलिवो [illegible] लाङूनायपूनोरित्युक्तं॰ अर्यो
होलुदाहरणेऽसदारोपहेतुस्तुरद्धोह [illegible] धम्यस्तुपाल॰ इ हुतुजगद्दसकला
दिकलनगम्यमानं इतिम्भेदद्वे धानि॰ द्वे [illegible] धर्म्मिकत्वकनकधर्म्मिकत्वरूपविधाद्
ययुक्तत्वमबलवद्रनिष्ठानन्नुबाधितुरवसा [illegible] तमसवेषामपिक्ष्यमाणांविधसानिर्मा
णेप्राधान्यविवक्षयैत्यमभिधानात्॰ अत्र [illegible] स्यकदाहरणेत्राप्तुसादृगाम्यमानमि श्री
×वि×हत्नासित्रिरूपंतद्रूपालइतिसद्व॰ तथा [illegible] लि॰ राजानप्रालिकवदके॰ सत्तुम्न १७
मंथनस्यैनिह्नुः मथनमंथ॰ अमृतमंथनद्वीपालरूपीयपिनात्तुलरामितवद्द्वी पेनारुती
लिसद्व्यते॰ अपरजाम्पावस्थायात्तु विम्बामियत्र विम्बसंरक्षकत्वसादृश्यमुपान्तइ
हुतु [redacted]॰ किंपुनस्यति॰ दयिताप्रतिनायकोक्तिः [illegible] डकौयिकामिणी
× नैतिस्भेदः

तिरूपादानमात्रं सेदविवक्षाज्ञापकं इहत्वपरन्नाद्यस्यकपादनिमितिविशेषः अचलवे
दनद्रतिवादरायणोप्यासस्थमालुलोचनेयस्यातिव्याधिकरणत्वेविगमकत्वाद्रुश्रीहिः
नेतुहरावपरइतिविशेषणान्तदशेऽवतादृश्यरूपकंस्यात्॰ इलरात्तोविभेदरूपकमे
वेत्याद्दकाह॰ अवेतित्रिष्यपीति॰ एकत्रालिकाम [illegible] रूपायांरूपकमालायांमवेरू
प्यायतात्सर्वेग्राहकस्येकत्रस्थितस्या [illegible] रण्यमेवोचितमितिसाव८॰ अयमे
वचसाध्वीत्यादिपूर्वोदाहरणादित्रोष [illegible] नरूपकस्यचमत्कारित्वेप्रयसुत्कर
ऋस्मयारदयति॰ इदमिति॰ यदाद्र [illegible] सइतिविशेष८ एक गुणाहानोक्त
दुं सिद्धिलायामितिशेष८गुणसाम्यदा [illegible] रियुक्तसाम्यायोगित्व्यवद्धदन्त श्री
दुवेदनाधिकरणव्यतिरकस्यधर्म्मेण [illegible] पुनर्वेन्तत्रोषयु[illegible]भावप १८
त्वा। रिसरव्याप्रेपर्यवस्यती॰ निखाव८॰ अत्र [illegible] रूपकत्रसदेनैवचमत्कारोपपत्तो
मालकारालरत्वन्पून ऽ त्ववर्णस्यंसुतं सामग्रीकालीनकार्याभावस्यत्वउक्ता
त्वे

श्री मतु

सत्तिअयमपरः। प्रसिद्धश्चांगीतं [illegible] इष्ट्वेस्वनेतद्दितो भवतितस्मात्तववक्त्रे दुःपक्षस्य
रुचिंकातिं किं न हरति प्रयोजनेमुद्दि [illegible] पप्रवर्शितद्वतिन्यायात्। प्रयोजनस्या
न्यनः संभवेन दुर्ज्ञे भणतास्यासंगे [illegible] लि किंन हंतीतिकाकु अपितु
हंत्यैवेति। पर्यवसानेन दुर्जनमणुहृथे [illegible] तात्पर्यपर्यवसानः। एवमग्रिमवाक्यया।
अ रपि [illegible] षोमकरः कैतनं वहमस्यलया [illegible] समुद्रस्य च [illegible] रूको कनमालोकप्र
काशस्वितन्मात्रण। अमृतेन दर्पभिमानः [illegible] भणहेतुः स्यात् चेत्। अप्युक्तमत श्रीः
ः पतः इहवक्त्रे दोबिबाधरतदप्प्यास्यचेति [illegible] तु चिते पदाध्याहारे योयोजनीयं १८
पद्धब्दस्यासरवाक्यगतत्वेनलब्ध ब्दाक्षेपक्षमत्वान्नतदुपादानपिन्युनपत्वदो
पः कार्यकारित्वमात्रेत्यनेनेनोन्मेदव्या हृतिः। अस्यामुरवंदुनेत्यत्र किंमिंदुन

१८

रांलरास्लिन्नस्यलद्धप्रमाणंसुखं मिलसुरसोमलमिद्यनेनस्त चिलः कि भस्रु सिरिति
जड़ेलि। मरवंजलमसिसाधारण चद्रसंबोधनम्। एलपिलेनष्टेस्तु पिनिमिलरु लेलिम
स्वतायादसपद्यामन ४ मयि निमज्ज यितु निलीयला मिलिमन्यसे किमिलिसोपहास
काकुः तेनमेवमस्थाइत्यर्थः ४। अत्र हलमाह [illegible] निखिलममाविबुधः ४ पाकिलः स्मरः
लदर्थिको। सप्राणनिर्गमकालममनु प्र [illegible] र्थोयस्यास्लाघ्ये लिंनलसुरवेदुपरा
मनः प्रवेन। धिकरणत्वेन नलसुरवत [illegible] यवलीमाहेलि। अयकलकोनइत्यदाह
रणेदोषमन्यत्वमयुक्तशाब्द माधिक [illegible] गुण विशेषज युक्तेगम्यमानत्वं इति
८ दोषः। सावयवत्वनिरवयत्वादिलि। [illegible] समलंनवरू विषयत्वादिरूपलक्षण
दानायरपलिलत्वरूपस्यदालरस्य [illegible] तथाहि। सावयवनिरवयवंपरंपरि
तचेतित्रिविधरूपप्रत्येकं क्रमेणाहि [illegible] समस्तवस्तुविषयएकदेशविवर्ति च।
केवलमालाच। श्लिष्टवा [illegible] श्लिष्ट वा निकं वेति। श्लिष्ट। श्लिष्टभेदयोः केवल

मालाकृपत्राभ्यांमध्यंतलुर्विधमिप्रविष्टे [illegible] :तत्र ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवलाबिभ्र
तीतारकास्थीन्यंतर्धानव्यसनरसिकारा [illegible] पालिकी यंद्वीपाद्दीपंभ्रमतिदधती
चंद्रमुद्राकपालेन्यस्तंसिद्धांजनपरि [illegible] नस्यच्छलेनेतिपद्यमत्रकापालि
कीयस्त्यप्रधानतयाविषयिनोऽवयव [illegible] ना ये भस्मास्थिस्मेसादिरूपकाणी समा
वयवसमस्तस्यवस्तुनआरोप्यमाप [illegible] स्यशाब्दविषयत्वंचद्रष्टव्यः।अटमौक्तिकरु
चःपयोमुचांबिंदवःकुटजपुष्पबंधवः [illegible] नभस्सिनाघमंडलेकुर्वतेस्मकुसु
मांजलिश्रियमित्यत्रप्रधानस्यनाभसि [illegible] मंडलचारोपस्यावयवभूतविद्यु श्री
तांनर्तकीत्वरूपेणामार्थत्वेनशाब्दमित्येकदे।।विशेषणशाब्दतयावर्तेनादेक १९
देशविवर्तिन्यस्म०कुरंगीवांगानिस्तिमितयतिगीतध्वनिषुयत्सखींकांत
कांतोदंतश्रुतमपिपुनःप्रश्नयतियत्।अनिद्रःयच्चांतस्वपितितदहोवेद्य

भिनवांप्रवृत्तोस्याःसेतुंहृदिमनसिजःप्रेमरूतिकामित्यत्रप्रेमरूतिकामिकांतिआ
मन्कारूपंनिरूच्यपएवंसौंदर्यस्यतरंगिणीतरुणिमोत्कर्षस्यहर्षोद्गमःकांते
कार्मणकर्मनर्मरहसामुल्लासनावासभूःविद्या [illegible] वक्रगिरांविधेरनवधिप्रावीण्यसा
क्षात्क्रियाबाणाःपंचशिलीमुखस्यलल [illegible] चूडामणिःसाप्रियेत्यत्रमालारूपंनि ना
रवयवंबोध्यंःएवमलौकिकमहालोकप्रकाशेतजगत्त्रयास्तुपत्तेदेवसदृशानु
कारतनवेर्भवनित्यत्रवेणुकलयोःश्लिष्टशब्दापदेनकुलेवेणुत्वारोपपूर्वक [illegible] रा
श्रिमुक्तारत्नत्वालोपनातश्लिष्टवाचकके [illegible] रूपकंःबिदुल्मानसेत्यादावेत
देवमालारूपंःचतुर्दशाल्लोकवल्लिकांदइत्यत्रश्लिष्टवाचकंकेवलपरंपरितंःपद्येकोश
ज्यलक्ष्म्याइत्यादावालानंजयःकुंजरस्यत्यादौःचाश्लिष्टवाचकमालापरंपरितं

५

चंद्रहव्यंग्यः विस्तरभियान्नेह प्रपंच्यते ॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां रूपकप्रकरणं ॥ श्रीः ॥ परिणा
मं लक्षयति परिणाम इति विषयि निष्ठाया प्रकृतकार्योपयोगितायां अवच्छेदिका विषया
म भेदनापरिणाति परिणामः साच विषयतावच्छेद्याधारसंबंधविषना एवंच विषयाभेदस्यैव
विषयिणि विवक्षणात् द्रग्भिन्नेनाक्तेनेतिवा रसिद्धत्व एव बोधकत्वेन तुरूपकं इदं द्रग्भिन्नता
भेदप्रतियोगिनाक्तेनेत्यनुयोगित्वसंबंधेन पकारेदाबोध्य अ समासेप्युदाहरति
निर्वतिः मुरारिनाटकगतमेतत्पद्यं आत्मन ॥ सीता लक्ष्मणसहितं इति यावत् अस्मो
भिक्तिनो रामः भूतत्रास्यशोभीमौक्तिमालारूपा गंगां नदीं गंगालीत्वतिनस्मनावकाय गुहसं
ज्ञपनिषादमतये सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य मंत्रिरूप नरेंतरणरूपमुपकृतेवान् उपकारस्
पतपादस्तवानू अथानंतरं चित्रकूटं अतिदृप्तस्फे प्रशिस्तितवान् कीदृशं व्यामनतिर्यं
कप्रसारितभुजद्वयांतरालेननाह्योतोव... रेणाहोस्तनोयासां तथाभूताभिः शाबरा २०

मान श्रीः

णां वधानां पुवनीभिः कौतुकेनेदं चेति विकसः यंत्रे कियापांतायाय क्षालकेन्द्रगत
अत एव वक्रेणीमन्चीयमानानुगम्य इत्यर्थः ॥ श्री ॥ ०० इत्यलंकारचंद्रिकायां परि
णामप्रकरणं ॥ श्री ॥ अथोल्लेखालंकारं लक्षयति बहुभिरिति ॥ एकस्य बहु
धोल्लेखादित्यन्वयः उल्लेखनं विषयीकरणम् ल्लेखः हेतौ पंचमी तथाच वदिधो
ल्लेखाद्धेतो रुल्लेख इतिप्रवृत्तौ यतेद्य या व्यवहारस्प्रतिलक्षणस्य प्रयोज
कत्वात् स्त्रीभिरिति स्वर्गः स्वर्गस्य वधिद्रुमः केल्पतरुः कंदोपमः सम
द्धे नौ राजा श्लोके व्याचष्टे पत्रेति नानाविधेति सौंदर्यदात्वलक्ष्यत्वा
दिरूपेत्यर्थः तत्रधर्मे तिरुच्यार्थि नभूपादिरूपेत्यर्थः एतेषु स्वरूपक
थनं ननुलक्षणा तगतेः ननुद्वाभ्यां गृहीताभ्यां निमित्तद्वयवंकृतास्रका
रद्वयेनोल्लेखव्याप्तिरतआह अनेकेनेत्यादि तथाच लक्षणे बहुपद
मनेकपरिमितभावः ॥ एवंच गृहीत विषयाद्येन्यतमानेकत्वप्रयुक्तम

कस्योल्लिख्यमानानेकप्रकारत्वमुल्लेखइतिलक्षणं बोध्यं सौंदर्यस्यतरंगी
णीत्यादिमालारूपकवारणायाद्यविशेषणम् तत्रगृहीतभेदमुक्तेनानेकप्रकारत्व
ति मितिनोव्याप्तिः वक्ष्यमाणोल्लेखप्रभेदः धारण्यपान्यतमप्रवेशः नहि वैच
नंतत्र व्याख्यानावसेरकरिष्यामः भ्रमात्मानेकत्वप्रयुक्तएकस्याल्लिख्यमा
नत्वमित्येतावदुक्तौ विषयाविक्रमसौंदर्यतपसांनिधिमागतंपश्यंतिबुधाःश्र वि
राःश्रियोहद्याश्चकौतुकाद्वित्यत्रातिव्याप्तिस्तेनानेकप्रकारत्वमित्युक्तेः नचो
ल्लिख्यमानप्रकारत्वमित्येवास्तु उक्तोदाहरणप्रकारस्य कस्याप्युल्लेखाद
वा वानतिप्रसंगादितिवाच्यं एवमपि नत्यत्र द्वाविंप्रखरखुरप्रहारोद्यते धूलि श्री
जालेरालोकालोकभूमिधरमिलुरंनिरालोकभावंप्रयातेःविश्रांतिकामयात २१
रजनिरितिपिपाभ्रांतलेसर्वलोकाः काकोदितिशोकातलेविकलतया राजे
किंचनदंत्यलूकाइत्यत्रधूलिजालरूपस्यैकस्य वस्तुनोनेकैर्लोककाको

लूकैर्गृहीतत्वभिरकनेवरजनीत्वेनप्रकारेणोल्लेखनादतिव्याप्तेर्वारणायप्रका
रनेकत्वोपादानस्यावश्यकत्वात् सिंजानैर्मंजीरैरितिस्तनकलशयुगंचुंबिनंचंचरी
केतत्रासोल्लासलीलाः किसलयमनसापाणयःकीरदृष्टाःतलुपायालेपस्य
पिकनिनदधियानाडिताःकाकलाके रिथश्चचालेइसिहत्वदीसमृगदृशोनाप्यरण्यश
रण्यमित्यत्रैकगतत्वातिपरंपरायामतिप्रसंगवारणार्थमेकस्येत्यक्तमितिसं
क्षेपः यथाहमितिः स्त्रीभिःकामत्वाकृतं तस्तारुचिरनुरागप्रयोजकअर्थ
भिःकल्पतरुत्वात् खेनवाल्किप्याप्रयोजिकाशङ्कुभिर्लेखेःतेषांप्रयोजप्र
कमित्येवयथायोग्यमित्यर्थःउदाहरणान्तरमाह यथावेति श्रीकृष्णस्यम पम
थुराप्रवेशवर्णनमःनोमिःश्रीकृष्णस्यादभिजेयत्रातितिदृष्टइत्याद्युन्न
यःसकौतुकःस्यात्कटमितितदर्शनान्त्यापाविशेषणम् सचैत्रसंचय्यतेःश्लो
२ कव्याचष्टेइतितस्यामाहस्त्रारुग्रहणोत्तपुवलिसम्रहःस्त्रीभिरितिस्तनतरुणी
समूहः।।स्त्रीभिरितिःउदाहृतेइतिविशेषउल्लेखइत्यनुषज्यतेःआरोपरूप

रूप

कैं संकीर्णइतिपाठे आरोपस्य रूपं न इयकेनेसंकीर्णइत्यर्थः आरोपरूपयकेतिपाठ
स्तुस्पष्टार्थ एव। उक्तेरेव भेदांतरमाह एकेनेति व्याचष्टे ग्रहीत्रिति विषयभेदा
टी द्विभिन्नं तत्रैकस्यातिशयः। विषयपदमेभिधयसंबंधिनोरूपं उक्तेणं अनएव लक्ष
णे गृहीत विषयोस्यादिपदेन नस्य ग्रहः कृतः तेत्रविषयपरसप्तमीनिर्दिष्टा विषयः
स्तुच्यते। आधिकरणात सप्तमी निर्दिष्टस्त्वाश्रयः षष्ठ्यादिनिर्दिष्टः संबंधाति
विवेकः। गुरुरित्यस्यार्थकथनं महानितिः गुरुर्महतिवाच्यवदति विभ्यको वाच।।
दइरितिलुनत्यर्थं च शिलार्थकथनेउपदर्शः इत्यादौ त्यादिनाकीर्तिविषयःउनो
धवल इतिवर्त्मा थइत्यर्थांतस्यपथर्तुर्विप्रयभीष्मो भीषण इति वर्गां गेयइ
त्यर्थांतस्ये संग्रहः भीष्मस्तु भीषणेरुइगागेयचानिशाचरइति विश्वः कौटीकर
पातु।। एकद्वरूपकेउगतेफलेद्वयन्यायेन संग्रहात्। अकरोमिति कपालिनो
हरस्य भागधेय भाग्यनतेनाध्यवसितं पावनीरवरूप चिरञ्जविरस्क प्रकटी श्री
२२

भवतिचासंबद्धः पिं। रितंकुच यो कुच विषये अलशंस्कुलं। एवमग्रेपिवि
उयोमध्यः विज यो मध्य पोक्तिन विश्वः विपहं आयतं अधरेउ अधरोष्ठेअ
रुणा मारक्तः अरुणाधरमितियाटस्ता प्रकृ मुखे गादयुक्तः चितेइति अरुणा
धरोष्ठेसत्रापिमध्यमीपान्यायेन संबध्यते। एवं तु पारारत्ता परसंबोलेना
मस्तोषुचेतापिनः दृगं तास्ताउकीर्त्त्रा त्रोपरेपास्कुमेमपस्यैरत्यादावधिकार तेप
ता नकलपयुक्तः यमः प्रतिमाहित्रपाकुलव हाःस्तिलन्नारे तां सलांरव
उयुधिष्ठिरोधनपार्थेनाकं शिवादं रारणामि कं तांकुलिशकोटि
निर्मितं त्वमकाइकस्तलेबद्धाविधां विधात्रो कुलहृयो दोसं बाधिते
दप्रयुक्तः श्वोहेरवाइत्यइति दिक्। इयत्तंशांस्वेदिकापामुक्तैरवप्रव
रणाम्। श्री। अथशापवाधाय्यसाप्यादसमासादिन उकारान्तस्
१८

यति॰स्यादिति॰स्मृतिभ्रांतिसंदेहैर्व्यवहर्त्तव्यतया हेतुरस्मो लक्षणं चे
तेषामंकारतादंकः तदंकोविपद्यते अस्मिन्न तथाभूतं॰मत्वर्थीयायप्रत्य
यात्॰अंकश्चिन्हं संज्ञेति यावत्॰तेन सन्संज्ञासंज्ञिता मित्यर्थः॰अलं
कृति त्रयं व्यवहार विषयः स्यादितियोजना एवं च स्मृति भ्रांतिसं
देहत्वानि त्रीणि लक्षयति॰तत्र स्मृतित्वं तावत् स्मरणीय नुभव सि
ध्यो जाति विशेषः भ्रांतित्वं विशेष्या [illegible] तिप्रकारकज्ञानत्वं॰संदेहत्वंतु
निश्चयभिन्नत्वे सति संभावनाभिन्न ज्ञानत्वं पारिभाषिकं॰स्मृति
भ्रांत्यादिवारणाय सत्यंतं उत्प्रेक्षावारणाय संभावनाभिन्ने
ति॰चमत्कारित्वं पुनरखिलालंकारसाधारणं लक्षणत्रयं
विनिवेशनीयम्॰तेन संघटइति स्मृतावितरंजतमिति भ्रां श्री 23

तावयं स्थाणुः पुरुषोवेति संशये च नातिप्रसंग इति ध्येयं। गाहते॰आक
लयति स्मरतीति यावत्। स्मादृश्यान्निबध्यमानेति चमत्कारित्वोपलक्ष
कं॰नत्वेतस्यापि स्वालक्षणलक्षणप्रवेशः स्मादृश्याम् इत्यर्थे विशेषणं॰न
चैतद्दोषध्यौ पलांचलु चमत्कारित्वमिति कानाश्मिति स्मृतादीनां चम
त्कारित्वेऽलंकारताया अनिवार्यत्वात्। चमत्कारितैक [illegible] वालुलात्त
स्याः अचमत्कारित्वेलुप्ते नेव [illegible] त्वमिति व्यर्थविशेषणं॰नचैतद्दो
पादीपलांनलु चमत्कारित्वविशेषणमिति वाच्यं उदाहृतेषु सादृश्यमू
लकस्मृत्यादिष्वतिप्रसंगवारणार्थं तस्यावश्यकत्वादिति संक्षेपः॰
दिव्यानामिति॰माघजलक्रीडावर्णनप्रस्तावेपद्यमिदं॰शौरिः श्री
कृष्णः अंभस्तः जलात् उत्तरंती निर्गच्छंती। प्रियमिव श्रीस्पर्द्धी
कांचित् उरस्ता द ग्रहणेक्ष्य कु [illegible] निधिमथनस्य असमापी ररस्य तवा
न्॰अपी [illegible] गर्थेति कर्मणि षष्ठी॰किमुत लो॰दिवि भवानि दिव्यास्तेषांदे

वानामपि सौन्दर्यातिशयेन कृताश्चर्या तथा स्फुरता अरविंदेन कमलेन चारुः
रमणीयः हस्तो यस्याः सा तथाभूतां ० तथा चैवंविधनायिका सकल इह लक्ष्मीस्म
रणात् तत्संबंधिजलनिधिमंथनस्मरणमिति भावः ॥ अत्रापि यमितरूपमायाः
स्य संगतास्यारे गोगितलक्षणे सेक रूपकालंकारः ० वाक्ये मलो हि सरू
पसाद इस्या रम्योतिः आलिः भ्रमरः स्यापि कापि भ्रांतिनिबंधनं इति
भ्रांतिप्रयुक्तस्य सर्पः जीवनेति ० जीवनं जलं प्राणस्येयाग ० अथवा ० भ्री
मते नेः नेति जीवनं धनं ... कुर्वत्खाः उक्ताश्च ० घटीयंत्रं बकाय
जुस्तिवक घरमाला रूपं भाषायां प्रसिद्धं इति प्रसिद्धः ० अथवा सिद्धमिति घटी
मेत्र संबंधिनो ज्येष्ठ कनिष्ठ ... चार प्रसिद्धमिति भावः ॥ श्री इह लक्षं
कारचंद्रिकायां ... भ्रांतिसंदेहप्रकरणम् ॥ श्री । अथापह्नुतिः । तत्र
लावद्भेदप्रतिपत्तिनिरूपितां ... अन्यतरत्वान्निषेधोपह्नुतिरित्यप
ह्नुतिसामान्यलक्षणं ० तथापि सलक्ष्यः क्वचित्तु ... भावात्केतवा
दिपदैः परमतलोपन्यासादिभिश्च गम्यः तथा क्वचिद्भेदप्रतिप २८

त्तिसमानाधिकरणः क्वचित्तु तद्व्यधिकरणा इति विवेकः एवमभेदः क्वचि
दारोप्यमाणोऽघ, किंतु स्वाभाविकएव तत्प्रतिपत्तिरपि क्वचित्व्यंजनया
प्रायशास्त्रवाच्यएव सेति बोध्यम् निषेधोऽपह्नुतिः शिथिला वदुक्तेन घृतमेत कि
त्वात्र इनंनिरीतिः ... ति प्रत्यनिषेधानुवादरूपे प्रतिषेधालंकारेति
व्याप्तिरतोऽभेदप्रतिपत्तिनिरूपित्वादिविशेषणमुपात्तं तत्र क्लिष्टप्र
तीयमानं प्रतियुक्ते तत्त्वाभावो ... समानोघ्न तद्वत प्रा...
न तु पुष्टरूपदः सार्थं न तु ... भासेदप्रतिपत्त्यंगं तस्यास्तद्रूपत्वासंविना
पि सिद्धत्वात् नाप्यंग ... निर्णीतत्वेन तदुपायापेक्षत्वादिति तद्वा
रणं अभेदप्रतिपत्तिनिरूपितांगित्वं भावो क्वचित् ... रुपह्नुतिरुपह्नुति
पर्यस्तापह्नुतिर्वेतवापह्नुतिश्च व्याप्तिः तत्र सर्वत्र नायं सुधांशुरि...

यदेतन्निषेधस्य व्योमगंगासरोरुहाभेदप्रतिपत्त्युपायत्वेन तदंगत्वं योगित्वात्सावा
ल अभेदप्रतिपत्तिनिरूपिता गत्यमात्रोतो यत्रानापह्नुतिः केचापह्नुत्यो
र्व्याप्तिः तयोर्भ्रांतिश्चैकयोर्विवारणरूपनिषेधस्याध्यात्मे नाभेदप्रतिप
त्त्यंगत्वाभावादतस्तदन्यतारवत्वानवेशः तदाहुः सामान्यप्रापनक्षो योपत्र स्वावि
विज्ञेयाह्यपह्नुतिः अपह्नवो यस्मादूरयं यस्मिन्नेषाप्यपह्नुतिरितिः सर्वेत्र
तैनत्तदुदाहरणाव्यस्यानावसरेव्यक्तिर्भविष्यतीति न प्रपंचितं एवं सा
॥२५॥ मान्यलक्षणं मनसि निधाय शुद्धापह्नुत्यादीं लक्षदाच्चक्ति मुयक्तिमतेशु ॥२५॥
द्धापह्नुतिरिति लक्षेतो व्याचष्टे न रम्णीय इति कथिमतोर्थि कास्थ स्फूर्तित्वा
लिताः यथाद्योपमेये उपमानारोपफलकस्य उपमेयधर्मत्वाभिमतनिषेधः शु
द्धापह्नुतिरिति लक्षणा निलिमावृ अत्र चन्द्रक निमित्तत्वं केतवादिपदा
प्रयोगत्वं चानिषधा विशेषणं बोध्यं तेन हेत्वपह्नुतौ कैतवापह्नुतौ च ना

तिप्रसंगः कांतः किं न कि नुपुरउति कापह्नुतावुपमेयधर्मस्य कांतत्व
स्य निषेधस्त्वादति प्रसंगवारणाय चविशेषणं तत्र हि न कांतनिषेधो नूपु
ररोपायांपि तु नूपुरारोपणपूर्वं अधिज कांतत्वनिषेधार्थ इति तन्त्वरंतिः पर्यस्ता
पह्नुतिवारणाय उपमेयधर्मस्येति तत्रोपमानधर्मस्यैव वस्तुधाशुत्वादेर्निषेध
इति नातिव्याप्तिरितिः सचैर्षुरुस्वं पुंडरिकोतिपुंडरीकं सितं ... मियर्थः रा
वेचसरोरुहपदं विशेषपरमिति विशेषपरामितिभावः अंकमितिः इदेदलि
तस्यस्फुटितस्य इन्दीवरमेव शाकलयत्स्यामं पवदरिद्धस्यतेत केपि
केवपः अंकं उचं विरोधो कितवतः परे अंन्यजल निधेः पंकमेरिरे क
चिचिलपुनः सारगसंज्ञगदिरे पर स्वरमकुवन्न कातेदियामे व्याति दारस्या
त्मनेपदं परे पुंव शरमेघा पाण्... या पंते छन्त्र विभाषासेना सुरेल
दिनाक्षीवत्वं कंतुसा ... नाभिशिरात्रोणि तं अनल वल्कजुष्टिरक्तमेध
प्
द्र

तमसंगाच्छातंआयक्षमरे द्रुमेस्तस्यन्वयः ओलेक्षिवेतः उद्देशमात्रविषयाः
कलंकोदयः अपिनास्याभाविकस्यपरच्छायत्वस्यसमुद्देश्यपः अर्थसिध
इतिः नायस्तु धांशुस्यित्रनेतिशब्दोपातत्वाशब्दः इहतुपरमतत्योक्ती
तेनेनस्यानभिमतत्वात्स्यसमुच्चयपः अर्थसिध इतिः नायस्तु धांशुस्यित्रनेतिशब्द अ
द्वोपातत्वाच्छब्दः इहतु परमतत्वोक्तीतेनेनस्यानभिमतत्वसमुच्चयनादर्थग
म्यइस्यार्थः एकत्रानेकापन्हवरूपतयाप्यत्रवैचित्र्यंबोध्यः हेत्वपन्हुतिमा ॥२६
॥२६॥ हः सत्वेतिः कश्चापन्हवपर्वेय युक्तिपूर्वइतिपोज्यतेसाध्यमनेनेति ८
युक्तिर्हेतुस्तत्पूर्वस्त्वसहितस्य धर्मापन्हवलक्षणांयानुतांनिमि
त्तइयस्यस्वरूपउक्तनिमित्तइस्काले पन्हुतिलक्षणंसूचयतइतिभावः नैं घ
दुरित्यादिविरताकुलेतिश्लोकः ओदास्योपायेनः अतोनेन्दुः निशिरात्रौस
स्ताबार्कः ओवरुतः वडवानलइत्यमरः चैशांत्येतिः निशिपावोनेशस्तल

अङ्कवः

मित्यर्थः अत्रापिचंद्रत्वस्याप्तायिकोधर्मसूर्यत्वंचौषाद्विककमितिबोध्यंमितिम
थ्यनितिः मंथयानोमंथयनंदः स्यासोमथिघरः पर्वतोमंदरस्तस्यस्थलभागोपत्र
शिलातलस्तत्तेनसंघट्टनाघावा स्यकिर्णश्चिइंइदमध्येस्पर्शतप्रका
शतेघायापमेः मृगोहरिणः शोभा इहेवः अतिपामेराणामुखेतमानाल
किः हिपस्मात्तेषांछायादिनोतत्रइदुमध्य यथंचिदपिकोनापिप्रकारेण
प्रसीतिः नीस्तीत्यन्वयः चेशास्वमंथमथानमथानोमथदेउकेइत्यमरः नास्तीती
तिः इतिहेतोरित्यर्थः पर्यस्तापन्हुतिआरुः अन्यत्रेतिः सः तयोश्चतदारोपार्थ्य चै
स्तस्यापन्हवइतिलक्षणः निषेधेस्यचनस्याधिकरणेप्रतियोग्यरोपार्थत्वसेक
बोनवास्याधिकरणस्यास्योपइत्यर्थः सिद्धमेवारोपस्यान्याधिकरणत्वमंम
न्यत्रेयंत्रेनोक्तंः अतएव पर्यस्तापन्हुतिरियस्यलोपपरस्ती आरोप्यव्यधिकर

विपरीतआरोप्य

च   कं   च

ऽतीति तद्रूपोऽरनैवंद्रुत्वानिषेधमर्थं सुखेदोत्तरोपार्थ्य[illegible]मिति वाच्यं आरोपपादार्थ
संपादकत्वेनानिषेधस्य तदर्थे लाभात् अनुपपत्तिसिद्धत्वात् ॰ अतएव इदारोपरूप
कमेयेदेन अपह्नुतिरिति प्राचां सिद्धांतस्तदनुसारेणैव चित्रमीमांसायां प्रकृ ॥२७
लप तस्य निषेधेन यदन्यच्च प्रवा[illegible]नमित्यपह्नुतिलक्षणमुक्तं ॥ इदंतु अलंकारस्त्नावे
राद्यनुसारेणायं प्रश्ने इदमुपदर्शितसामान्यलक्षणाक्रान्तापञ्चापह्नुतिभेदा इति नि
॥२०॥ रपेक्षं ॰ हाला हालाइति ॰ हालो हलो विषमिव नस्यति किंतु रमा उदसी विशेष ॰ ऽनाःप
रंवे बलमत्रास्मिन् विषपेय्यमयं वैपरिमन्यते ॰ आयुपगच्छति ॰ कुतस्तत्रा
रु ॰ यस्मात् शिवस्ता रुला हलं निपीय सुखेन जागर्ति ॰ हरिस्तु इमां रमांस्य
रोन्नसन्न निद्रयाह्यति ॰ स्मरं न्निलिपाठे स्मरन्नपि मुह्यतीति किमुस्परी[illegible]त्यर्थः
तथा[illegible]रमाया विषरूपत्वे मोहजनकत्वं हेतुः ॥ हालाहलस्यतत्वापह्नवेव

म   ख

१० - [illegible]मागवा ॰ कुष्ठीयस्यवीन लक्ष्म कोपंमहिषदीती नहि नहि रुतरे महिषइस्यनुष्य

जागरसुखप्रयोजनत्वमिति बोध्यं ॰ हाला हलो विषइति निश्चय ॥ अत्रस्य
रानमुह्यतीति कार्ये कारणयोः पौर्वापर्यविपर्ययरूपातिशयोक्तिरलंकारः
सा हेतुक्तिः ततश्चेति ॰ हेतुक्ति तदानुक्तिरूपभेदादित्यर्थः पूर्वापह्नुतिव
त् ॰ शुद्धापह्नुतिवदन्ये विध्य शुद्धपर्यस्तापह्नुतिः हेतुपर्यस्तापह्नुतिरिति
एवं द्विप्रकारत्वे नीतापह्नुतिरिति ॰ अन्यस्य ॰ अपह्नुतस्य ॰ त्रातिवारणोन्या
यंते ॰ येनेतिवारणं तत्पायात्रीतिवारवा तत्वाख्यानं सतीत्यर्थः भ्रांतभ्रम ॥ भा
वेतः भ्रांतापह्नुतिरिति अर्थः एवं च तत्त्व कथनं हेतु कभ्रांतिविषयनिषेधो
भ्रांतापह्नुतिरिति लक्षणं बोध्यं ॰ तस्य ॰ तापकारित्वरूपस्मरस्तस्य ॰
नागरिकेति ॰ नागरेभवो नागरिकः स्तत्रातिगर्भिणी एतस्यप्रश्नः समधिका
यश्चतरोस्य ः उन्नातिकृत्वेलापस्थेयं प्रपयतः कारिणावकाइति जोसात्क
\+ अनुयिकेल ॰ भः कृते रुवा धर्मवक्र ॰ कलनः +

ब्रो कु

जनइसेतावतैव सिद्धे कारिपदमुत्कृष्टकारिण्यार्थं अयमस्य भुंडारं हो नेपुकु
मितिपुष्पइति पाठोप्य इत्यादिस्यात्साधुरेव॰ अत्रपक्षे चेतुल त्रपरंक्रियायै
मितिप्रश्नो दारुरतो संदेहरूपत्वातिविषय ज्वरत्वापन्न यः ज्वरः किमि ॥२८
तिप्रश्नेन तद्विषयसंदेहावगमात्॰ इहतु मद्विषत्वनिश्चयरूपत्वातिवि
षयस्यमद्विषत्वस्येतितात्पर्यं जटाति॰ विरहिण्याइयमुक्तिः हे कुसु
मशरा पुरारातेर्हरस्यत्वां तिपामांकिंकुतः प्रहरसि पीडयसि॰ यतो नेयं
॥२८ जटा विं तु वेणी चेतो संपद्यते तस्या कृतः कच्चानां कलापः तथाग
लेगरलं नैतत् अपि तु इयं कस्तूरी॰ एवं शिरसि नैषा शशिलेखापिं
तु कुसुमं॰ तथाइयं मे गेन्दर्तिर्भस्म न भवति परं तु प्रियविरह ज्ज
+ कृतः अ रणी ३

न्मपरंमेवं तु तो धवलिमा पांडिमेति॰ अत्रे ज्वौ विकुत्रीह्वियधिकारयोज न्मधु
तरपदइतिवामनसूत्राद्युधिकरणाच कुहिस्त्री नेदुष्टः वालिपतेति कुसुमशरोर उ
त्क्षिप्तेस्यर्थः निषेधमात्रोन्नयेति॰ निषेधस्य प्रसक्तिपूर्वकत्वादितिभावः मनेइ
त्यस्य रम्योक्तावनं तद्बीजं तु उपमाबोधस्य यादृशैः सत्वे पितदुपगमे रूपकस्यापुप
मात्वैस्यादितिस्पष्टमेव॰ छेकापह्नुतिरिति॰ छे को विदग्धस्तत्कृता अपह्नुतिरिति
लक्ष्यनिर्देशः याक्यास्या पाजनं हेतुवाः शंकितता लिप्यवस्तुनिषेधस्तल्लक्षणं॰
त अन्यस्य शंकाउदयस्य प्रशंका स्यातिर्वेनीयत्वेनेह तुतया अपदेशे॰ सैतापा ति
तस्यातीतिवत्॰ अत्रैव धापह्नुति जारणायापवि शेषणाभ॰ सुमतिलक्ष्मी माहतद
र्थिकाभियधिकातादृष्यरूपकवारणाय शंकितेति॰ नन्वानेनैवभुधापह्नुतिवा
रणा कंवस्यादिव्यर्थमिति वाच्यं॰ कस्यवानसेवभाषः प्रियापाः सखीचरे
च ब्रो

सृष्टं गपत्रमाघ्रासीर्गौरिलापिमयाधुनेति व्यालोक्य वतिप्रसंगवारकत्वेन तस्या
र्थं स्यात्॰ यद्रक्ष्यति छेवापह्नुतिरस्याश्चार्यविशेषो यत्तस्यापि वचनस्यान्यथान
यनेनापह्नुतः अस्यामाकारस्य द्वैतं तत्र वर्णनेन गोपनमिति॰ तथ्यानिह्नव
इति॰ ताच्छिकोनिषेधेऽस्यर्थः नूपुरोमंजीरो [illegible] मंजीरो न्नूपुरो क्रियापामियुम
रः नर्मसखी क्रीडासखी॰ अत्र कौतुकपराया॰ प्रज्वलन्मयेदलत्यस्याति
व नूपुरलासस्य केचैतानेन कौतुकात्तथापन्हवो मुख्यः नूपुरोस्य प्रतिपत्ति
॥१२९ ग स्तं तदमिति बोध्यम्॰ सीत्कारमिति॰ सीत्कारितदनु कारिसुखध्वनिं शि ॥७१
क्षयति॰ अवं अधरोष्ठे व्रणापत्ति व्रणो स्यात्सीत्कारवती चेपिनं करोति
ध सर्थेत त्वत्करोतीति भिन्न॰ तथा रोमांचस्तनोति विस्तारयतीति वाक्यत्रय
नागरीकाभिप्रायेणप्रियसखीप्रतिकपाप्नु तं तदाकर्ण्य नागरिकः॰

कामुमिति तदिति रोषिता तपातीति मेन्यापमितलक्ष्य यानिवृत्तये नैहीयादिनादैमं तिकएवन
पर त्यवर्णनेन ता॰ च कस्य नागरिकस्य त्वस्यापन्हवस्त्री [illegible] रिरासादिकतत्वस्यना
गरिकाद्कवयवर्नेपि सत्वात्॰ तदाह्नि अथ योजनयति॰ विवक्षि [illegible] विवक्षितसाधार
णस्यार्थस्याविवक्षितार्थ संबंधित्व वर्णनेन यथेः इदमिपाद्रारणमितित्वलोय ला
सिप्रायेणोप॰ वचनं ह्रमंत शाद्वान्तेनसंबद्दस्यथैस्वर्णत्वावालनोपश्चस्योतालोपे
यद्दमनुशतिरुपारिष्ये॰ प्रज्वलं तिष्यादि इत्यत्र वास्यवाक्येस्यान्य थायोजनमि
न त्यत्येन कथमिति स्पद॰ शख्ययोजयति॰ अयमदपि शब्द लेषमात्रेणायथे॰ परमेइ ४ने
ति॰ क्रीडायावितोपो कालक्ष्म वापुषमानुपातु रक्षत्वतिति संबंध॰ कीदृश॰ इति उक्त
मवन्य॰ स्य तेउद्भूतमुत्पन्नवचनमथोलक्ष्यस्य अनुभाष्य अनुधराधयानि भी [illegible]
रसैत॰ मैन तलवचनं तत्परमवराधाधरमेव व्यपदिशन् कथयन् इति निह्नवे
रमचन्द्रवेनसततं सम रापिनिलभवेदो॰ पुलकेरापारोममभावाकरस्या

९

इतिरूपः मुग्धेति मोहं प्रप्नोति । नुने थिता सं गोनिवर्यतात न्नौ किं करोमि अपि कोयि चिरो
त स्मियस्तेल खमहितैः एन्यै थिचत्रमे मिलासे । क्रीतोस्मि मुल्येन ग्रहतो स्मीति ता क
धारोस्मीति कथिमाठो युलोत्तरः तत्र बास्मी [illegible] मर्थेक म[illegible]यं अरूंच रोगि [illegible]दरसः भिका
क्रीतोस्मी पूर्वः राधापरत्वेतु हेराधे इयथी संबोधने पन्न रूप त्वन्नयन स्मरा मी ति लि
विशेषः शेषंपूर्ववत् । अत्र रमा संबोध्य कः स्तन्नयन स्मर पा रूपा न वा कोपि यो
पितुस्य संबोध्यकः पन्नरूप त्वं न्नयन स्मर पा रूपइयपन्हे वस्तु स्मरमयत्नरूप पदि
॥३० शेष्विसनेन प्रकाश्यते । न चा त्रार्थ स्पर्शमाराधास [illegible] धारणा यमपि तु पन्ने इति ॥२०
लिंग वचन शिष्ट शब्दयो [illegible] जनैवेति । विषयपरति । विवक्षित विषयति न्नाय
यः अवस्था । जाग्रस्वपना रूपा वदतीति । पयोभर्तरि सखी विया सखी [illegible]मे
णाजारत्व तां तस्य जामुकवा तां वदंती धूर्तो या चिर पतिं व[illegible] बुधा सखीया
दिवो [illegible] शोषम पर पति । प्रति वती । [illegible] तु स्वापिकाइ सव [illegible] मेद यो उन्ने

४+ः पदे निकुते स्वसौ अनित्यक्तो स्वसांके तवापकुतिरिति व्य वह न्ये व्य मिसर्थेः फैत वो नाप ह
स्वीति पुनः संबोधन प्रता र्थ सारस्य नाय [illegible] तत । उक्त हतीतानंतरं प्रबुधा जाग
स्वावती । अत्र नासौ जायद वस्था रतीनत । किंतु स्वापिकाइ सवस्था भेद योजनया
पन्नरूपः सखीया दिवा स्वशेष लप्रकाश्यते । केतवापकुतिरिति लक्ष्य निर्देशः
व्याजो घे रियनेनापि षवापट छलहद्म कैतवा द पोग्र्यते । एवं चकैतवा दिपद
[illegible] व्यपि सर्व । कैतवो नापन्हुतिरिति व्युत्तेन । व्याजो घे न वा दिपद व्यापन्हु
कुति चे तत्त्स्य तां बोध्यं नारायण बाणाः देकुपात यत्राटापन्हुः अप न्हवः निषेधः प्र
तिपत्तइति । असत्यत्वस्य विषय बाधाधीनत्वादि ति स्वावः रिते विति । यो ष्म
वतोनंतरवारदाः वारितो जल स्य करपया वार्तयापि स्तोत्र मुग्ध न्ये पुविपिन
[illegible] पादस्यपु [illegible] मध्य प्रोशा [illegible] जलं अर्थ्यते । प्रार्थ्यते । कीदृशाः मध्ये न
[illegible] जोपोम हूना । तपउष्णलस्य तापस्तापनं तेन तप्ताः संतप्ताः

ति ति नु ए न्तेः व्या जो घे +

२१

किं कृतो ऽस्य व्यानरात्। प्रकां आश्येतराल उक्षियो लोदे यादि दीयानलकार्य
याशिखा ऽवाजालस्या छले नदी सायोति। अस्त्री प्रकां स्फ्वे। स्याम्रला
शीखावधिस्तारो दियमर: अत्र नेयं दवा भाञ्जिस्वाअंतु जीति छक्क यदाप्ती
यते। अत्र यानासिद्धी वाच्यता दोषनिरासायकथ्या पिवनोदरो प्यिति पठनीय
३१ मू श्री ॥ इत्यपन्हुतिप्रकरणम्। श्री ॥ उक्तेष्वा उत्प्रेक्षा उत्प्रेक्षा यतिसंभावनेति। अत्रा ॥३१
त्प्रेक्षेसनंतरं सा चात्रि धोसध्याहार्यं। तथोचसंभावना ऽत्प्रेक्षापदवाच्या स्यात्। सा चवस्तुहे
तु फलरूपणात्रिधेत्यर्थ: ॥ वस्तुहेतु फलानां च संभावनाधर्मेत्व स्याविधायकत्व संबंधेन तन
वस्तुहेतुफल विधेयकत्वेनेति पर्यवसितार्थः ॥ वस्तुत्वं च हेतुत्व नफलत्वमन्यावृत्तिलक्षितत्व तद्भिन्नत्वं
नातो वस्तु, त्वस्य के, वलान्वयितया विभागसंमति; उक्तेष्वादि। अत्राभासासु प्रेक्षाणाम ध्येआद्य
यस्य विक्षा ऽ उक्तं वानुक्तं चोक्तानुक्त अस्पदे वस्याईति विग्रह: अस्यदं वोधि त्वायाभि
र्भिरूपो विषय: सिद्धासिद्धे यत्र विषय: पूर्ववत्। धर्मे ॥ तम: कोकी विरहरु

पक्षायो धम स्तोमं शोके ऽस्य व्यय: कोक स्य च कवा चास्य सीकोकीतस्या विरह
रूपा प्रत्युष्मता आग्निनां लबधिनं धमस सम दृमित्यर्थ:। किंपदुवीवि अंखतमइतिन
भइति यवात्तपदं रत:। विश्वाद्दिदीपिता पि नाप व स्याति: लयंम्दुलो सुकु मारा पीच्छीव
रणो धे बहुवि विक्षेपजणा ऽहुतो ऽरुत ल णो ॥ ॥ त्व मुखीति। पन्नगता योरवमुखकां
सौघयो हेतु नेमर्थ: वैरायतइति। वैरं वा सोधीयर्थे रविवैरकालरा प्रकाल जनेघरास्य:
यार ता ऽइति वृष्टा: मध्य इति। मध्यभाग: कुचयो ईयो घरता ये कन्यक स्यदाम
न शिखर ऽनुमितिति निगी यो ध्य वस्तु रूपा ति शायो। पावली शिरः ६ घ ६ कि मित्यर्थ:
प्राय इति। आलकर्तप्राय: बहुधा चक्र रणेन सदैवं प्रपुला पजलेतपस्यति
तपश्चरती। यथं ४ - कर्मतो रामयत पोत्यं वृत्तिं विरोरिति कांड ॥ तपस: परस्मै
पदं येति। परस्मैपदं। उद्धत्ता परिष्कृत:। अप धर्मोति। अन्यस्य विषयि तो यो
धर्मस्तत्संबंधुरूपे ता नो मितो न अन्यस्य अन्य विषयव। अन्यस्य विषयि

ता॰ तदात्म्येन संभावनमित्यर्थः॰ अन्यस्येति॰ षष्ठ्यर्थो विषयि[illegible]पितु धर्मितार
प॰ विषयिण इति॰ षष्ठ्यर्थश्च विशेषणतारूपा विषयता अन्यत्वेन। तेन तन्निं
ष्ठसंभावनाया आहार्यतास्वच्छनाय॰ तथा च विषयिनिष्ठधर्मसंबंधप्रयु
यि क्तं विषयधर्मिवं तादात्म्यसंसर्गेण विषयेवघयबाम हार्यसंभावनामुख्य
ज्ञेतिपर्यवसितम्॰ तन्निष्ठधर्मसंबंधप्रयुक्तमहार्यतत्संभावनानिमि
॥३२॥ त्तु निष्कर्षः॰ इत्तस्य शोरास्य व्याख्यानकलापास्वरूपकव्याप्तमात्रपरत्वात्॰
मुखंचंद्रं मन्ये इत्युत्प्रेक्षायां यन्निष्ठ[illegible]दकत्वादि धर्मसंबंधप्रयुक्तं ॥३२
मुखे चंद्रसंभावनमाहार्यमस्तीति॰ रूपणसमन्वयः॰ बाधाद्यभावदशायांतु जायमा
नामुखं चंद्रादिसंभावनानां प्रसक्तितद्वारणायाहार्येति पतेन विरहेसत्य् :
परूपे पुरस्ताद्व्याख्यः॰ पार्थिवमुद्भिद्धा षत्रैके [illegible] अन्वयि॰

=स्या४

प्रथ॰ इतो मां परत प्रसंस्य प्रसत्त रजो भवरो मनरूप स्वस्य प्रसक्त धर्मे
संबंधप्रयुक्तहार्यतत्संभावनायामपि नातिव्याप्तिः॰ तस्याआनाहार्यत्वार्थ
त्॰ संभवनं यदि स्पस्यादि यत्र न्यस्यासंभवइति वक्ष्यमाणसंभावनालंकार व्याप्ति
विषयपदिशेषोभवद्धताकथितः॰ स्युरित्यारत्तचेत्यादि व्याप्तिवारणायप्र
युक्तं॰ तं॰ स्वतीत्रिशाखिसौरदर्पशंघे सम्यक्तोमुखंयेनसा मृगशावकाक्षी सा
चिन्नितराली॰ इत्यादावतिप्रसंगवारणायेत[illegible]ति॰ संभाव्यमानइति॰ तं
त धर्मविशेषत्वाम्॰ उत्प्रेक्षाविशेषकारकत्वरूपो धर्मोमुखवृत्तिर्नतुसंभा
व्यमानइति॰ नातिप्रसंग इति दिक्॰ वस्तुफलहेतुस्मतः॰ वस्तुहेतुफल
लादात्म्य॰ नतु संबंधांतरेणाविदुत्थायाअसंगरुउतिच नः॰ स्वप्रोक्तादन

रूप। पै

।। बोधेक्षणमिति प्राचीन मतानुसारेणोय सम्भिधानाय॰ एतत्स्वरूपानावल
।।२३।। क्षतोऽयं च तीदा॰ योपानमिति॰ ननु लंकारस्स वेरच वदा रोदिसि॰ स्वेक्षिकोति
॰व्य वहतापास्तो। रिया याअपिसत्वाल त्रिव धेयमुताभियात्रो क्यो सं अयेति॰ ओ
सोमध्ये याप्रय मावस्त्रा धेक्षसे व स्वरूपो धेक्षस्य॰ यतेइत्यर्थः विस्तरचारस्येति॰
प्रसरताशीले इत्यर्थः तमस रशि॰ सभावेन यनना चतिषद्ध घ्यो विषयतात
मो विपर्ययार्थः प्रतिरोधव॰ त्योदि। यादिय दोलप्रसर वा शीलस्य स यच
प्रियेपती मुर्विचदिताभि युता।४ व्यापनस्यतिपष्टं लस्यपरचवदुषक्षापेदनो।
॰यथः एवमग्रेतनस्यतमसद्धस्यस्यापि॰ अनुपानादिति॰ विषयिवाको येव्यो
नु हिंपति जषीतिभ्यानन्यनात्मपापद्दूनादि इत्यर्थः यथा श्रोतताभ्यामेवसो ध्यव ।।३३
सानुबक्षणायो यस्या धारपा धर्मपुरस्चरण॰ व्यायनस्य चापि[illegible]यनस्य
पादानादसंगते ३ उक्ता विषयमं भवति सहदुष्टि रिताभ्यां लिंगतिवर्षति भ्यां [illegible] लेपनेवर्ण णयो॰ सा
ध्यवसानेऽक्षणाय

गुण मूतई

युगपद्वृत्तिद्वय विरोधेनासंपत्तवादित्याशयः स्मरते॰ निरूत्स्मृतो॰ उद्देशपीया
तूयाउ प्रेक्षा विषयतयः असत्रनु धेक्षायाः। अन्वसंभवया दिति निरावेक्षा सादिति
[illegible]वः अतएव अरव्या तार्थस्य वक्तु॰ को यापसतेन तेनान्य त्रान्वयो संभावार
वे॰ कश्चिदात्वेयत्तरम यमेव व्याख्यानम [illegible]यः प्रमाद लिखितोद इपतो॰ न्य
म्य तद्वी इत्यर्थः सक्रियेति॰ कि यांप्रतिरना धनेत्वेना [illegible]ताइत्यर्थः व्युपेक्षितुं॰
आवीक्षितुं॰ नालंऊ यह समर्थः तयावनिराकांक्षचोदुपमानत्येनान्वयो
न संभवातीति [illegible]व॰ ए लेनन तमसि तेउपनक नैत्वनुपस्थ्यामिस्युकार सर्वस्व
कारमलमपास्ते॰ तयास्यापि क वैयिराष णत्वात् धियधितविवृत नो पनस्य
वोधेस्य त्वा यु एकेव प्रधानमतलेपन त्रि याणो प्रर संपत्र वनेव निगीपो
पायन धिषवे ति सिद्धे॰ न मयुगपद्वृत्ति द्व पविरोध॰ नोक्यः तदनभ्युपग

भाव: केचिदिति मतद्वयमाश्रयत्वे यनंतद्विहेतु तमोनभसे । कर्तृत्वे
नविषयत्वेन स्ववारद्वयमन्ययेकुरा । तयाधर्म्युत्प्रेक्षा साधर्म्यप्रयुक्ताधर्मी
॥३४॥ प्रेक्षा च तत्र स्याः धर्मसंबंधप्रयुक्ता इति लक्षणानुगमः नन्वलांतत्तत्स
मानाधिकरण्यान्यतरत्वेन धर्मनिवेश चानुगमइति वा कथं सर्वत्रसदस
न्निमित्ताया एवोत्प्रेक्षायाः संभवेनान्यतरत्वादिनिवेशे व्यर्थत्वगौरवस्यानुपा उ
देयत्वादिति हेतुत्वेनेति हेतुरूपतयेत्यर्थः हेतुत्वसंभावना हेतुरूपता ॥३५
संभावना फलत्वेनेति फलरूपतया एवमग्रेपि बोध्यम् अथोदाहृत्यात्सु
खबोधाय प्रकारः प्रदर्शयति तत्र धर्मस्त्रो मीमियादो की काणनायिक पि
हाननसंबंधि धर्मस्य मीनत्वस्य विषयासंभावनेति बोध्यः नायमार्थ
पोरणेदान्वयात् एवं स्वरूपवद्धमन्यइत्यादावपि ऽन्नमुखचंद्र

इत्यादौ चंद्रप्रकारकसंभावनाविषयोमुखमिति बोधः मुखविषयचंद्रप्रकारिका
चसंभावनातादात्म्यसंसर्गिकेवः तथानुभवात् एवं वेत्यादिशब्दसमभिव्याहारेपि
बोध्यम् लिंपतीवेत्यनुलकविषये उत्प्रेक्षायां तमः कर्तृ लिंपति नासाध्यसानुलक्षण
यानेपनव्यापनाश्रय साधारणं तत्सादृश्यमलिनीकरणत्वादिनारूपेणोपस्थि
ते तमो व्यापनेलेपनसंभावनान्वयात् सादृश्यमलिनीकरणकर्तृत्वे कर्तृकर्मक
कलेपनप्रकारकसंभावनाविषयइति बोध्यः अंजनवर्षापरिस्थिते व्यापनेतादृशसं
भावनाचयइति प्रतिपद्यतः एवं वर्षतीत्यादावपि बोध्यम् विशेषणात् एवं भिया
दिहेतुत्प्रेक्षोदाहरणे हेतुः पंचम्यर्थः तत्र नाभेदेन प्रतियोग्यन्वयः हेतोश्च स्व
त्वप्रयोज्याश्रयत्वसंबंधेन रक्तत्वविशिष्टे तस्याप्रकारितासंबंधेन संभावना
यांतस्याश्च विषयतयान्वय इत्यर्थः तथा च रक्तत्व्याधिकरणकविशेषणत्वापि
यंहेतुकरकसंभावनाविषयाचरणाविति बोधः नेचतादात्म्यसंबंधेनविषये

केप्रकारक

यक स्यामावा त्रेयरे स्तुतेसाभस्यरूपिकं कृतादात्म्येपनतयाविघटकस्वरूपोपश्लेषे
निवार्यः विपर्ययीत्वेनेतिविशिष्टपरोक्षस्यैतदस्याविशेषण। यतयाविशेषणयोग्यादिशेष्य
न भूतस्यापि हेतोर्विधेयत्वापगमात् मुख्यत्वच्छन्नादिरूपकारणवानुपपत्तिमत्यमु
ख्यस्याभिदस्याविशेषणतासंगत्याभ्युपगमान्नचेदेत्यानद्‌पानानसंगताद्वाक्‌
हेतुपरिशिष्टस्वरूपोपश्लेषो यामुख्यतः प्रतीतावपि विषयतावशेन हेतुत्वस्या
॥३५॥ त्वेनैव व्यपदेशः तयारध्यारूढोपिप्यत्रमुख्यतादृष्टिविशिष्टहोमविधि ॥३५॥
मे प्रतीतावपि विवक्षितत्वविवेकेन होमादिविधित्वव्यपदेशादिति बोध्यं। नचस्वप्र
योज्यत्वसंबंधेन स्वप्रयोज्योश्वयुत्वसंबंधेन वा हेतुरूपधर्मोपश्लेषेण
ल्य तादात्म्यो किं यताहतुमी दृशाक[illegible]नाधिकरणे नैतावाच्यमुख्यमो[illegible]सांगी
कारेद्रूषणस्य प्रागेवाद्भावित्वात्‌। अतएव रूपादयामन्यत्र लक्षितलक्ष
पादयो दीपमलक्ष्मीरिति हेतुवदसामुदाहृतवन्तः प्रकाराद्रूतापितनेरूप

हेतु[illegible]कारणतादात्म्यसंभावनमेवस्याभाविके रूपकेऽभिमतं अस्मद्गुरुचर
णास्तुलक्ष्मीरूपे विषये यथोक्त रूपे हेतुवाक्यतादा[illegible]संभावनमुचितलिंग
नत्वाच्चर्म्यं प्रसज्जनत्वेन संभावनायामच्चयायोगादिति ध्येयं। एवं त्वन्मुख्या
भेदप्रत्यायक्त्यविषयहेतुत्वरक्षायामपि बोध्यं। विषयस्य त्वात्पायो बाधे विशेषणा
वाद्‌। मध्यः किंतिर्यादि फलो हेसास्त्र उपायं व्यतुर्थ्योत्यः ते चान्यामेदेन प्रदेह
यान्वयपक्षे पूर्ववत्पाठस्य च प्रयोजकत्वसंसमेवाव धृत्वेन द्वारकं रालेनैव बधे
भावयतस्तादात्म्यस्य संसर्गकसंभावनायाम ध्येयविषयतया। एवं च मुख्यधर
न णात्रिच्चफलकेनवाकादामकारत्वावधेत्वा श्रुयत्संभावनो। विषयो मध्य
के इति बोधः एवं प्रयोजनमित्यादावपि फलेतु मनोयशतिपूर्वक्वदेवधेत्वापफलो
दस्यान्वेचोपदतशितरीयापपादनी यौभातिव उच्यते। ध्यापि विस्तारत्स्वयो
दुपरम्यत वेदे तु वक्षोपोतिः नचिंषत्वविकारायषांता न्यायिकारा नतषां

भावलूविकारसरहितत्वाद्धेतो॥ बाले दुंवरद्धिप्रीतीचंद्रलस्य कारिणितया।
तिरायेजोद्धि स्यानि आरताप लारानि पल्ला शं कुसुमानि विरंतेननाय
केनसमागमेप्राप्तानावेनस्ख्लीना मेरानानां सवरत्तकाल संभस्ता। निनस्च
द्वतानि यवस्तु॥ श्रुश्रुमिर इयन्वय॥ पूर्वोति॥ धमस्तोमभिभयत्रेत्यर्थः नन्। ३६
लोके संभावना यामिवशब्दो नदृश्यते आस्अस्तित्वेति॥ विनष्टी
।३६ वेति॰ समुद्रतुसारगाणांपद्मा भागोपानस्रूपंर्यस्नेपिन छियि॰ इंदुरूपेव न
चंदनमादायकरे॥ किरणैर्दिक्रू रूपाअंगना॥ लिपीतिव अंगुलिपतीव अंगु
लिपतीवेत्यर्थः समुद्रापालेति॰ समुद्रस्यापांतेतटे त्वेयूनयेति तु
तं पत्तासांद्विशालेपनंतत्वेनेत्यर्थः उपमापत्रमभायोस्रूपेवेयो॥ पेषाअ
वंकारसवर्वस्ववारादिना॰ रात्रावितिसप्रात॥ पस्सुपीतिः प्रमैव नोरवे

रस्मावाद्धेतो रविदिवावें दोरस्मावाद्धेतो रविसततंनिस्वरंतरं मुदितेष्व॥ ॥
तापयत्रासी स्पृष्टवान्॰ निमित्तवानित्यर्थः रस्मावियस्यादास्वपो भावरूपा॥ ॥
हेतुरिद्धत्वभावरूपइतिभेद॰ विवस्वतेति॰ विवस्वतासूर्येण स्वस्यगो
सरूस्वेणकिरणसदृस्वेण संमिश्राः मिलिताः जनानां त्रापरनामधे
यागावोपिअनापिषितेवनी। ताइव यथा गोपालेन परकीयाभिर्गोभिमि
मिश्राः स्वीयागावोनीयंतेतथा गोपदवाच्यसजायेनामिश्राताः अवि
स्यताः पुनीताः एवेत्यर्थः खलु संभावनायां तत्नजनमनेन्नहे कुर्वाइदमायं त
त्वेप्यकारेरिसन्च यः गोः स्वर्गेच बलीवर्दे रश्मौ च कुलिशेपुमान् स्त्री
सौरभ्येपीठ गव वाण दिक्षु स्वप्सु भूम्नि च ति मेदिनी॥ अत्र नीनापिषते व
तिविषयात् प्रक्षणदर्यकं तस्य हेतुत्वेनोत्प्रेक्षणमितिसर्वरस्मादाद्दः। एवं रत्नेन्द

वार्के

छुयो[illegible]ति गुणारूपेहेतु रिह चतुर्क्रियारूपदृष्टपिंड विद्वस्वं॰ अत्र त्रयोर्हेतुत्वादुपस
त्वेपिहेतुत्प्रेक्षा याप्राधान्यात्तत्वेनैव व्यपदेशो न तु स्वरूपोत्प्रेक्षात्वेन॰ः॰त
स्याअगत्यात्॰ एवमन्यत्रापि बोध्यम॰ः॰ पूरमिति॰ अयं धुश्रंदुःपयोधेःपू वि३
रंवर्धयितुं एणांकमणिं चंद्रकांतविं यंति लोकोत्या अपरिमिता निप
यांसिदोग्धाति शंकेतयाप्रिये॰ पतिभिर्भिन्नयोगवियोगेरतीतिसत्रो ॥३७॥
॥३७॥ कानां कोकांगनानां नयनेकमेष्टतेकिं यदिपयांसिदोग्धीतिशा
कारसंचयः॰ हुहे दुहिकर्मकत्वादेणांकमणि[illegible]मिति द्विती या॰ एवनय
नेइत्यत्रापि मध्या॰ किमित्यत्रैव स्वं वद्धत्वे स्यफलत्वेन कुदुघृतेरू
क्षेणामिह तुद्रावत्या स्त्रीकरायोद्दयो फलत्वेन परस्त्र वर्धनस्यत
दितिभेदः॰ देहेणवर्धनं॰ तदा वर्धनं कालेन॰ चंद्रणेॱरथ्यस्थिता

नामिति रविरथ्येस्थितानां वियुतानां पुरातनानां वाहनानामश्च नां प
रिवर्त्तनायेवतुरगोत्तमानां सूयति प्रसाधु नरस्यां दिशि प्रतस्थुरस्य चयः प्र
यो जमित्यत्रैवस्यगुणस्यफलत्वेनोत्प्रेक्षणमिहतुपरिवर्त्तक्रियोत्प्रेक्षितेभेदः न३्या
प॥ नव्वलंकार[illegible]सर्वस्वकारादिभिरन्यो[illegible]मपिजात्यादिभेदानामुक्तत्वा[illegible] तु
स्तेन प्रदर्शितास्याशंक्याह॰ एतावेति॰ एतासां भेदानां वेपर्यः॰ उत्प्रेक्षादयनंतर
वंमतकारविरोधप्रयोजिकोऽविशेषः तथायजात्यादिभेदानां वमत्कारवि
द॰ शेषानापादकत्वादप्रदर्शनमिति भावः॰ उत्प्रेक्षेत्युत्प्रेक्षतिद्दयनेनोत्प्रे[illegible]षक क्षाबो
त्वेनश्यं॰ अन्यत्रेतिरिति॰ अत्रापाततस्त्वगं गमनविषयाद्यगोत्प्रेक्षतातादा
त्म्यो प्रेक्षा विशेषणान्यत्वस्तत्वेति जातत्वरूप हेतुत्प्रेक्षा जाप्रतीयतइति
बोध्यं॥ वलंकारचंद्रिकायामुत्प्रेक्षाप्रकरणं॥ श्री॥ ७॥ अति[illegible]यो तिं
उपदशयति॥ रूपकातिशयोक्तिरिति गृह्णात्युपस्थापनेविषयिरूपेत

योति॥ विषयियोः रूपमस्य तस्य भानुरक्तानातये सर्यः रूपं यामेदतो[illegible]ष्या न्यतर
त्रातस्मिन्नुसत्रीति सप्तमीसमर्थो ततसिद्धिरिसमीसप्राये एवचैवानुपपत्तविष
यधर्मिकारो येनिश्चयविषयीभूतं विषयाभेदताद्रूप्या न्युनत्वरूपकातिश
योक्ति रिति लक्षणं बोध्यं॥ अत्र रूपकं वारयाय नुपात्तेति॥ अयमेवयरूप
कादस्मा विशेष अतिशयस्य रक्ष्यते॥ [illegible]ति वारणा॥ या[illegible]लायेति॥ उत्प्रेक्षा
॥३८ वारता॥ यनिश्चयेति॥ निगीर्य इति॥ अत्र[illegible]ो यत्रेयति॥ अत्र नीय तपद ॥३८नै
त्वसाध्यवसानलक्षणायाशक्त्यलक्ष्यार्थया नुगतं कांति विशेषादि पुरस्का
रेणोपस्थित कामिनीनयने शक्यपर्यवसानस्य नीलोत्पलत्व विशिष्टस्या
भेदसंसर्गेणान्वयः शान्तुपस्थितयोः कृतौ तृत्साधनतया विषयशातिल
क्षणाभ्यामुपस्थितयोरप्येकपदार्थयोः सत्ताद्वयेवरोनान्वयो गीकरवा
का यंक्षावारः॥ एवं चनीलोत्पलमभिन्नकांति विशेषवदुत्तंसादिति बोधा

दिय मभेदातिशयोक्तिरिष्यते॥ निरवैवंसतिरूपकादृचैलक्षण्यमिति वो[illegible]॥ च्य
रूपकेविषयिसदृश्याध्यस्याविषयतावच्छेदकस्याभावा[illegible]नेनवैलक्षण्यस्यस्प
ष्टत्वात् यदा त्वाभेदस्थानेन[illegible]तासर्पयेकिंतुभेदभावेनतदाकांति विशेषादिरूपे
ताद्रूप्यस्यैव बोधात् ताद्रूप्यातिशयोक्ति वंस्यते इति बोध्यं॥ वापीति॥ मध्यभाग
स्तस्य मुखपर्यतं नाभिकाग वेगोनभिदंगगने सूक्ष्मत यातद्दतदु लक्ष्यम
ध्येकापि[illegible] आनिवसुनीय त्राभावापि[illegible]ल गम्भीरानाभिः स्फुरतितिरोभा
लेलपरं तद्दूर्ध्वभागे रक्तीजारइनील[illegible]तासूक्ष्मा पधासरणि सादृत्तरया
मरोमावलीनुपश्यते॥ किं भूता॥ कांचना नाभितीर्थसोपानपति॥ तस्य दृष्टा त्रिवली
मधिगत[illegible]ती भासा वती तथा अग्रेतदूर्ध्वेदेशे शैलौ तद्वत्तु गवितालोक
नौ स्फुरत इतिचिपतीति विपरिणामेन संबध्यते॥ कीदृशौ सुवृत्तौ नापर्या
वताः सुगमौ सुजनगमनौ॥ सुजनौयौ वा॥ पुनः कीदृशौ चंदनलत्तारि[illegible]

५४

दर्पके नयं ३ क्रो व्याख्यातो देशे । पयोस्तथा प्रहृतौ ।। तत्र तया नीतदाश्लिष्टानीच
सुधांशी सादृश्याह्लादकस्य मुखस्य संनिधानादमृतं तद्वदास्वादमधुरमा
धुर्यं स्तु लमामित्यन्वयः ।। विधानां ।। भेदानोशतीयस्य प्रदर्शनार्थमित्ये [illegible] नाव ने
यः ।। अतिदेशेनेति ।। सादृश्यनेयर्थः ।। मुख्यरूपकास्तद स्यानि यो तान्वितावद्रू
पकस्स [illegible] शपरंस न्मासमग्निहोत्रं जुहुयात् इत्यत्राग्निरात्रपदवद्धर्मातिदेशावि
भिप्रायः ।। अधिकमन्यन्नतत्र मानुभयो तोरताद्रूपेषु प्रसिद्धतरत्वा
।।३९ त् अनुपानं बोध्य यत्र त्रैकोभि वृत्तावि विषयि वाचकानां पदस्य विषये साध्य
वसानलक्षणा या शरीर [illegible] ताव छेदकमात्र प्रकार कालक्ष्य विशेष्यक बो
धत्वे का यता व छेदकं ।। एवं च यान्निरस्तो सर्वत्र विषयिताव छेदक धर्म ।।३९
रूपेणैव विषयस्य भानं नु विषयभिन्नत्वे नेतिसिद्धं तेः भेदातिशयोक्ति
स्ताद्रूप्याति शयोक्ति रिति द्विविध्यमयुक्तमिति ।। तद्वोढिबिलसितं शाके

ग३

तावछेदकस्य लक्ष्ये पूर्वमप्रतीतत्वे न तद्विशिष्टतया लक्षणायामसंभवात् ।
वि२ यद्धर्म [illegible] विशिष्टे शक्यसंबंध गृह्यते तद्धर्म प्रकारक लक्ष्योपस्थिते ।। सामान्यप्रका
रक शाब्द बोधे हेतुत्वात् ।। लक्षणापरिहार्याया अनुपपत्तेस्तद्वस्त्वात्
एवमपिता स्य पवशाता दृशबोधांगीकारे तद्रूपादेव शक्यतादृप्रकारक
बोधेपि बाधकाभावान्मात्रपदेन विषयत्वाव छेदक स्यैव व्यावर्तनादित्यादि
क् ।। सुधा बधोतिः ।। विधशाल भंजिका व्याख्यानाटिका [illegible] यास्फटिकप्राकारे का
शिखरगतां मृगांकावलीमालोक्य नतोरुप्रो विदूषकप्रत्युक्तिरियं ।। प्राका
रोग्रसमीपे नयने प्रहितुपुरयमनाकाइ [illegible] यं अनाकाशे अनंतरश्लोको
परी ।। तत्कारणमाश्र्वंद्र इति मुखेवचंद्रगताह्लादकारित्व रूपताद्रूप्याध्यवसा
ने कीदृशः गलितं चुतो हरिशोय स्मात्तथाभूतः तेन निर्माणं के न तयो

बीतिव्याप्तिः पुनः कीदृक् सुधापांडुरग्रासस्तदस्ति लवो येस्तेरूपवनसंबं
धिभिश्च कीरैस्तन्नुस्ताः लवल्या ॥ फलपाकस्य प्रणयिनी सदृशी लवली लता
विशेषो हरफारवडीति भाषाप्रसिद्धा प्राकारो वरणः शालइत्यर्थः समानवृत्या
सेरिति कोचि ग्रासस्तत्राप्युत एव चीरं नु चलतु ॥ इतीति पाठे नव्यस्य सो लवली
पाकश्रेयं चंपा बोध्यः अच्छो स्वच्छो ज्योत्स्नातत्त्वेनाध्यवसितां कांतिप्रणां
॥३॥४० किरन् सौप्रेरयन्नित्यर्थः नक्षिप्तास्तेद विवक्षैव किं नसादृतआर्द्रा ॥ चोयमि ॥४०
तिअनेनानिर्णीतत्वप्रकारो नाधारिधरस्यानिर्णीत चान्तैदूलदासपावग
तिरिति भावः ॥ गर्भितः गहितेत्यादि विशेषणव्यंग्यत्वेनाभिप्रेतः ॥ अ
न्यत्रापीति ॥ अनुरक्ति ष्टो देवेर परिदलितो राज्यदर्शनैः कांत्वेनाश्लि
ष्टो नखलु परिहृतो दिनैस्तत ॥ कुहुमिनीलु त्वोनयपुवतिवक्त्रेण

अत्रेतिप

या
जितः कलानाय को यं कनकलतिकायामुद्यत इत्यादावित्यर्थः ॥ अथवान्य
त्रापि न्यूनतायामपीत्यर्थः ॥ कोपमभिगतश्च इत्यादावदित्यत्व रूपन्यूनताप्रकाशि
नम्रहनीयमिति भावः न रुता दाहरणो ध्येयमिति विषयस्योपादानात् केयमभिरू
प ययोति रितियत्र अत्राह ॥ दूदत्वेस्य विषयि विशेषणत्वेन विवक्षायामतिशयो
क्तिरेव ॥ यदा तु विषयविशेषणत्वाविवक्षा तदा रूपकमिति व्यवस्था अत एव प्र
काशकृता दर्शमिरूपकातिशयोक्त्यादिसंदेहसंकरेन यनानंददायोदोषि
८ वमेतस्त्रसो वदिदाहृतमिति ॥ एनांविभजते ॥ यघपन्हुतीति ॥ अपह्नु
तिगर्भत्वं पयस्तापह्नुतिगर्भत्वे सैवा ॥ रूपकातिशयोक्तिरेव ॥ त्स्यायसा प
न्हवत्वनिरपन्हवत्व भेदेनाद्विविधातिशयोक्तिरिति भावः ॥ लामिति ॥ ता नि मु
अनुभवे वा चे घा निजमानि वर्णितेऽमे जनाः विकल्पयंति सदसद्वेति वि
कल्पविषयापि कुर्वेति तेषां जनानां सात्रवां ॥ तासु दोरीदृक् पयोस्वन

शा

मार्गे नास्तीत्यन्वयः ता द्वास्संद्धी दुर्रा नाशा॥ लिनस्ते नवित्र॥ प्ययंती तिभावः॥
तानि कानि वस्तूनि तत्राह मुक्ता मौक्तिकं विद्रुमं प्रवालं चालरा अनयो र्मध्ये मधु
धुरस्तः अंतरांतरे पायुकश्रीतिद्धिलीया पुष्प परवे वल्ले धर्वे स्मेर वारुके न तु म
स धुरैयुतं॥ तयो मता विद्रु मयोः खलु निश्चित प्रालोयधृ तिमंडले यंद्रमंडलमाका
सिको अवस्थितिः ऐक्राधिवाखल्यामित्यर्थः नत्ववोवे समुद्र॥ तत्र॥ यंद्रमंडल
वशं खस्य मूर्धि मस्तके उदयति उदये प्राप्ता तनपुनः पूर्वाचलस्योदयगिरेरं ॥४२
॥४१॥ भ्यंतरे उदयतीति॥ अत्र मुक्ता॥ विद्रुममधुरे प्राले यद्युतिमंडलं शंखवराद्रेः कु स
ता मेपादं ताधर तन्माधुर्य मुखकं [illegible] x निगीलीः पूर्वादारूरलो
त्रांतत्वोत्वास्यपष्टोपन्हवः स्हक परंधर्वे र्मित्यो [illegible] स्ट इति भेदः प्राले यंमिहिकां त्ता
वाथेत्यर्थः॥ गातस्विति॥ पुरे मवो॥ खुतिती नीमस्सा नो संघट्टनेन ससो
त्कमसेभ पातीरं प्रतीगेस्सु सती षु यत्र नग यो शिप्रान दीउल्लु सत्तं
ता पोर्यस्ला स्तविलासिनी

ती॥ नाके तेनेती नो कलेन मुक्ताः कृता॥ अट्टहासः उद्भूत हास्यं य यालथा स्फुते
नविषमा तिसीयन्वयः॥ इतीक्ष्ति॥ रूयत्रेत्यर्थः इंदुमंडलादा क्रियादि पदात्सुधर
सादि परिग्रहः स्फुतजादि ष्विति॥ सरति माधुर्यादि षित्यर्थः॥ आदिना अध
रमाधुर्यादि परिग्रहः शिनि मेरा नात्मअभेदा ध्यवसानात्॥ ज्ञो ने [illegible] इति॥ द
मयती वर्णप लोनल उस्येक्तिः अतिशायिता द्राहृदो गा। यरित्यादि दमधर
स्वरूपमेव चिंबमिति नानेन तु चिंयफलंभि येवका रार्यः॥ बिंबस्पायि बिंबप
उस्य अतो अस्मा दोष्ठा द धरत्वं निकृष्टत्वं व्यक्तं स्फुटं कथं तर्हि विपरीतालो।
के प्रसिद्धिस्तत्राह द्वयोरनयो र्विशेषस्य तारतम्यस्य बोधो असमाणाम
सम्यग्यो नीजनानां नाभ्रिप्रमो विपर्यासः अभूदिति॥ अन्यत्रेति॥ सूपे केत्र को
नेत्रा परपर्या पगो नयने स्पयर्थः॥ निवेशानं॥ उल्लसितं॥ रवीति॥ रोचेत॥

स्मार्त   पक्षान्त

संतस्पोगजः तस्यरवे गेस्थानेवधूनितियावत॥ एवंप्रायो वाधितुंसरः प्रवि
स्य शति नेतुंस्नानार्थीति यस्मात्॥ गजेस्नानं लिप्सकवेनि: प्रयोजनमित्यन्वय:॥
प्रसक्तानुप्रसक्त्येति॥ अभिप्रायेति॥ स्वापन्हववत्व कथनप्रसंगादलंकारो
रसर्वस्वकृदुक्तं स्वरूपोत्प्रेक्षायां शुद्धापन्हु [illegible] तगमत्वं च दर्शिततदनुप्र
स्वपक्ष सक्त्या निश्चित्य [illegible] प्रेक्षोसापन्हवस्तापन्ह [illegible] लिंगत्वमित्यर्थः भेदकोति॥ कु
॥४२ तस्यैवेत [illegible] जाती परस्यैव॥ अप्रत्यक्षे [illegible] [illegible] ती यस्मिन्त्वेनवर्णने
तद्धाहार्यवोध्य॥ एवमत्र पितृनष्टांनोनाति व्याप्तिः॥ इदंलक्षो नरस्य प्रतिपु
रुषंषी॥ अन्यपाभिति॥ रूपं सौन्दर्यं॥ वैदग्ध्यं॥ चातुर्यं॥ चौरणीपरिपाटीन्तथानालि ४२
नपत्राक्षीचिद्येष्ठ साधारणी सखिनैसेर्थः॥ अत्रोत्तराईनेभंग्यान्यवर्णनेवि
शेषः॥ संबंधेति॥ उपयोगे असंबंधः योगकल्पनं संबंधचूवर्णनं संबंधश्चाभेदाभि
नेहेसमन्यज्ञाचानिरूपितो गाधः तेनस्वपकातिशयो स्यादि श्लेषादिषुनातिव्या

र्णनी। तज्ज्ञा

—शेषाभावादितिवेल्लमेवं उपदर्शितनियमस्या। लंकारांतराविषयएवाक्षकपगमात् अन्यथानूतनमुखं
—वेदइयादान्हत्तमित्य धो प्रयोग—

प्ति॥ लोकेति॥ लोके [illegible] स्वीराजसदनमिव्यमरः॥ नंवत्रैवस्वर्ग इति इवेंदुमंडलमिति
स्वपदवत् योगे उत्प्रेक्षा प्रतीतिस्तदत्र योगे मम्योत्प्रेक्षा तमुचितं॥ इवादिसत्वेप्या
वाच्योत्प्रेक्षा सेवेवाघभावेगम्योत्प्रेक्षेति नियमात्॥ अन्यथाचक्रेति॥ प्रेम
वाच्यातेत्यादिपूर्वोदाहृते यद्यपि गम्योत्प्रेक्षा नस्यादि गम्योत्प्रेक्षापत्तेः॥ एवं
चप्रकृते संबंधे संबंधावर्णनरूपातिशयोक्त्युदाहरणविषयेनगम्योत्प्रेक्षा
वसरः॥ त्वचोति॥ शिरस्यदाहरणे तुप्रमत्त [illegible] तत्वरूपहेत्वरोगम्योत्प्रेक्षा
भिप्रेतानन्तस्वर्गगा [illegible] प्रवेशांशाइति सर्वमदातं॥ असंदिग्धमुदाहरणां
तरमाह॥ यथावेतिकतिपयेति॥ पीरिस्फूददेवा रव्यन्त्यपवितरण शालिनिंदा
नरा॥ तिसतियनु वाक्यं इति मुद्दं संतो [illegible] मुपयातिप्राप्नोति॥ इति किं कु
तवा सरस्यअसोवेनंना शापेनसए कनकगिरिः सुमेरुः कतिपयैरल्पो

नि

दिवसेः क्षयं प्रयायादिति॥ संभावनायां लिङ्॥ योगेपीति॥ योगे सत्यैव योगवर्गो
नमियुध्येः स्वग[illegible]द्रुमीः कल्पद्रुमसादृश्यं स्वेदु मथितिविषयसप्तमी स्वदु
मविषये यआदरस्तस्य संबंधोपि अर्थादर्थिषु॥ यद्वा अर्थिषु स्वदुमविषया
दरसंबंधाभावप्रतीतौ तत्समानविलिप्तिवे घातुयास्यमेदुविषयत्वाभावावे[illegible] ग
माघयाश्रुतमेवसाधुः॥ अनयोरिति॥ अनवेघानिर्नि[illegible]ष्ठान्यगो नियस्वारत डु
योरितद्रीति संबोधनं॥ जृंभमाणयोर्वर्धमानयोरनयोस्तव बाकुतलेयोरंतरम
ना ध्येपर्यासः॥ अवकाशोस्तीत्यन्वयः॥ अत्रबाकुलतयोरंतरे स्तनपुर्या म्री
॥४३॥ वकाशसंबंधोपि तदसंबंधउक्तः॥ अत्रामेति॥ कर्मणि पोषोपयंतदभावो जो
मस्तदुपस्यातिशय स्याति रित्यर्थः॥ सहत्वे समकालत्वे॥ आलिंगती ॥४३
ति॥ समं युगपत्पर्याप्तोर्वी पृथ्वी च परा शत्रौ मुंचतीति॥ दंभीरसंज्ञ ५४
स्वभीरस्वरवडुकोशोपिधानं मुंचति सति अरिश्रीवगहे समूहोपि कोशोडारमुं मां

वति॥ तथा स्वडुप्रकंपमुक्तासने भजतीत्युतिः॥ सः प्रकृष्टं कंपं भजति॥ एवं स्वडुक्षमां
क्षांतिं यजतीति सोपि क्षमा पृथ्वी वीयजतीत्यर्थः॥ कोशोस्त्रीकुङ्मले स्व
डुपिधाने योघदिव्ययोरित्यमरः अत्रशत्रुप्रत्ययभगयायेगपघवणे नविशे
षः॥ घनगहैति घनसंबोधि गहैत्यर्थः॥ चपलेलितादृतेः प्रतिज्ञानंत जुये
कार्ये सस्पृतीत्यर्थः॥ पास्यामीति इदितोउक्तो प्रियेण विशेषः तत्या उर्मि का
अंगुलीयकं वलयः कंकणमपि॥ वद्दित्यर्थः॥ उर्मिकात्वंगुलीयं स्यादित्यु
भगतरंगयोरिति विश्वः॥ कार्यमुखनेति॥ अंगुलीयकस्येव कणपदस्री
धि रूपकार्यवर्णनद्वारेणेत्यर्थः॥ आदावु भितिः॥ सहजसौकुमार्यव
त्यावि रूढदशः॥ पातदृति शायवर्णो नमिदं॥ आदालुटहीतुसहदे [illegible] कवार
मपिकुसुमेदैनि तस्सति अधीरदशः हस्ताग्रमाशेहितुमिवतिशतिशे

मु

षः॥अपिनाकीमुग्रैर्हितद्दितिगंम्यते॥सयायेलरजनेनतद्धातेयापिसह्स॥
अकस्मात्पादयोस्खलंरतोपभवतिकिंरजनेनतिप्रवृत्तएवमंगानोयद
नुलेपनंतत्स्मरणमपिअयंतरवेदकरंकिमुतानुलेपनंकिमन्यत्रवाये
मितिशेषः॥अलकानामगुरुधूपधामे॥पदोपिमारायतेभारद्वाङ्गर
तीयये॥कर्तरिक्तः॥अत्रदेहनादिरूपहेतुप्रसक्तिमात्रेणकार्यस्याये
१८४॥१ हित्यादिरूपकार्योत्पत्तेस्साक्षाद्वेदनेननतुकार्यमुखेनेतिपूर्वेस्माद्भेदः॥
हेतुकार्ययोरविहेतुप्रसक्तिकार्ययोरपिसमकालत्वसंभवतितिसि ॥४४
योयंतुसुद्यहरणानरमाम्॥यामीति॥धवेदयितेयामिनयामीतिवद
इतिसीतितद्दर्शनेनतत्कालमेवतन्वग्याःपुरोवनयानिआमिमकरण
त निपुरप्रथमंगाहितानि॰अपराण्यपितयैवातत्कालमेवदति॥लोकगतिः
=निसन्नानीयत्वयःपुगाग्रप्रथमेवस्यादितिविस्मः॥अत्रवदती॥गलितानीतित्रानुप्रसयेनसमकालता॰

त सा

अयंतेति॥अत्रहलुकार्ययोरियमनुवर्ततेस्येचोपर्येति॥कचित्पाठः॥धुरवे॥मीन
मोत्रवेपरियं॥अग्रेप्रथमं॥अनुनीता॥॥समाहिता॥॥कविंद्राणामिति॥
कविश्रेष्ठानामंगणसंबोधिन्योस्मुयःप्रथमतरमत्तिप्रथममेव॰चलतीय
पत्रानामृगानांत्वमसरणामासेगेनाकुञ्जीनांकारिणा॥मदजलस्यामोदे
नपरिमलेनमधुरारमंती॥याआसन्अथवन्रपश्चदनवरंतेषांकवीना
मुपरिकृदेवस्यनृपतेःआभिरस्यमानाःकटाक्षाः॥पतिताः॰कीदृशाः
क्षीरमुदधे॥यस्यतथाभूतस्य॥यस्यसीराणैवस्यप्रसरंतीनांगुरवी
वीनांवृहत्तरंगाणांसहचरास्तत्सदृशाइत्यर्थः॥उदात्तकस्यादशंसन्नायामि
त्यादेशः॥अत्रयथोत्कटाक्षरूपकार्येमुखेननृपतिप्रसादरूपहेतु
कार्यनेपूर्वस्माद्विशेषः॥एताःअव्यवहितोक्तः॥अयोनेषुप्रभेदेष्वनुग

॥४५ तत्प्रवृत्तिनिमित्ताऽभावात्कथमतिशयोक्तिपदप्रयोग इति चेत्॥ अत्राहुः॥
तावत्प्रभेदान्यतमत्वमेवसार्वानुगतमतिशयोक्तिपदप्रवृत्तिनिमित्तं
देवचसामान्यलक्षणमिति॥ नव्यास्तु निगीर्याध्यवसानमेवाति
शयोक्तिभेदांतरेष्वनुगतरूपाभावादलंकारांतरमेव॥ नचान्या
त्वादिप्रभेदेषु ~~अन्यत्वादिप्रभेदेषु~~ अन्यत्वादिविषयभेदादीनांनिगि
रणंसंभवतीतिवाच्यं॥ अन्यत्वादिविषयिभिन्नवस्तुप्रतीतेरेवच
मत्कारित्वेननानुपपत्तिवसिद्धत्वयाऽन्यत्वादिविशेषप्रतीयंगीका
रेऽनुपपत्त्यसंगतेः॥ अन्यतमत्वंतुनालंकारविभाजको
पाधितांभजते॥ चमत्कारप्रयोजकत्वादितिवदंतिव
॥४५

स्तु तत्तु अनुपात्तविषयकचमत्कृतिजनकाहार्यारोपनिश्चयविषयिविष
यत्वमेवातिशयोक्तिसामान्यलक्षणं रूपकवारणायस्वरूपेतिस्वारोपवारणा
पाद्युपेति॥ उत्प्रेक्षानिरासाय निश्चयेतिरूपकातिशयोक्तावभेदस्य [illegible]दि
यंतात्प्रभेदेऽन्यत्वस्यपंचमीयेसंबंधस्यचतुर्थेऽसंबंधस्यपंचमेसहत्वस्यष
ष्ठेहेतुत्वप्रसिद्धिजन्यत्वस्यसप्तमेपूर्वापरत्वयोश्चतथाविधारोपविषय
त्वेसर्वत्रलक्षणसमन्वयः॥ नचैवंविषयिविषयिणोयस्यरूपकस्वरूपतोपादानभावोऽतिशयोक्ति
नेषुप्रायशः॥ सर्वालंकारेषुसत्वादतिप्रसंगइतिवाच्यंइष्टापत्तेः॥ अलंका
रांतराणांचमत्कारेप्रधानात्तयातद्वाचेनावस्थितीयाअतिशयोक्तेरप्रा
धान्येनव्यपदेशानहेत्वात्प्राधान्येनव्यपदेशाभवंतीतिन्यायात्॥
अलंकाराणामेवप्राधान्येनव्यपदेशोऽस्तितु चोत॥ अथप्रकारास्तु

विशेषालंकारप्रसंगे लिखितं॰ सर्वज्ञैर्यं विधे विषयेतिशयोक्तिरेवैत्रामा
न्य-नाविनिष्ठेतितां विनाशायुपालंकारत्वाभावात्॰ अनएवोक्तं सैषा सर्व
त्र वक्रोक्तिरनयार्थो विभाव्यते॰ यत्नोस्यां कविना कार्यः कोलंकारोऽन
नाष्टु यायिनेतीति ॥ दृष्टि[illegible]कं ॥ अलंकारांतराणामप्यकमारुः ॥ परायणा
वागी[illegible]सहिताम् उक्तिभिमां ॥ अतिशयाह्वयामिति ॥ श्री ७ इति श्रीमत्तत्स
दुपाख्यवैद्यनाथकृतायामलंकारचंद्रिकायां कुवलयानंदटीकायाम ॥ ४६
॥४६॥ तिशयोक्तिप्रकरणम् ॥ श्री ७ तुल्ययोगितां लक्षयति ॥ वर्ण्यानामि
ति ॥ वर्ण्यत्वेन प्रस्तुतानामित्यर्थः ॥ इतरेषां॰ अप्रस्तुतानां॰ एत[illegible] श्रो
त्रयमपि सावधारणं वर्ण्यानामेवइतरेषामेवेत्यर्थः ॥ बहुवचनं
मनेकार्थकं द्वयोधर्मैक्यस्यापि संग्राह्यत्वात् ॥ धर्मैक्यं॰ धर्मस्य

एकत्वं एकत्वं एको धर्म इति यावत्॰ स चयमत्कारिबोध्यः ॥ एवंच्यानेकप्रस्तु
तमात्र संबद्धैकचमत्कारिधर्माने कोप्रस्तुतमात्र संबद्धैकचमत्कारिध
र्मान्यतरत्वं लक्षणं बोध्यं॰ मुखविकासितस्मितमिथ्यादावतिप्रसंगवारणा
य चमत्कारित्वं ॥ अत्रमुखप्रेक्षितादिरूपाने कवर्ण्यसंबद्धैने को धर्म इति तन्निरा
साय चमत्कारि ॥ प्रस्तुताप्रस्तुतप्रभेदसाधारण्यान्यतर
सः दीपकवारणाय मात्रेति ॥ तथा गस्यमादवैसौ कुमार्य
त्वान्निवेशः ॥ चंदंगेति ॥ प्रियां प्रीतदयितोति ॥ तथा ग स्यमादवैसौ कुमार्ये
त्वानिवेशः ॥ सर्वस्येत्यर्थः शश
दृष्टे सति कस्यचित्ते मालत्यादीनां कठोरतानम्रा सतीति लु सर्वस्येत्यर्थः ॥ श
रोबिसतीति शराश्चदस्तस्येत्या कजा॰ गुणक्रियारूपेति॰ एतच्चतथा
विधधर्मस्य प्रायपरा ॥ गुणक्रियारूपत्वमित्यभिप्रेयोक्तं नलुलक्षणे
निवेशाद्वसाध्यमारोप्याभिहितं लदेतदापातालं॰ शासति च्यवि हरा
=रूतेनरूपणधर्मस्य नियमः ॥ गोरवात॰ प्रय याजेनाभावाद्वस्तुयं के श्रि देत द्वय दूषण लान्न से धर्म
स्यगुणक्रिया ॥ रूपत्व नलक्षणे =२

जैन[illegible]खं डाचीनसं इलेन मनागपिम[illegible]किंत्वेमंः लेशत्रुमित्रयोरित्यत्राभाव
रूपधर्म[illegible]स्यैवान्वयादिति [illegible]दिदमापालतोपिनमनोरमं०तथा
हि॰ शास्तीति॰त्यदुदाहृतपद्येनिश्चितेनेतिनिश्चितनेद्द० शत्रुमित्रमउल
धर्मतयोपात्तः स्वयगुणस्वरूपएवः चिंताभावाद्वेदस्यचिंतानतिरिक्ता चे[illegible]ः
अन्यथाचिंताका वाभावस्याप्यतिरिक्तत्वापत्तेः अत्रतत्रापि वैयायायादिष्ट
पतिमालवस्तावलेवलुष्यतु भवान् एवमप्पाखावस्यकथंगुणाचाद्दिभा
॥४७ वि॰ जातिक्रियाद्रव्यातिरिक्तस्यैवचतुष्टयीशब्दानांप्रवृत्तिरितिवदद्भिर्वै ॥४७
य्याकरणैरुतस्तु साधिकाकान्तरिकैर्गुणत्वांगीकारात् अतएवजा
तिगुणयोर्विरोधप्रकाशकाद्भुदाहृतं॰गिरयोप्यनुन्नतिपुज इति०
तथाविधानायेनापि॰अमर॰ सावर्णो मौघी तिवस्तुत स्तु०उद्भ्रणे

नतेनरूपेण धर्मस्यानिवेशोक्तिवेलइत्याचेदितमंतोनकाप्यनुपपत्तिरिति
स्वैरिणीस्वैनइरितुशीलमस्यास्सादरी व्यभिचारिणीतियावत्०स्वा
दीररिणा रितिवृद्धि॰ स्वैरिणीचासुलोचस्यादिसमस॰ संजाति इति॰ द्विनोनिप
[illegible]निवृत्तिनीपुंश्चायुः की दृशानिसंजातेः पत्राणांधकरैः समूहैर्वितानि॰ न
पूर्वपत्राणां वसंतेनवीगलनात् तथास्फुरा विकसितापाटलारक्तो विशेषाय
छुतेषां भाय स्त हं समुद्गतो तिशात्रं तद्धानानीयर्थः पैषक्षेतु॰ स्फुटानिवि म
कसितानिचूतानिपाटलवर्णानितेषांभावस्तत्तामित्यादि पूर्ववंतः एवं कोमौ
[illegible]स्यकेरेः किरतोरीतिमशैनाद्विकैरयाणां मारुतं मापितिनोनिःपमानि
तुच्छिकासया[illegible]ने०नागेंद्रेति॰ नागेंद्राणां गजश्रेष्ठानात्तता उडः के
दली विशेषा[illegible]० परिणाहो विशालतालक्ष्मि रूपं स्वरूपं चापि
यया क्रमं त्वचिक केश त्वोदक्ति तनानियमनशेया सवतो कतस्य॥४८

ही

पार्वत्यारूपौरूपमानात् वा स्यात् ॥ उपमानचरीरितिजातारसंन्वयः ॥ न
दीपत्येनेति । तत्कालिकत्वेनेत्यर्थः ग्रीष्मकालिक[illegible]कृचर्मीन स्येवग्री
ष्मचर्णेन रूपत्वादिति भावः एवकृचेति । वृद्धिप्राप्तिरूपेक्रियाञ्च
यद्यर्थः ॥ एककुणेति उपमानबाहित्या रूपैकगुणेत्यर्थः ॥ हितादि
तेइति । हितादितेविषयेइत्यर्थः ॥ रतिलोल्यमिति । रतिर्वेलेनेव वल्लपा
मितियावत् तस्यलौल्यं साम्यं अपरापूर्वोति । चिनक्षणाः प्रदीप्यतइति
॥४८ पराउक्तशा[illegible]ति सपत्तिरवपरासरति पराभवः रात्रुवासनरुः शाव
वं तस्य समूहः र्यपरः पराभवदानस्येति ग्राचुसंबाधेपराभवसंपाद ॥४८
नस्येत्यर्थः ॥ पराभवस्यमुख्यदानासंभवात् [illegible] अतएवसंप्रदानो
संभवात्मिमरात्रजयोरितिसंबंधसमान्यषष्ठीश्लेषेण । यथावेति
अत्रैशब्दाः अप्यर्थो विरोधद्योतकोः ॥ अत्रेति । योपिनिवपरश्रुना
च
परा[illegible]तिसंपदस्त्रवण

छिनत्ति यो येनं मधुयुक्तेनसर्पिषा येनसिंचतियोप्यनंगंधमाल्याद्यै
रर्चतीति क्रमेणेत्यर्थः ॥ तत्प्रकारस्य तुल्ययोगितापदवाच्यत्वे दृष्टुस
मतिंदर्शयति ॥ इयमिति ॥ [illegible]यावदहृद्यवहारात्रानायस्यै[illegible]योगि न्य
ताशब्दइति भावः अत्रकेचिदाहुः नयंतुल्ययोगितापूर्वोक्ततुल्ययो
गितातोभेदमर्हतिवर्ण्यनामित्थलरेषांवा यादिप्रवोक्तउत्तरूपा क्रो प
तत्वात् एकानुपूर्वी बोधितवास्त्ता कर्मकदानपात्रस्यचरपरया
ताद्दृशात्राब्दवाधर्मस्येक्यात् यच्चानिंबमियत्रापिकाटुत्वाविशि
ष्टनिंवस्येवपरंपरयाछेदक सेचकपूजकधर्मत्वसंभवादिति न
देतदपेयात्वं । तथाहि यत्रानेकान्वयित्वेन ज्ञातोधर्मस्तेषामौ
पम्यगम्यकत्वेन चमत्कृति जनकस्तत्रपूर्वोक्त प्रकारः यत्रतु हि

॥४८

मय व्य

नाहितो विषयक भुमा भुसेरूपो कव्यवहारस्यैवहत्वे
गलस्कृतिनिंदान्यैत रघो त्वक तयाचम स्कृतिजनकफ
त्वं तत्रापर इति भेदात्॥ न स्वत्रपराभूतिशब्दस्य तदर्थं कर्मैक
देन स्यनापरंपरयाश्चानुमित्रगतत्वेन भानमपि तु श्लोष
श्लेषबला बलादिकत्वेनाध्यवसितस्य तादृशदोनस्य राजगतत्वेनैव
तिकथं पूर्वोक्त लक्षणा क्रांतत्वं॥ रत्नेनयश्च निंबमित्यत्र
कटुत्वविशिष्टनिंबस्येव परंपरया वछेदकस्य चकप्रजनक
धर्मत्वमिति निरस्तं वस्कागत्यात ध्यर्मत्वस्यालंकारतासं
पादकत्वाभावात्॥ अन्यथा संकुचंति सरोजानी स्वैतावत्वे
वनुत्वयोगितालंकाराप त्तेः॥ किंत्वनेकगगतत्वेनज्ञाय

॥४८

मान धर्मत्वस्यैव तुल्ययोगिताप्रयोजकत्वमिति तदभावे तदंगत ल
कथनमसमंजसमेव॥ अथापि तुल्योदाहरणे योस्तयाभानमसौ यायह
स्तथापि न पूर्वोक्त लक्षणस्यात्र संभवः॥ धर्मो यद्द्विवपरर्णश्री छायि राजते
विराजत इति प्रकृतयोरुपमायामति व्याप्तिवारणार्थमनेकानुगतध
र्मेत पर्याप्ति विषयितासंबंधावछिन्ना वछेदकताकयमकृतिजनकता
श्रयज्ञान विषयधर्मत्वमिति विवक्षायास्तत्रावश्यकत्वात्॥ प्रकृतेवस्ति ताहित
चोदकविषयस्याधिचत्यानुत्वेत्यादि ति विभाव्यानीयं॥ उपोत्कृष्टेरि
ति॥ गुणोत्कृष्टेषु श्रेष्ठासि रिस्ययोः॥ सामीक्ष्यः साम्यं विवक्षितत्या॥ वच
रतिवचनं वचः॥ प्रतिपादनमिति यावत्॥ अर्पयत्यस्तास्वरणधर्मस्य
अन्येति धर्मस्यत्वयो जन्यगतत्वात्तुल्यविलक्षणेऽर्थयः॥ पाशोरस्पत्री

प२

तिपाशीकरूपः॥ अत्रैतावतनलाए पाशीसुमरः॥ श्री मंदरकुबेरःशत्याइंद्रः होे।
तिपाशीवरुणाः॥ अत्रैतावतालाए पाशीयुमरः॥ श्री मंदकुबेरःशत्र्याइंद्रःलो।
कपाले इंद्रयंद्रा दिषु रुद्रराशिनुयोगमा त्रेणाप्रयुतं संगतानीति॰ संगतानिसं
गमानि तडितांवियुतांविलासितानि उल्लसितानि॰ घनैर्बिंदु यया तस्या आ ति॰
रघोनी ति संगमपक्षे घनैर्मेघैरारभ्यानीति यत्तडिद्विलसितपर्यायः॥
काव्यादर्शोपितत्रामकादंडिकृतग्रंथे रीतितुल्ययोगितापदवाच्यलेनवि
॥५०॥ दिष्टावैचित्र्यालंकारिकाः व्यवजदुः व्यवहृतवंतः॥ द्व्यातपुं गुणा
वचेन॰ प्रसिद्धेषु पुनामेवेति॰ इहारलोके बलैः सैन्यैः अत्रयचेंद्र न्यज ॥५०
रूपोःपुरस्सरतारीतिश्चादिसादृश्यादिबप्रतिबिंबाभावेनास्तदमा
त्रिषधर्मैक्यबोधमतातुरीयमितिबद्धवचनेनबद्धसमंततयादंड्यसु
तुल्ययोगिता यामस्वरस्यावध्यन्यते॰ सयादिपंचतुल्ययोगितेयो

वर्द्धनीति॰

र्दवर्धनावसरेप्यूर्ति॥ भिविष्यतीति संक्षेपः॥ श्री॥ इति श्री तुल्ययोगि
ताप्रकरणम्॥ श्री॥ श्री॥ दीपकं लक्षयति॥ वर्ण्यावर्ण्यान्वितैक
धर्मकारि चमेदीपकमित्यर्थः॥ उपमादिवारणाय पूर्वात्रापिपूर्ववल्लक्षणप
रिष्कारो बोध्यः॰ कलभः करिशावकः॥ मानक्रियेति॰ क्रियारूपैकधर्मो
न्वयइत्यर्थः॥ अत्रोपिक्रिया विशेषणीभूतयोर्मदप्रतापयोर्बिंबप्रतिबिं
बभावो बोध्यः॥ यथावेति॥ रा॥ तेननिकषपाषाणो नोहि दुउल्लसितोम
णिः तथा हतुमिरा युधैर्निकृतः हतकृताए समरे संग्रामेविजयश्रीलोयोद्धा॰
मदेनक्षीणोनागोहस्ती शरत्कालेश्या॥ नानि॥ ऋजुपुलिनानिनूतन
निर्मुक्तानियानि यासांताः सरितोनद्यः कलगमात्रावशिष्टशुद्धसुरतोमृदि
तायुंबनालिंगनाद्युपमर्दग्लपिताङ्गी बालागनवयौवनाजनितास्त्रीः एवं

मर्थिषु यावत्केषु गलितः संक्रांतो निःसत्त्वः समृद्धिर्येषां ते तथा पाश्चात्यनिम्नमात्
नोकशस्य भावस्तानि माकार्षुर्यत्तेन स्युः शक्तद्वयमन्वयः॥ शालाः शाखा निवासः सकृ
बड्यमर्थः शोभेऽजो लिशोभारूपे वामैर्घोषियः पूर्वोदाहरणोक्ता आदि दीपकं तद्व
ति त्वं तदीयकाभिसंदः॥ प्रस्तुतः प्रस्तुतं साधारणस्य दीपकं पदं यत्र सा तया प
॥५९॥ बीजमदः॥ प्रस्तुतेषु वा सादि॥ प्रस्तुते केलिष्टु॥ प्रस्तुतेषु परः पूर्वस्तानन्वयपु
थिवाक्षियाभिसिद्धितइति यावत्॥ स्या याभिनेत्य नंतरमुपचारोऽत्र नुपपत्तेः
रतीति याध्यारूप्य इति दीपकस्यादर्थ्या समानो धर्मोऽत्र पदं मुख्यतइति ॥५०
शेषः पत्र धर्मस्य पूर्वं प्रस्तुतेनन्वयः॥ पश्चादन्यत्र यथोक्ते दाहरण
योऽस्त्येवेतरत्र प्रसंगोपकारित्वमित्याशयेन रः जातेयं घापीति
सुवर्तीसुवर्णमित्रवगुण्ये यस्याइतिविग्रहः॥ जपः गुणात्र याप्यतम युक्ते॥

अप्रस्तुतेसादि॥ अत्र एकं वकारो नोपेक्ष्य द्योतकः कृतविधः प्रख्यातनिधिः
एतस्य प्रासंगिकं पद्यं पदार्थस्य सम्पत्त्यर्थ तलदातस्यप्रस्तुतलमितरयोरस्य
प्रस्तुतत्वमिति बोध्यं॥ पुर्णोपदितिः॥ अत्र यस्मिन्स्थले तित्रिश्लोपि युगपदन्वय
स्यार्थ॥ यन्वलीतिबद्धूवृत्यनंतस्य प्रस्तुतमात्रे लोकूवनोपत्तेन पूर्वमन्वयायो
गादितिभावः॥ समाधत्ते तथापीति॥ प्रासंगिकत्वं प्रसंगोपकारित्वं नोद्दि
यतइति तथाव धर्मस्य पश्चादन्वयीननप्रप्याज इति भावः॥ किंतर्हि इत्य
याजकं तत्राह॥ वसी गययति प्रस्तुतोद्देश्यकान्वयबोधेच्छया प्रवृत्तस्येव
पदार्थिहितस्य वर्णनस्य कार्मण्युत्पत्ता तद्विषयधर्मस्य तथाप्रयस्मत्वो
पदार्थिहितस्य व॥ वर्णनस्य कार्म युत्पत्ता तद्विषयधर्मस्य॥ तथाय प्रमत्वो॥
रायप्रस्तुताप्रस्तुतान्वितस्यार्थे बोधयन्निति योऽस्मिपदार्थेहितं॥
धर्मस्योपमानयाकैः यथोद्देश्यतया च्छा विषयता प्रस्तुतएव न त्वप्रस्तुते
किंतु विषयतास्य विषयतेवेति तथाप्युद्देश्यतावि रूपवेजास्ति

कालेवी नामसायंशेषु एवदेवीयपादयति॥ नदीति॰ प्रासंगिकत्वमिति॰
दीपकतुल्ययोगितयोर्व्याप्तिविषये प्रसंगोपकारित्वमित्यर्थः॥ तथा चतुल्यक
लेन तत्र प्रासंगिकत्वं तस्यापीति भावः॥ एवमुपलक्षणं॥ जामातुः विष
पतित्वे प्रासंगिकत्वादिरपि बोध्यः॰ एवं दीपकतुल्ययोगितालोपेदकमित्याहुः॥
तुल्ययोगितायोरिति॰ ननु दीपकस्य तुल्ययोगितायाम संकर प्रयो
जकत्वान्नालंकारमध्ये प्रयोजकत्वं युक्तमिति अस्वरसादाह॰ अयं चेति॰
॥५२॥ अयं वक्ष्यमाणः॰ अनयोः॰ दीपकतुल्ययोगितयोः अत्र दीपके उपमा
नोपमेयभावस्य नंतरगम्य इति शेषः॥ तुल्ययोगितायां विशेषाद्य ॥५२ ॥२३
हता प्रस्तुताप्रस्तुतत्वरूपस्य वस्तापकाभावात् तेषि कण्ठ अन्य
वाक्ये तत्र उपमानोपमेयवैभो॥ नव्यास्तु नैला गता पि तुल्ययोगि

स्य

तायां दीपकपृथक्त्वाव उचित॥ धर्मस्य सकृत् वृत्तिमूलतया॰ विच्छित्तिविशे
षात् तुल्ययोगितायामपि धर्मस्य केवलप्रकृतत्वस्य केवलाप्रकृतत्वे च विशेष्य स्य
स्य सत्त्वादलंकारद्वैतापत्तेः तस्मात्तुल्ययोगितायामंतर्भाव्य॥ मुचितमि
त्याहुः॥ श्री॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां दीपकप्रकरणं॥ श्री॥ त्रिविध
मिति॥ दीपकस्यावृत्तौ आवृत्तिदीपकं केवलं त्रिविधमित्यर्थः॥ वर्षतीति
ति॥ शर्वरीरात्रिः वृषेव वर्षस्य इत्यायरतीत्यर्थः॥ कदंबानि कादंबयुस्तु
ति॥ शर्वरी रात्रिः कदंबा कुटज [illegible] स्फुटीतिविकासंति॰ कलि
विलुम्मीलितिविनासीति कुटजोद्गमाः कुटज [illegible] रिखावे आमयुरामाधु
लताक्षाक्षता कामाचंतिमत्ताभवति मत्तास्वनंति॰ रिखवावे आम युरामाधु
तीयन्ते चपः त्रैविध्यमुपपादयन्नेवम्या यदृष्टदीपकस्यातिः आद्ये द्वे वर्षतीति
ति॥ शब्दवृत्तिः अलंकारसंपादकत्वायमनकाथिलपदत्वं दोषः॥ द्वितीय

विकासरूपस्यार्थस्यावृत्तिः॥उन्मीलंतिस्फुटंतीतिशब्दभेदे नतस्यैवबोध
नात्स्वातीयेतुद्वयेप्यावृत्तिः॥स्फुटेवेति॥दसांटयंतीति॥मेघानांमाला
पंक्तिः कलापिनोमयूराणांवर्गे समूहंउन्नादयतिउच्चैर्विंदोयस्यता
कताटृशैरोति॥तथामकरध्वजःकामःपून्नोतरूणानांमानसमुत्कंठ
क ॥५३ यपकंसकरोतीतिसर्थभेदेपराब्दावृत्तिः॥शमयतीति॥जलधरस्यमेघ
स्यधारापंक्तिः॥बालकालरूपानाथिरकालमुपरतांप्रवासात्प्रियपुसो
॥५३॥ शमयतिः वधूनायनयोजलधाराअश्रुपंक्तिश्चकामिनीप्रवासप्रो
क्षपयतीयेकपेवनाशरूपोर्थः शब्दभेदेनोक्तइत्यर्थावृत्तिः॥वदनेन
ति॥वाचस्ताजलानोःअत्रानिलीयतेशब्दस्यतदर्थस्यतिरोधानस्य
चावृत्ति॥ननुप्रस्तुतार्थस्वरूपात्स्यप्रसंगादप्रस्तुतोपकारित्वे
दीपकमिष्यते॰नथावृत्तौतत्संभवतीतिकथमावृत्तिदीपकमुक्तमित्याश

दी

क्याह॥एवंचेति॥दीपस्थानीयपदार्थयोराक्षौवेसर्यः॥प्रस्तुताप्रस्तुते
ति॥अंबुदमालादिनांचिरस्थापकतयावेजलप्रस्तुतत्वोतरंचंद्रविव
रविंदपोश्चक्रवगाप्रस्तातत्वादितिभवः॥दीपकच्छायेति॥दीपकसा
दृश्येप्रत्यर्थः॥तत्रप्रस्तुताप्रस्तुतोपकारयोग्यत्वंवर्षतीस्यादोश्लेषवशे
नास्तीतिभावः॥मात्रपदेनदीपकाख्ययोगेवायमलंकारोनतुप्रतिभेदइति
सूचित॥अलएवदंडिनाःअप्यावृत्तिःपदावृत्तिरुभयावृत्तिरित्यापिदी
पकस्थानेनष्टमलंकारत्रयपयपेत्यत्तेविकासंतीत्याधुदाहृत॥
दीपकस्थाने॰स्थानायन्नत्परामितिपावह॰इत्यलंकारचंद्रिका
यामावृत्तिदीपकंरणं॥स्वरूपमोति॥प्रसंगादस्वरूपमोति॥ग

स

या

स्यैवा कर्यार्थस्य सादृश्यकं प्रतिवस्तूपमालंकारं लक्षयति ॥ वाक्य
योरिति ॥ द्विवचनमनेकोपलक्षणम् ॥ अनुरोधात् इति द्विबोध्यं ॥ एव सामा
न्ये० एवकस्मिन् समान धर्मे सति ॥ स्फुरत्सूर्यः ॥ लक्षणं व्याचष्टे ॥ यत्रेति
उपमानोपमेययोरिति भावप्रधानं ॥ उपमानोपमेयभावप[illegible]रित्यर्थः ॥ द्वयोरयो
॥५५॥ गिति ॥ भिन्नशब्देनेत्यर्थः ॥ अयमेव वस्तुप्रतिवस्तुभाव इत्युच्यते ॥ स्फुरे ॥ ५४
ति ॥ शैली ॥ सद्वृत्त ॥ रत्नमेव दीपो रत्नदीपः ॥ अत्र पूर्वार्धमुपमेयवाक्यं ॥
उत्तरार्धमुपमानवाक्यं ॥ उभयत्र वनाशा ॥ भावस्फुरत्तः समानधर्मः रा
ब्दभेदेनोपात्तः सामान्यभावमात्रबोधकस्य प्रधानत्ववनाशो
रूपविशेषपरत्वात् ॥ अयमेव च पूर्वोदाहरणाद्भेदः ॥ लवेति ॥ इच्छरे

व
प्रतिभातस्येति ॥ अमृतत्र स्वर्ग[illegible]पदं पंकजे ॥ विवेशि[illegible]तामृतः ता
वकगायेन तत्कृष्ण ॥ आकृ ॥ अन्यदमृतादिति दिक्पालकथामित्यतिन
कायमपीत्यर्थः ॥ अमृतं चात्र ब्रह्मानंदरूपं ॥ द्विनिश्चितं मधुप्रतोत्र
मरः मधवारं देनरसेन निर्भरस्यापि ॥ शंवेदे स्थितेस्तिरस्कुरकं नाविहर
तद्रूपमानवाक्यं इक्षुरकं तालमस्वाणे तिप्रसिद्धो [illegible] पीयूष ॥ अव
पि अनियस्येति ॥ अर्थानिष्टे [illegible] स्वसामग्रीवशात् ॥ उपमानस्येत्यर्थः ॥ इच्छा
पूर्वकेति ॥ तथा सर्वोत्कृष्टलोकापूर्व कवीश्वरो ॥ नेष्टतातिभावः ॥ इक्षा
पर्यवसितइति ॥ सविशेषणोद्भिन्न्याये [illegible] उन्मीलतीत्यादि
[illegible] ॥ अर्थादिति रि
[illegible] भिन्नशब्दबोध्य
[illegible] धर्मस्यैकेनैव शब्देन [illegible]
या

प्रतिबिंब

त्वमिति नातिव्याप्तिरतो यो दृप्तिपर्यंतानुधावने॥ एवं च यमित्र शब्दबो
ध्ये कथं मेगम्यं प्रस्तुताप्रस्तुतवाक्य। यं सादृश्यं प्रतिवस्तूपमेति तस्य ल्ल
ध्यं वो॥ दृष्टांतालंकारेऽतिव्याप्तिवारणाय मित्र शब्दबोध्येति तत
त्रैकबिंबभावापन्न धर्मगम्यं सादृश्यमिति नातिव्याप्तिः दिविभाति यथा
भानुस्तथा त्वं राजन्न सेभुवि इत्यादिवाक्यार्थोपमायामतिव्याप्तिवारणा
ति यगम्येति॥ अर्थापत्तिवारणाय प्रस्तुताप्रस्तुतेति आननं मृगशावा ॥५५
क्ष्याः वीक्ष्य लोलालकावृतं॥ भ्रमद्भ्रमरसंकीर्णं स्मरामि सरसीरुहमि रे
॥५५॥ ति स्मरणालंकारे तिव्याप्तिवारणाय यो यति- अत्र दिविभाती
ति वाक्यार्थोपमायां गगनाधिकरणकशोभाश्रयभानुसदृशो पृ
थ्व्यधिकरणकशोभाश्रयस्त्वमिति प्रतीतिवत्त्वस्मयमोगातादृशासं

क्या

रोरुहसदृशं तथाविधमाननमिति प्रतीयते न वाक्यार्थगतोपमागम्या
स्यात्। किंतु स्मरणासंपृक्तासैतादृशसरोरुहसदृशमाननमिति प
ति दार्थगतोपमैवेति तद्वारणाभिदिकृ॥ प्रस्तुताप्रस्तुतयोश्चेत्यत्र मत्स्यति
विशेषाप्रयोज योतनालंकारभेद प्रयोजकत्वमित्य स्वरसदा०
अयं चेति० वक्ष्यमाणइत्यर्थः॥ विद्वानेवेति॥ यद्यप्यन्ययोगव्यवच्छेद नैवर्थ
का रेण विद्वान्न जानातीति पूर्ववाक्यार्थस्तस्य वचनद्वितीयध्येयरवाक्या
र्थः॥ स धर्मैव तथापि रूपवमेवाकाशादृ प्रयोगवारणाय भावान्वे
यस्यावश्यकतयाविद्वान् जानातीति वाक्यार्थस्यापि प्रतीतेस्तद
भिप्रायेण वैधर्म्येदाहरणं चैबोध्यं न तु वैधर्म्यनोपमेति हृद्यातस्योः
साधर्म्यरूपत्वादिति स्फुटं वैधर्म्येणोपन्यस्तेन नद्वितीयध्येतिवा

चे

पार्थेनाक्षिप्तस्यापि तु प्रसवितृत्वेन बलान्नातोऽली वाक्यार्थस्योपमानत्वेन
विवक्षणात् मुखतो वैधर्म्योक्तौ तावपि साधर्म्यरूपत्वादिति एवं पर्यवसा-
नेन दोषः वैधर्म्येणोपमेयस्य च वैधर्म्यदृष्टान्तस्य यदि सतीति ॥ एवं कारोऽभि-
नेतुमनः स्वयमेव चन्द्रः संतिष्ठते कीर्तिलेशः इत्यर्थः ॥ अत्रापि गुणाः स्वयं प्रकाश-
न्त इति भावाच्च यथा विधर्मा कीर्तेः स्वरिक्ता मोदः ऽरीपद्येन न ज्ञायत इति वाक्यार्थस्य
दृष्टान्तेनावगतत्वात् स्वयमेव प्रकाशत इति वाक्यार्थेन चौपम्यं गम्यमिति ॥ पूर्व-
॥५६ वद्वैधर्म्योदाहरणाच्च संगतिः ॥ पलत्र कश्चिद्दुलं विद्वानेवेति ॥ पर्यायेणवत्तु ॥५६
नाम कथंचिद्वैधर्म्यस्योदाहरणं यदि संततौ ॥ तेन युक्तं वैधर्म्योदाहरणं हि
प्रस्तुतधर्मिविशेषो वा दृष्टान्तधर्मिणो य स्यादिति प्रसज्यतिरेक समानजा-
स्येव सम्भावनीयतां पतीयस्य धर्म्यन्तरारूढस्याप्रकृतार्थस्य कथने ॥ यथा

दर्या

वं न्नाप्तावो गुणा न पि संगविशेषेण पूज्यते पुरुषः नहि तुंबीफलं विकलोऽ-
विणायेतु ॥ तथा तिमल्लिमान मित्यादौ अत्र हि संगविशेषणपूज्यते इति प्र-
स्तुतार्थे क्षिप्तस्य संगविशेषेण विनाच पूज्यत इति स्वव्यतिरेकस्य सत्वादिति ॥ या
नहि तुंबीफलमित्याद्यप्रकृतार्थनिबंधनत्वे वैधर्म्योदाहरणत्वं यदि संभवति स्य-
त्तेतुस्य यंत्रवृत्तौ तेन परेण यस्य प्रस्तुतस्य वसजातीयो प्रकृतोऽर्थो नाराप्यते न
न विभाव्यते किंतु स्वयमेवेति प्रकृतानुरूपतये वपर्यवसानादिति तन्न दं व वै-
वं रासवइत्यादि सबदुदाहृतं यद्यपि वैधर्म्योदाहरणत्वं नहि या [illegible] बी-
फलं विकलेऽमी ह मानं न प्रयात्यपि तु लघुल इति प्रकृतार्थानुरूप [illegible] तयैव
पर्यवसानादिति ॥ किं बहुना सर्वत्रैव वैधर्म्योदाहरणे साधर्म्यपर्यवसानं वि-
ना नोपपद्यते निर्वाहोऽदृष्टान्तदुष्टदृष्टान्तसंगः ॥ अथापातप्रतिपत्तेर्नाप्रकृतवाक्या

पि

यैन वैधर्म्यात्तदुदाहरणत्वं तर्हि प्रकृतेऽपि तदस्तीति तुल्यं यदि प्रस्तुतेत्यादि
वैधर्म्योदाहरणत्वं निर्वचनं तदयुक्तं यदाः परेषां विशरारु त्वामंद गुधस्यवादितिः
रलो हि पांसवइति वैधर्म्ये दृष्टांतव्यापनात् न च अत्र प्रस्तुता वाक्यार्थः स्वव्यतिरेक
माक्षिपति किं त्वप्रकृतो वाक्यार्थ एवेति दिक् ॥ श्री ४ दृष्टालंकारचंद्रिकायां प्र
तिवस्तूपमाप्रकरणम् ॥ श्री ४ दृष्टांतालंकारं लक्षयति चेदिति वाक्ययोरिय
नुवर्तते धर्मयोरिस्याध्याहार्यं लक्षितं तदेव यथेवं अयं तु व्याचष्टे यत्रेति यत्र ॥५७
॥५७ काव्ये तयो उपमानोपमेयवाक्यार्थयोः च धर्मयोर्बिंबप्रतिबिंबभावो दृष्टांत
इति लक्षणं क्रमेणेति अनेन प्रकृतराजविशेषणराजन्यौ ति शोभनराज
वती राजन्वत्सौ राज्यैः ज्ञातान् पातः नक्षत्रा [illegible] यादीनि सप्तविंशतिः तारा कुल
यितरा गोवलीवर्दन्यायेन ग्रहाः भौमादयः संकुला व्याप्ता ज्योतिष्मती ति प्राश

वा

स्यशे स्तत्तु श्यायाज्ञाना स्यर्थं इति बोध्यं ध्यातेच धर्मभेदान्न प्रतिवस्तूपमा
किं तु सा स्यैव त्वं सार ज्ञानसागराध स्थाने ऽवधिसं स्यशयो बिंबप्रतिबिंब
भावाद्दृष्टांतालंकारः ॥ एवं यथाश्रयः वर्षयिं वदमाले यं वर्षत्येषां वसंतो वि
रीति वस्पदावृत्ति दीपकं स्यादि यथा वच समाधत्ते जेति पूर्ववत् आया
वृत्तिप्रतिवस्तूपमयोरिव परेकाकता प्रस्तुतेति दृष्टांत ॥ प्रस्तुताप्रस्तु
॥५८ ताविषयः पदावृत्तिः स्तौ तदन्यतरमत्रविषये यथः ॥ यच्चाप्यत्रात्मने पदपर ॥५८
स्मैपद भेदे न पदभेदान्न पदावृत्तिः शंकोचितातथापि [illegible] पाटपरिवर्तने
नयदा भेदेऽपि न पदावृत्तेर यंविषय इति बोध्यम् अतुल्यमतद्वतौ अयं दृष्टां
तो इत्यत्र च स्तिनृपं प्रति मंत्रिवाउक्तिः हरो न च यामनागवेस्या सम
स्तं अनुगर्वितं त्वं त्वं किमन्य दर्पोक्षतमिति शेषः ॥ एवं श [illegible] प्रयो

ज ५४ स्त्र

रूपमनुपम ॥ अत्र स्वराजन्वती इयो दिषमतीत्यनयोः बिंबप्रतिबिंबभावः पूर्वोदाहर
णे कीर्तिकांत्यो बिंबप्रतिबिंबभावस्य योजकत्वं मनोहारित्वरूपं सादृश्यमार्थं ॥
रहस्तु राजन्वो देषो ॥ पाश । स्वरूपं तत्क्षमितिभेदः ॥ देवीभिर्दिवं वा वंशस्य
नी बहु वउपासंते हि सेवंत एव । हि शब्दस्यैवकारार्थत्वात् । तु परस्य चरतीसंभावि स
सारं अस्योपाश्रसिधगुरुकुले क्लिष्टः अध्ययनं श्रवणमनेकपुरारि नामक विनितरामं
तिशयेन जानीते । अत्र दृष्टांतालंकारः वानरस्य पैप्पटिके यो ... सरलं घितए वाकि
तु अन्यकंधे गंभीरतां पातालपर्यंतं निमग्नापि वरा स्थूलातनुपरस्य विधामं
यात्यलः मंदराद्रिस्य ज्ञानातीति । दृष्टांतोदाहरणसंगतिमाशंक्य तेनान्वितेति ।
नीचयोरिति सप्तमी एव । धर्मद्वयमनंतरं शब्देन निर्दिष्टमिति भावः ॥
सागरस्येति ॥ सागरस्याधरानौ यो च चिरिलिंगमीनस्य पदार्थं कथनं सं

गादिकं विना नोस्माकं क्लिष्टः शत्रवो निहता अनलस्तु निर्हनिष्यंते अंतु मानस्य
येषां चंद्रुदयापद्मे मौलि तांशिरोलंकारतां नायानितांत वदेव तस्मात् स्थितिष्यंति
तस्मिन् स्कंत थाप्यसेन नित्येवनीतीति दृष्टांतः ॥ अत्र मनोगवोपीमुखीकरणवे
रिहननयोरस्याम दुदपाचलमस्तकानागमनत्वमः स्थितो स्यपयाक्रमं
वैधर्म्येण बिंबप्रतिबिंबभावः ॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां दृष्टांतालंका
रप्रकरणम् ॥ निदर्शनं लक्षयति ये । वाक्यार्थयोरिति । सदृशवाक्यार्थसंबं
धीयते क्यारोपः उपमेयवाक्यार्थे उपमानवाक्यार्थाभेदारोप इति यावत् ।
यस्य दुरिति । दातुः सौम्यतेति यत् इतिमान्ये नपुंसकं । सयासुतेषु विधे
यांशिप्राय वं स्त्रीलिंगं । यत्तद्भ्यामिति । यथापि मुरवचंद्र तिवर । सौम्य

लापूर्णेंदुदोरकलंकतेयेलावलाप्येकपारोपः संभवतितथापि लल डा। शीघ्रस्य
दितेयातिदवागमात्तदुपन्यासः अरण्येयति अबुधीमूरखोजनः सेवितोप
दितिरुणीशैलसेवनाजयापरामर्शः॥ उत्तरवाक्यगलेनयद्वौक्षपा नतल
ललअरण्यरुदितंकृलभियाघन्वयः उद्वर्तनंयवगोधूमादिचूर्णनिमलो
पकर्षणं स्थले निर्जलेप्रदेशे अब्जं जलजं उषरे अंकुरस्यो ग्योदनारग्र ॥५८
॥५८ पागे रजनः पुष्ठस्यपुष्ठं अवनामितं ऋजुता संपादनो या नम्री। रुतं
बधिरस्यकर्णे जपः जाप्य जलापः इयर्यः अंधस्यमुखदर्शनं मुखदर्पणो
घतइयेवंनिरर्थकस्यचेन्सदृशानामनेकेषां वाक्यार्थानामबुधजनसेव
नरूपफलवाक्यार्थे एकपारोपः पुष्ठस्यैवावक्यारोपरतिविशेषःनि
दर्शनां लक्षमाह पदार्थेति पदार्थवृत्तिपदार्थसंबंधिनीके आलंका

लैक

ल

रिकाः अन्यां पूर्वेति विलक्षणां त्वेन्नेत्रेति लीलांशोभां नीलांबुजन्म
नोनीलोत्पलस्येयः वियोगइति गौडदेशागतानां नारीणां वियोगेस्वकां
तवियोगकालेयोगडलस्यो उमापोडवर्णाप्रवर्तितरसः खजेरीणां ला
तानां मंजरीगर्भस्थेषुरेणुषु अद्दृश्यलदृष्टस्य नयः उपमाने यथोति
रेणुरूपे उपमेयउपमानधर्मारोपएवपदार्थनिदर्शनायाः प्रावीनैरुदा द
हरणात्क्यमियंपदार्थनिदर्शनो व्यत इतिरांकायामाह उत्तरत्रेति उ
पमेये उपमानधर्मारोपेव सर्यः तयायोपम्यपर्यवसायि तस्येवपदार्थ
निदर्शनात्वाविलुत्वेनारोपाविषयस्योपमेयत्वेन विवक्षाप्रयोजनाभावा
दिहापिस्यांलक्ष्यतेतिभावः नचैवंसतिवाक्यार्थनिदर्शनालक्षणास्या
तीतिव्याप्तिरित्याशंकाशयवानाह यद्यपीति वियोगकालीनगौ

यु

दी

उन्नारीगंडतलपांडिम्नः स्वर्णमंजरीगर्भरेणुदृष्टपांडिम्नश्च एतत्स्येच्छामे
का रोपस्तत्वादितिभावः॥ अर्थविशेषविवक्षयातिव्याप्तिपरिहरन्नेवस्त्वा
भिमतनिदर्शनाद्व्याविषयविभागं दर्शयति - तथापीति विशिष्टयोः
बिंबप्रतिबिंबाभावापन्नधर्मविशिष्टयोः एवं च वाक्यार्थशब्देनैता ॥५
ग दृशार्थविवक्षणाद्द्वितीयोदाहरणे नातिव्याप्तिरिति भावः॥ उपमा ॥६०
॥६० नेत्यादि - एतच्च स्वरूपकथनं - न त्वेवं रूपेण लक्षणे निवेशः तद्रूपस
पकातिव्याप्तिवारणायोपमाकल्पकत्वस्यारोपविशेषणस्यावश्य
कत्वेन उपमाकल्पकत्वात्र तद्भिन्नारोपस्येति वक्तव्यं लक्षणस्य निर्दुष्ट
त्वात् - तदुक्तं - अप्रस्तुतस्य संबंधः उपमापरिकल्पक इति - तद्रूपरू
पके तु तादृप्यावच्छिन्नाभेद एव विवक्षितो न पुनरुपमेति तद्वारणम् -

नि न्य

ननु च यथा सति यद्युदाहरणे वाक्यार्थनिदर्शनानवस्याः अन्यधर्मस्यान्यत्रा
रोपात् - एकवाक्यत्वेन वाक्यार्थभेदाभावाच्च पदार्थवाक्यार्थनिदर्शन
योः संभवादित्याशंक्याह - एवं चेति - उक्तव्यवस्थाश्रयणे चेत्यर्थः॥ विशि
ष्टयोरिति - बिंबप्रतिबिंबाभावापन्नधर्मविशिष्टयोरित्यर्थः॥ तत्र तावत्
पूर्वपद्ये तोशिवः॥ अस्मदभ्यर्थिता नांदातारस्त्वयि सति तरलं स्तुदृशां
मनुसरं तोर्थिनां मुग्धश्चिन्हं दर्शयंतो वयं कामधेनोः स्वलीयां दोग्धुका
ख मामपरम योपाश्रौ योश्चरणयोः पाले दुर्गेहदुःस्वेन याहं वरभमुष्ट
शिशुमनुसरामइत्यर्थः केसकल कामदमहेश्वरकालीनस्कंदधाने
वानुसरणवान्तुः कामधेनुरिवेति कालीनतयाकिंधकारस्तानुस
रणवेत्तुश्चैकयारोपः तत्रोपमानकोटिविशेषणयोः कामधेनुवत्

६५

भयोरूपमेयकोटिविशेषणयोरुपमे[illegible]रसेतुदधौ [illegible] निक[illegible]ये[illegible] पद्याकु[illegible]बिं
बप्रतिबिंबभावो बोध्यः॥ एवमनुस्मरणोपारपि॰ एवं दृष्टान्तेपि मया ज्ञायि॰ अग्नि[illegible]ग,
णाससुदायोर्बिंबप्रतिबिंबभावो बोध्यः॰ नो चेत् वस्तुस्थामूले विशिष्टेयाश्रं र
क्याद्ध वाक्यार्थयोरिति॰ ननु वाक्यार्थशब्दस्यावांतरवाक्यार्थसाधारण्या
नेकपदार्थपरत्वेनैवोक्तो दृष्टान्तस्येदं समवादेवंविधगुरुतरार्थपर त
त्वेन युक्तमित्यत आह॰ एवं चेति एवंविधापि विवक्षा[illegible]यर्थः॥ ३ अबलेद
पा नोजिह्ना घटनेपंचाननः सिंहस्तस्य परिघं गद्याङ्गिरिने॰ मालीभुजंगी अ
शास्यत्वं बलवदंनिष्ठजनजनेकत्वं यस्या धारणा धर्मः प्रस्फुरत्तान्तारा ६१
॥६१॥ जसेवा॰ निदर्शनायं॰ लक्ष्यं स्पर्शस्यनक्षतिः नाव्याप्तिः तयोः प्रस्फुरत
त्तातयोः असिधारादीनि॰ समंरात्रो बिंबप्रतिबिंबभावालद्विशिष्टयोश्चै
क्यारोपादितिभावः॥ एवं तर्हि सदृशयोरैक्यारोपस्यैव लक्षणमस्त्वि

णाशं वपाह॰ अत एवेति एतादृशविशेषणाविवक्षणादेवेत्यर्थः॰ भेदेत्यादीति॰
तथा च तदभावरूपत्वे तिप्रसंगस्यादिति भावः॰ कथमनेन लद्धृष्टान्तत्राद्ध रूप
केत्रीति अविशिष्टयोः बिंबप्रतिबिंबभावापन्नवस्तुविशिष्टयोः बिंबप्रतिबिं
बभावापन्नयस्य व्यावृत्तिर्दर्शयति॰ अंघ्रिद्वंद्वमित्यादि [illegible] देत्यविशेषस्यरोध
नेवंधनकर्तव्येदुग्धमुक्तिप्रो हरेरंघ्रिद्वंद्वं बायुष्मावो मुदस्त्वितिसंबंधः।
कीदृशः विधो ब्रह्मणो विष्टरस्यासनं तद्रूपस्य पद्मस्य नीलद्वंद्वं द्यर्थः॰ वि
शिष्टरूपकेति॰ दुग्धोक्तिप्रपत्रविशिष्टांघ्रिद्वंद्व विधिविष्टरपद्मसंबंधित्व
विशिष्टनीलद्वंद्वसंबंधिरूपकस्यार्थः॥ विशेषणेति॰ दुग्धोक्तित्वरूपापन्न
यविशेषणा विधिविष्टरपद्मसंबंधित्वरूपापमानविशेषणयोरित्यर्थः॥ ५
एवकारसूचितंबिंबप्रतिबिंबभावव्यतिरेकं स्फुटयति॰ यद्वा चेतुरिति अथ।

अ

वादिति॰ सादृश्याभावादिति भावः रूपकविशेषैति व्यतिरेकं क्यपरिहरति॰
यत्रेत्यादिना॰ यत्र त्विषयस्य इति सावयवरूपके। दाहरणं इयं गतनन्येपुः
।।विषयेविषयि विशेषणानां आरोपविषयारोप्यमाण संबंधिनां विशेषणानां
श्लेषेनेति॰ इयं रात्रिरेव कापालिकी। योगिनी दीपाली दीपौतरस्त्रभस्मीं॰ यच्चेप॰ एत
सधाने स्वरूपवं॰ सतदंगभूता न्यपराणि विशेषते॰ प्रतिपाद्यंते॰ तथा॰ ज्यो
त्स्नारूपेण भस्मना धूरणमंगले यस्तोन धवला॰ तारं वालं पाण्यस्थी
(॥ईदृ ३) निधित्रमती॰ अंतर्धानस्य व्यसनेवो लुकेरसिवा चंद्ररूपकडकपाले ६
न्यस्तं लोंछनस्य कैनसिद्धांतरस्य परिमल चूर्णं दधाती धारयती॰ दीक्षाकोलेन
(क) हीनोपरणा मुद्रापदंना प्रापास्वजना व्यवहारइति चेदी दास॰ मुद्रापरिमलेना ९ (ध)
प्रशासाधावि स्यंत्ये मुद्रा चिह्नेन इपि कपाल इतिवार्थः। विषयविषयिणोः रात्रि
कापालिक्योः। तद्धि शेजणानांत संबंधिनां ज्योत्स्नादीनां रात्रिविशेषणपास्त्येत्यो

माबार्दसंगते॰ प्रेसकमेवेति शुद्धस्वरूपणेवेत्यर्थः। नहिति। उक्तरूपयापि विशेष
णाभावादिति भावः। वस्तुतो यस्माद्ः कापालिकी प्रत्येपि नविशेषणत्वमपि
युक्तकोटि। नचिष्ठ्यमवे सपि वाक्यं वाक्यार्थं रात्रेस्य बिंबप्रतिबिंबभावापन्न
न वस्तु विशिष्टार्थे परत्वमंगीकृत्य रात्रस्य वस्तु दाहरणे। वाक्यार्थं वृत्ति निदर्
र्शनायमुक्तमुपसंहरति। तस्मादिति॰ उक्तलक्षणस्य व्यवस्थितत्वादित्यर्थः।
शेनावमुक्तमुपसंहरति। सादृश्याया वाक्यार्थ यारे क्यारोपइति यथा श्रुतलक्षणेनगी
मतो तरेतिति॰ सादृश्याया वाक्यार्थं यारेक्यारोपइति यथा श्रुतलक्षणेगी
कर्त्तेमत्वेहस्यर्थः इहरात्रस्येवस्य दाहरणे पदार्थकृसेवेति॰ उपमाकल्प
कत्वेमत्वेहस्यर्थः इत्यर्थः
कल्पकपदार्थे तद्धर्मान्यतरारोपद्वीतिलक्षणस्यतदभिमलत्वादि
निभावः। निदर्शनां तरमाह॰ अपराम्विति॰ पूर्वविलक्षणामित्यर्थः निद
शेनानि सलुषज्यतेश्रियापापाः सत्सदर्थयावीधनमपरां निदर्शनां प्राहु
रितिसंबंधः। सदसदर्थयात्रिति॰ वक्तव्येपिच्छेदोन्मुखोपादिसै॰ मिपा म
नं॰ समुद्रान्त्रोलयरसादिसो बनिदर्शनपूर्वेनिपातविधेयेरनिसत्वजा

पनात् लक्षणे व्याचष्टे · वाक्यविदिति · अत्रासक्त: सत्वोचितेति · विभागवाक्य
मंनतुलक्षणालंकारेति · उदासीनार्थबोधनेयमुक्तार्थित्वाभावे बोधनेतिप्रसंग तु
त्· स्वक्रियाविशिष्टस्य वस्तुन: संबंधि अर्थस्य बोधनं बोधो कुशो व्यापारोयत्र
क्रियतसाव ध्यते दर्शनेति लक्षणं अर्थानिपातम चोदर सोदराभ्यां विलोचनाभ्याम
नि वलोच, यति ॰ नकेवलेयूनिमनो भवेपिव्यनति, कोचित्तपरस: प्रभावमित्या ॥६३
दावतिव्याप्ति: अचलोक नेक्रियाविशिष्टस्याकामित्यातप: प्रभावबोधनस्य
॥६३ पर्णनार्थितयेन क्रियपेत्यनेनदृष्टांतविषयबोधनस्याविवक्षितत्वात्
उक्तोदाहरणोयतिंगविषयाबोधकत्वेनतदभावात् दृष्टं यदृष्टं ललया
क्रियाविशिष्टस्यार्थबोधकत्वेवश्रापमानंनिदर्शनेति पर्यवसितंक
यमुदाहरणा लमत आह लक्षितउदाहरणइत्यर्थ: अथ लक्षणं

घ . ग ति
संगमयति · ततश्चेति बोधनस्यापमानत्वात् सर्पः ॥ दृष्टांतस्य तयेति ॥ दि
शालेस्वास्मिनवृत्तयाविधमानयेसर्पः ॥ दृष्टांतो परत: संजातो येयेति वा
एवंतमोवस · चंद्रस्यापिराजत्वं सोमोवे ब्राह्मणानां राजेत्यादि श्रुतिप्रसि ना
द्धं · अनिष्ट पर्यवसानोपि नमर्थं · शोनारूपानिष्टसाधनं राजविरुद्धं
रूपमर्थ: उन्नतमित्युक्ति ॥ यो लघुस्तु बुद्धिपरिमाणश्च स: उन्नतं पदं
५५ उत्वाप्युच्चस्थापनं याति हेलयैवपतेदिति ब्रुवन् कथयन् शैलशो
खरगतो गरिम्णस्तत बाली दृषद्गाजल बिंदुरस्मेदेत्याद्रूणामदना
पिमारुतेन धुत: कंपित: अध: पतति उत्वा दीयते अधोदेशोयपततीति
सर्व: ॥ ध्रुवामितिपाठे बोधनस्यापूर्ववदेक्यमानत्वादत्र योग: दृषत्व
तादिति पाठे पातितावाप्ताइति अर्थ: ॥ कंडोति · पतउदयान्चल आगत

देशं रविबिंबु शामणेः पदेस्थाने मस्तके धत्ते धारयति। धं कुर्वन् गृहं मेधिनः
गृहस्थान् रसलामाति। तेयीका येति बोधयन् आतिलेयी आतिथ्यं अत्र
उक्ता। निदर्शनात्र यविषये के विदित्य स्येति। व्यवहरंती। यनेनान्वयादेव
धर्मितो विरिति। धर्मयोः साम्यमात्रेणोपमकारा निष्पत्तेः॥
॥६५॥ तत्कुतबिंबप्रतिबिंबभावेनधर्मिणोः साम्यत्र गौरिति भावः। गर्भीकरोतीति। ति
स्वविशेषणत्वेन स्वकरोती यर्थः दृष्टांततया बोधनस्यैव तत्र विवक्षित ॥६५॥
त्या त्वात् एतदेवोपमादयति बोधयन्निमादिना। क्वचिदंशः गोमयंत स्यायं॥
दीषः समर्थाचरणे समर्थकरणे सामर्थ्यात् प्रादेन रातिया तत् भावप्राधान्या
त्. उपमानत्वेन। दृष्टांतत्वेन एवं प्रदर्शिते निदर्शनापदत्रवृत्ति निमित्त।
स्यैकस्याभावान्नानार्थत्व निदर्शनाशब्द इति बोध्यम्। श्री॥ अलंका
रेयं निदर्शना

वै
रचंद्रिकायां निदर्शनाप्रकरणं॥ श्रीः॥ व्यतिरेकं लक्षयति। व्यतिरेक इति। विशेषोक्तं
त ण्वं। उपमेयस्याधिक्यं उत्कर्षः। पल्लवैरिति। पंचम्यर्थे तृतीया। कल्पतरोः पल्लवैः पल्लवादि
क ववक्ष्यमाणास्तेन वरस्याविशेष इति संबंधः। एकः पल्लवः। परो हस्तः। कर्णे शये यंतिरस्कु
रुतेदानानिद्रायेनेति भावः। अत्रोपमेयस्य करस्य उत्कर्षः। पूर्वोदाहरणे उन्नतत्वेनो
पम्यं नाहं। इह तु रक्तत्वकोमलत्वादि प्रयुक्तं तद्गम्यमिति भेदः। नतो नतत्वेति उपमे
यन्यूनत्वेत्यर्थः। रक्तस्त्वमिति। अशोकवृक्षं प्रति विरहिणः। कस्याश्चिदुक्तिः। हे अ
शोक आवयोः सर्वं तुल्यं समानं अहं केवलं धात्रा सशोकः। शोकसहितः कृतस्त्वं तु शो
क रहित इत्यत्र शोकपदश्लेषाद्वगम्यते। किं तत्सर्वं समानं तत्राह रक्त इत्यादिः। त्वं तु
नतनेः पल्लवैः। रक्तः रक्तवर्णः। अहमपि प्रियायाः श्लाघ्यनीयैर्गुणैः सौंदर्यादिभिः

त्यपिस्म

रक्तोऽनक्तो। अथ प्रियायां हे सखे त्वां प्रति। शिलीमुखा भ्रमरा आयांति मो
प्रस्थानरेणा धनुषामुक्ताः प्रेरिताः शिलीमुखाः आयांति। पथिकानां पीः बाणाः
गोतलस्याघातेयथालव मुदे संतोषाय यत्तद्वत्या ममापि संतोषाय ये सर्वः
कामिनीपादाघातेन नारी॥ कस्यपुष्पोद्गमयतिक विदूरसिद्धेः अत्रोपमेयस्य
सशोकत्वेनापकर्षे अनुक्तनपर्यवसायी उपमेयोत्कर्षापकर्षान्यतर
पर्यवसानरहितः दृढतरेति। कृपणस्य कृपाणस्य खड्गस्य आका स्य
॥६५॥ ते रतः दीर्घवर्णोस्य आलेख्य केवलं भेदो वैलक्षण्य प्रकारांतरे जातु सा
म्यं मेयस्य॥ कथं तत्राह दृढतरेत्यादि। दृढतरं निबद्धो मुष्टिर्येनेतिह ॥६५
पणापक्षे। धनव्यय भेन मुखान मुष्टिमोचनाभावात्। खड्गपक्षे तु दृढ
तरं निबद्धः सः बुधो मुष्टिर्मुष्टिग्राह्य भागो यस्य स्य पर्यः॥ कोषोत्सं

क क

गृहं। तत्र निषण्ण उपविष्टः कृपणः। कोशे पिधानके निषण्णः स्थित इति
प्रक्षेपः सहजमलिनः मलिनवेषत्वात् कृपणः खड्गस्तु रक्तः कृष्णवर्णत्वा
दिति। एवं च किंचिद्धर्मप्रयुक्तसाम्यवत्तया प्रतीयमानयोः किंचिद्धर्मप्रयुक्त
वैलक्षण्यं व्यतिरेक इत्यार्थः वैलक्षण्यं तु उपमेयस्योत्कर्षे वा भवंदेते उ
ढु पर्यायेपर्यवसन्नं यद्यपि तदन्यतरपर्यवसायित्वेऽपि स्वचैव विच्छित्तिमा
विश्रांतमिति बोध्यं॥ एतेन यत् ... दद्युपतदुदाहरणद्वयं कस्यचिदापाता
रमणीयमिव भासमानं प्रयुक्तं वैदिव्य। अयं तासां रत्नयालुनानुवादमर्हति
रूपकमन्यते। श्लोषेस्यालंकारस्यांगिकाया व्यतिरेकप्रकरणम्। श्लोक
सहोक्तिरिति। तस्य निर्देश्यस्य सहभावे इत्यादिलक्षणम्। नयनाचः सदि

यजनरंजनः सहृदयजनाह्लादकः एवं च चमत्कृतिजनकं सादृश्यं सदोचि।
रितिलक्षणं दिगंतेभ्यामिति तस्य राज्ञः कीर्तिः प्रत्यर्थिभिः शत्रुभिः स्वहृदिगंतमा
गाद्दूरोच्चय अत्र वक्तीयायाः निरूपितत्वाकीर्त्या तया प्रत्यर्थिभिः रूपितसादृश्य
वलीकीर्तिर्गमिनाप्रपद्दतिबोधे एकाधर्माच्छयेत्रूपसादृश्यकलाहत्यर्थेना
मपि गमनान्वयप्रतीतिः तदुक्तं सस्साहलिः सुरुाथ्येस्य बलदेवं द्विधा यामिति
हेम छायाति श्रीष्मेत्ति मि ध्या[illegible]वर्णो नामेदं छायापाथैरध्वगैः समं सा धं विटपिनां
॥६६॥ तरूणांतलं मूलप्रदेशं संश्रियतेवकु तद्दसाकायोंशमुपसेत श्रांतेबेति श्राम
श्री जातपातिशायकृतबाध्यमात्रवमयापिजडताशीतलता ग्लानेव सरा ॥ ६६ ॥
जलस्य फलमधोदृष्टं मानेर्मद्दैः सहयातिगच्छति ग्लानि वलापरय प४ । नि
लया आद्रि माउष्मा उशनः करायस्यतं भूतस्य रवेर्दीधितिस्तत्तिवसं

ती यस्तेवसोति लोके समं अपः जलानि आत्मामति पिबति दीधितिः स्त्रियामियमहि
निद्राक्रांतिवसतीकौ जनैः सहगार्यगृह अभ्यंतर गृहप्राविशतीति तैवलद्वृद्ध
पालः क्षीतिरस्तेजोराशिः सेकुमापीतिरायन्तलक्ष्मीलक्ष्म्याः कौतोषादनं श्लोक
वितुः इंदुमती स्वयंवरे रघुवंशे अनेन साधं रविहारानुरागेषु तीरेषु तालीवन
मर्मरेषु द्वीपांतरानीतलवंगपुष्पैरपाहृतस्वेदलवा मरुद्भिरितिपद्यः अत्र
सहोक्ति विच्छित्ति मत्त्वानालंकाररूपेयर्थः ॥ श्री ४० इत्यलंकारचंद्रिकायां
सहोक्तिपरिकरणम् ॥ श्री ४० विनोक्तिः स्याति विनाप्रस्तुतवर्णने
नंदुक्षमुव्यत्वेनत्तदा विनोक्तिर्नामालंकार इत्यर्थः ॥ विद्येति विनय संपत्तिं
विनायाविद्यासाह्वयामनोहरापि दुःश्यचयः ॥ अत्र प्रस्तुतायाविद्यायाविन
यादुःश्यत्वमुक्तं यञ्चेति यः पुरस्तः ॥ स्वात्मारंचालः कारणं विगस्तितनिंदतिः रामद
शनं विनेति राम बाणं मेवा रामकर्तृकं वदर्शनं विनेत्यर्थः अंतरेणापीति

३ क्तिरिति प्रकारद्वयसाधारणं सामान्यलक्षणं बोध्यं। वस्तु भिन्ना हृद्यो विनार्थसंबंधः एव विनोक्तिः २
हृद्यं न च विना कृतस्य वस्तुनो रम ३

विपि नोत्यर्थः तथा च विनोक्तिरियं न रूपान्तरे शब्दग रूपानिमित्तसीताभावः प्र
कारांतरमाह नत्विति। तत्र प्रस्तुतं किंचित् विना रम्यं वस्तु सापि विनोक्तिः क
त थ्यते इत्यन्वयः इयं च विनोक्तिर्द्वितीया प्रस्तुतस्य रम्यत्वारम्यत्वान्यतरवर्णने
विनोक्ति यत्वारमणीयत्वाभ्यां प्रवर्तते इति प्राचीनैरुक्तं तदयुक्तं। कारणं विना
कार्योत्पत्तिमाश्रयन् रूपे विभावनालंकारे तिव्याप्तेर्वारणाय विनार्थसंबंधप्र
युक्तप्रस्तुतगतं रमणीयत्वादेरुपलक्षणं निवेशस्यावश्यकत्वादिति। आ
॥६७॥ विर्भूतेति। विक्रमोर्वश्यमुर्वश्यमूर्छापगमनानंतरमिदं इयं च रत्नु ॥६७
रंत्न अंतः करणमोहेनमुक्ता कल्माषप्रन्यूनमुक्ता लक्ष्यते। केचपूर्वैरी
घसत्यस्य पातेन न कलुषा अनंतरं कालुष्यापगमात् प्रसादेनैर्मल्येन २८
ण्हाती आश्रयंती गंगेव तथा शशिनि बद्ध अविर्भूते उदिते सति तम ॥

सामुच्यमाना रात्रिरिव। एवं चिह्नोन्नतस्य विशिष्टो धर्मो यस्य एवं सत्ता निशिम
वस्य कृतानुजीवन्हर शिशिरे चर्वति दर्शितमिति। अर्थतो बोधितमित्यर्थः श्रीः ७
रयलंकारचंद्रिकायां विनोक्तिप्रकरणम्। श्रीः ७ समासोक्तिरिति। लक्षयति।
समासोक्तिरिति। प्रस्तुतावर्ण्यमाने। अप्रस्तुतस्य अप्रस्तुतवृत्तांतस्य परि
स्फूर्तिश्चेत् तदा समासोक्तिरित्यन्वयः अयामिति। इंद्रस्येयमैंद्री प्राची मु
खमादिर्नामग्रः वदनं च। रक्तो रक्तः। वर्णाः अनुरक्तः। चुंबनं संबंधः वक्र
संयोगविशेषश्चयस्याः अतलक्षणस्य वक्ष्यमाणे। असावुदयमारूढः कां
तिमान् रक्तमंडलः राजा हरति सर्वस्य हृदयं मृदुभिः करैरित्यादि प्रस्तुतो
प्रस्तुतकं शेति व्याप्ति रात्र विशेषणसाम्यवत् आदिति। विशेषणमात्रसामबलाः
दित्यर्थः एवं च विशेषणमात्र साम्यगम्य २२ प्रस्तुतवृत्तांतत्वं लक्षणं

बोध्यं॰ उदाहृते श्लेषे यापकता ऽप्य पदतां तस्या विशेष्यवाचिना श्लिष्टेन राज
पदेनाप्य वगमान्नाति व्याप्तिः संसानप्रवृत्तिनिमित्तमवयवार्थदर्शयति स
यासेनेति॰ वचनात् प्रतिपादनात्॰ उदयस्य उक्तौ संगमयति॰ अत्रेति प्रा
मः आदिभागः साधारण्यात् श्लिष्टत्वात् यद्यपि सुवृत्तीमत्र न श्लेषस्त
प थाप्यर्थ्ये बोधकत्वमात्रेण तस्य साधारण्यमिति॰ उपस्कृतमिति साधार
॥६९ ण्यादित्यस्य विशेषणं॰ तथैवं द्युमनाः शब्दगतेन पुंलिंगेन नायकः त्वमित्य
नयाऽउपस्कारः यद्यपि रसस्वरूपपरत्वेन स्त्रीलिंगेन तदर्थस्य नापि
कात्वमिति व्यातयापि द्युशब्दे प्रतिपद्यमाने द्युसंबंधित्वेन च परत्वं॥ पता ॥६९
कीयतेति बोध्यं॰ तत्र व्यवहारो मुख्यचुंबनरूपः व्यावलात्कारेति
नायिकानुं तस्य वा स्यावित्रक्रीडालंबनं दुपस्करियेति वं कुचा सु
२ ति

गपांसुदर्पणतपानापिवा यारस्मात् प्रीतिविशेषात्॰ सादरमादरसहितेयया
स्यात्तयातया यत्तु यस्मात्सन्नसेव्यसेलतस्मात्कांती धन्योसात्यन्वयः काय
मिराबाप्स्वायां संसेवनक्रियाविशिष्ट क्रियाबलादिमादिनो॰ व्याकुला
विशेषणं आसमंतात् खलन् कुसुमानि यत्र तथा॰ आकुलाः क्रीडावशेनतस्ते
नः पर्यस्तः कचाः केशा यत्र एव व्यालोलाः दोलायिता हारावलि यत्र॰ तथा
प्रस्वद्धाः यं वल्गाप्यां वुडला ध्यां शोभायुतां गंडयुगुले यत्र एव प्रस्वेदद्रु प
तंचक्रोकुजे यत्र साश्च निरंतरदन्तः करेणप्रहारो यत्र॰ तथा अधिक॰
श्वासो यत्रत्येतिकृतालं विवपरात्मरतरूपः अत्रापि कं गतपुंलिंगेन नाय
कत्वं मिति व्यक्तिः बोध्याः श्लिष्टा नीतिश्लेषमूलकोत्सदाध्यवसायपवि
पयाणां यथेगारसा धारण्या नीति श्लेषं विनैव प्रकृताप्रकृतयो

ततयोरउगतानी सर्यः॥तस्याम्बलक्ष्मणेस्सास्मिन्नराह्वन्नह्लोषबहुलंस्थारसि
वत्सरसाम्यं विवक्षितमितिभावः सारूप्यात् साहृश्यात् पुरेति उत्तरचरि
तेसीतात्यागानंतरं कदाचिद्दर्शनं प्रतिगतस्याभगवतोरामचंद्रस्येयपुमुनि
पुरावनवासकालेसरितोनदीनां स्रोतः प्रवाहो यत्र प्रदेशो आसीत्तत्र
पुनापुलिनं अस्तीतिशेषः तथाक्षितिरुहाणां तरूणां घनविरलभावः वि ॥६५
॥६५ पर्यासेवैपरीत्यं रीयाजाह्वाजाक्ष्मादृग्गां विरलता विरलानां घनता
पल्लवादि दृष्ट्वा साद्भुतोजाते यर्थः तथास्वबहोरपरः कालादनंतरं दृ
ष्टमिदं वनमपरमन्यदिव मन्ये परं तु शैलानां पर्वतानां विशेषः वि
न्यासविशेषः तदेवेदं वनमिति बुद्धिप्रत्यभिज्ञारूपां दृढयति दृष्टिं
ति

म

रतीत्यर्थः॥ तासां नेरूप्यादिति वनसादृश्यादित्यर्थः ग्रामादौ किं वनस्य
दृश्यमित्याकांक्षायामाह विशेषणमाह कुबेविधियादि कुबेविपुकुटु
विगतो यो घनसमृद्ध्या समृद्ध्या विपर्यासस्तं प्राप्तस्ययर्थः तत्समाश्रयस्य-
साहशाकुपुविसमाश्रयस्यः तथा सस्यघ्नास समृद्धि विपर्यासव दाश्रय
स्था त्वं साहृश्यमितिभावः किमस्य साहृश पस्थोपस्थापकमितिचेत
घनविरलेति विपर्यासोमितियुः ताभ्याम् तत्साहृश्यं गत्वा किरणालंद
तेन नेपास्सा हृश्यग विशेषणेनाप्यतिसाहृश्यमुक्तासमासोक्तिः
रितिमल ग्रंथानवबोधस्त्वहिराधे श्यति दृषणमेतत्पक्षं वादितव्यं
नः आथ्याजापस्तकारनेतस्यविद्याधवास्साम्यगम्यत्वाणतावादुत्त।

लक्षणास्य व्याप्तिरिति चेन्न: विशेषणसाम्यगम्यस्यासादृश्यगम्यत्वेपि वि
शेषणसाम्यगम्यत्वानुपायात् · प्राधान्याल्लुपरं स्वरूपस्य गमकत्वोप
दर्शनं सारूप्यादिलिंगेयन · एवमयेपि विशेषणसाम्यस्यासादृश्याद्भि
विकल्पो ति प्राधान्यात्तिप्रायेवेति निरवद्यं · एवं कारनिरूप्यतद्वा
धप्रकाम उपस्पर्शो यिलक्षमिकाम्यारय चेति: अत्र श्चेति: एतत्र
ष्टदाहरणेषु अप्रस्तोतरस्त्वेतिस्येति · अप्रकृतजारादि व्यवहारस्य स्यार्थः विश
॥७० ष्ये · चंद्रादौ · सर्वथा आरोपानिरोपान्यसहरा विधाया · प्रतीतानौ यिन: प्रकृतान्व ॥७०
यत्तत्वस्यय[illegible]तास्वपूर्वेवसस्यकजीयादि नान्वय: कविसंरसेतिस्वप्रती
सुदृश्यकरस्य स्वदर्पकाविव्यापारस्यार्थ: अप्रस्तोतरत्तांतस्य कुवेनादेरिवा
प्रसीतस्य जारादेरपि चंद्रादौ समारोप इति मतं निराकरोति नेति · अप्रस्तुतरूपे

ति · अप्रस्तुतरूपेत्यर्थ: कुतस्तत्राह मुखमित्यादि: तादात्म्येन चंद्रारोपेत्यस्या
पि संसर्गेविधया आरोपविषयत्वात्तस्य चंद्रत्वानतिरेकात् चंद्रत्वारोपे फलितम् · ननु
प्रकारतया चंद्रत्वारोप उचितो इति भावितव्यं · चंद्र इति शब्देन चंद्र इवि शेषणत्वेनोपस्थि
तस्य चंद्रत्वस्य मुखविशेषणतया आरोपासंभावात् · एवं जारत्वेप जोपिनायां न तद्वा
कतिजारत्वाय चेत्यर्थ: ननु जारादिपदस्य नाभिव्याहारा भावात् स्त्रीतारोपासंभवे
प्यायोजारत्वारोपस्तु: नदितत्रापि तादृशासमभिव्याहारो हेतुरुपरूपकाधनेकद्वा
तांचयारांतयाः · नितिरत्येति: पयोदाम घाविधकुस्वरूपेन यन निरीयामा[illegible]रिको
ह पामुरंचविक्षधारानिपाते: सर्वातर वि चयवंद्र इति मच्चाआर्त्ततरयथास्यातथारस
सअत्रांत्रीरतनूंहतनानिसर्थ: उदाहरणाइवेति · व्यतिरेको दृष्टांत: अत्र यथागमक
मारितादृश्यस्यसमासोक्तौ दोहरणं अप्रसावादित्यर्थ: उतथावार्यारोपोपपन्न
रोकम इति भाव: ॥ ननुवि च्छित्ति पने विशिष्यत्वाविपप्रस्तोनारोपगमवं यद्भावा

वृत्तिसमासोत्कीर्तदशावद्भ्यनोगस्त्वकेदर्शयितुमाह · तत्रेति · आनुगुण्यात · आनु
कूल्यात् · उपमितसमासस्यपूर्वपदप्रधानतया नयनसदृशं विद्युत्करणकत्वस्य निरीक्ष
णेसत्त्वात् अतिकलत्वमितिभावः · अनुक्रमपि · अस्त्रोतमपिः रूपणआरोपः · नन्वेतत्
द्वन्द्वसमासोत्पुदाहरणे · तथा निरीक्षणवत्त्व · नयनकरणक निरीक्षणवत्त्व · सेतुकत्वादि
दिना मिथनक्रा रित्वपारियहः नान्वहापि परना यिक्रा मुखवत्त्वबनकत्वस्याप्रस्तुतासाधारण
धर्मत्वादप्रस्तुतारोपगमकत्वस्याद्भियाशंक्य परिहरति · नापीति · साधारणादित्या दिना सा
दृश्यगर्भविशेषणसंग्रहः · वृत्तयोरिति निर्धारणषष्ठीवृत्तानयासध्येद्वृत्यर्थः विद्युन्नयन
वदिति · प्रस्तुताप्रस्तुतयो विद्युन्नयनयोर्मध्ये यथा नयनस्योत्तरपदप्रधानपदार्थसमासात्
प्राधान्यं तथा नास्तीत्यर्थः · सेतुमथ कदि तिकिकिपाठः · सेतुबधनक दिति · तयपाठः । कथं
विदर्थतानुवादत्वेन व्याख्येयः · उपसंहरतितस्मादिति · मात्रपदेनाप्रस्तुतारोपव्यवच्छे
दः विद्युन्नयनवत्समासक्रतप्रस्तुतप्राधान्याभावेपि विशेषणसामर्थ्याविगतस्याप्र
स्तुतवृत्तान्तस्यार्थतः प्राधान्यमस्तीति शंकते नयपीति · ननु अप्रस्तुतवृत्तान्त क्षिप्त
नावगतस्य प्रस्तुतवृत्तान्तस्य प्रस्तुतविशेष्येणान्वयात्कथमप्रस्तुतवृत्तान्तस्य प्राधान्य

श्री
७१

मितिरत्नकानिरासायाह · विशेष्यपरेणैवेति · ननु तद्विशेषणीभूतप्रस्तुतवृत्तान्त · प्रागेव कयापि
व्यक्तस्याप्रस्तुतगतत्वेन प्रासक्तयदृत्वाच्चप्रस्तुतजाराचारोपागवतिः स्यात् तत्रेतु नावच्छे
नावगतनस्मिन् प्रस्तुतासिबद्धस्यक विसम्मगात्वौचित्यायोगात्प्रस्तुतसमारोपितत्वेनपर्य
वसानामिति · नन्वेवंतर्हि प्रस्तुतवृत्तान्तस्याप्यप्रस्तुतवृत्तान्ताश्रयधर्मिण्यन्वयोस्तु · असम्बद्धा
भिधानप्रसंगपरिहारस्यतुल्यत्वादित्याशंक्यादनयाहीत्यादि · एवं न योग्यतारूपविनिगमक
विरहेण समासक्त तर्हि किमस्याप्यन्वयात्तत्राह · अवक्रयामिति · अन्यथासम्बद्धाभिधानप्रसंगापत्तेरिति
तावः · किं तर्हि विनिगमकं तत्राह · तदेवेति · तथान्यत्र प्रस्तुतोथेपि स्वीकारकतयान्वमस्कार
हेतुत्वमेव विनिगमकमितिभावः · अप्रस्तुतस्य · अप्रस्तुतवृत्तान्तस्य · न · एवमिति · अप्रस्तुत
समारोपानंगीकारविशेषणानामित्यादि विधानार्थोक्तेलक्षणं · प्रस्तुतवर्तिना विशेषणा
नां साम्येन त्वन्वयः · प्रस्तुतसमारोपार्थे · अप्रस्तुतधर्मिव्यंजनानपेक्षायामपि समारोप्यमाण
वृत्तान्तविशेषणत्वार्थेन दर्शयत्वान्न लक्षणासंगतिरित्याह · स्वरूपत इत्यादि · स्वरूपतः अप्रस्तु
तत्वबोधित्वेनाज्ञायमानस्य · ननु पक्षासत्तुपि विशेषणसाम्येन व्यंजनासामर्थ्याल्लक्षणासंग
तिताप्रस्तुतमित्याशंक्यसाक्षादसामर्थ्यापि वृत्तान्तासिद्ध्यशिद्धारात्तत्सम्भवान्नदोष इत्याहन

त्वेसाति॥ तदीयत्वानुसंधानं वा मुकसंबंधित्वानुसंधानं तत्र मुखचुंबनादौ अनु
धानं तद्वदिति पाठः॥ अनुसंधानत्वादिति पाठे यथेष्टस्यासंगतेः अनएव असत्तव्यंजस्या
पेक्षणादेः नन्वप्रस्तुतधर्मिव्यंजनानपेक्षणादु हृदयप्रवादश्च कुतो न तृतीयपुरुषकै
दुक इति विशिष्टः स्यसे व्यतेनाचन्वयः संबंधित्वेनैव येयकावेरोक्तमेवार्थे सोपपत्ति
कमाह॥ स्वरूपत इति॥ प्रस्तुतकामुकसंबंधित्वानालिंगितरूपेतो यथः तथ्याचा
रोपासंभावनात् ताद्दृशापवादानुपपत्तिरिति भावः॥ श्लिष्टविशेषणायाममेंद्री या दे
रोपासंभावनात् ताद्दृशापवादानुपपत्तिरिति भावः असाधारणविशेषणायामुपष्टंभकत्वेन प्रवादे
मुखचुंबनादेः स्वरूपतोप्यारोपस्य वस्तुसाधारणविशेषणायामुपष्टंभकत्वेन विपरीतलयात्तवस्तु श्रीः ७२
पन्यासः॥ ननु तत्रापि तादृशवनितासंबंधस्यैव तादृशवनिताकुलविपरीतलयाज्जानुपपत्ति
पस्याप्रस्तुतत्वादुपस्थापकस्वरूपतोप्यारोप्यस्यैवस्पष्टवान्नितादृशप्रवादानुपपत्ति
रत आह॥ किंचेति युक्तमिति॥ तत्समान्यादिति श्रुतथाविति न्यायादिति भावः॥ तस्य
यमिति जीताविकवचनं॥ तदेव सुव्यक्तं॥ यत्र यमेंद्री मुखपर्यन्तं ख्यातिरिति इत्यत्रना
कि व्यंजनास्यापादन्यात्मसंबंधाभयत्वेदाजारसंबंधिसानुरागपरनायिकामु

खचुंबनाश्रयइति बोधः॥ अप्रस्तुतवनितामित्वेनाध्यवसितस्यप्रस्तुतवनितास्यदेतोत्ये
नाप्रस्तुतारोपविषयप्रस्तुतधर्मिव्यक्तियइतिमतंतु॥ सानुरागपरनायिकामुखचुंबनाभिन्नत्रा
वीप्रारभ्यसंयोगाश्रयो जारोभिन्न इति बोधः॥ एवंसदाहरणे तिरप्यनेनैवप्रकारेण बोधप्रका
राऊहनीयाः। श्रीः॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां समासोक्तिप्रकरणम्॥ श्रीः॥ पुरोक्तलक्षणप्र
दष्टत समासोक्त्यलंकारप्रसंगीत्तसद्दृपरिकरालंकारं लक्षयति॥ अलंकार इति॥ अलंकारिको
क्तीत्वेनवदोषाभावेनवलार्थत्वमितिशंकानिरासार्थः॥ तत्रापव्यनवाग्रेकरिष्यते॥ साभिप्रायैक
तार्थोपपादकार्थविषयकाभिप्रायपूर्वकं॥ तथाप्रकृतार्थव्यंजकइतियावत्॥ इयमप्रकृतार्थोपपाद
कार्थव्यंजकविशेषणत्वं लक्षयतिवाच्य॥ धनोवत्यांभिवारणायप्रकृतार्थोपपादकेति॥ इवले
कारवारणायवाच्यकत्वविहाय व्यंजकत्वनिवेशः रूप्यमाणपरिकरांकुरालंकारवारणाय विशेषण
ति॥ तत्रतु विशेष्यत्वतयेति नातिप्रसंगः॥ सुधांशुरिति॥ सुधांशुनाकलितः कृत उत्तंसः शेखरो य
नम्र इति विशेषणं उत्तंसकर्णपूर्णस्यात्॥ शेखरे सावतं सव दिति विश्वः सामर्थ्याभिप्रायं॥
सामर्थ्यव्यंजकं॥ तयेति॥ इंद्रतिकोमस्याकेः तवप्रसादात्कुसुमायुधाप्यहमधुवसंतमेव
कसुख्यं सहायं लब्ध्वा पिनाकाधनुर्विशेषः पाणौ यस्य तादृशस्यापि हरस्य धैर्यं च्युतिं

येस्खलनं कुर्यां॥ अन्येद्युर्विनोधनुर्धराममपुरः के अगण्याया इत्यर्थः॥ कुसुमायुधइति विशेषणं
नेत्ययं अर्थलभ्ये इति कुर्यामित्यत्र ममपुरुषार्थस्त्यर्थः॥ अभिप्रायगर्भं अभिप्रायघटकं अर्थतद
वावयवार्थमित्र विशालत्वादूरपदेन नयोन त्वयमपि सर्वति॥ सर्वेषामक्लेनारत्येपलो विण
सुत्रादीनां निधानस्य स्थानक्षतस्य कलशस्य उत्तमान्नपानादिकलापकारनाशकस्य शरीरस्य
स्येति॥ तदायाकप्रत्ययः कृते॥ तदर्थं तत्संरक्षणार्थमिति यावत्॥ विशेषणानि पूर्वाधोक्तानि॥ तस्य शा
रीरस्य ध्यारूमिति॥ राजानं प्रतिकवेरुक्तिः॥ हे देवराजन्नुकुणानाद्य यमस्य वर्णनं करुमहर
यन्नाकुर्यात्राकोप्यवेयमित्यन्वयः॥ कुलस्तत्राह॥ यतो हि एकरूपतया स्थितवेदसमदनव्यासि अ
नेकत्राखारूपेण न विस्तारितवान्॥ तथात्वतत्कर्त्रा व्यासेन भवामीति व्यज्यते॥ स्वयमपि वल्मीक
तो एवल्मीकात् जन्मास्यास्तीति जन्मिन भवामीति शेषः॥ तथा नमाद्य वालाक इति॥ अनुकूलस्यनो श्री॥ ७३
६ सोनाभवन्नोयत्र इत्यनेन नहेतोरनुकुर्वइति॥ समृद्धमदाभाव्यत्वनाभाविनप्राधितवानित्यनेननना
दसहस्रात्रिकः नूपुरइति॥ चित्रा विचित्रअर्थायस्यास्तो बहुलकथनअवकथकुथितवानित्यनेननना दहराकर्त्तारितिव्यज्ये
तद्दलको तिवागुणाधीषेति॥ सुना॥ स्मारइतरूपदत्राकोनानमित्यनेन नाहराकर्त्तारिति व्यङ्ग्य
ते॥ उल्लेखपदाहरणेषु वेलक्षण्यं दर्शयति॥ तत्रेत्यादिना एकस्य विशेष्यस्य एवमेव॥ समनन्तरयोः

अ२ ह्

अनन्तरोक्तयोः प्रत्येकमेकविशेष्यं प्रति॥ तत्रापि तयोर्मध्येपि॥ एकाभिप्रायगर्भाणि॥ एकाभिप्रायपूर्व
काणि॥ वाक्यार्थेति॥ नव्यास्त्वमित्यादि निषेधवाक्यार्थपकस्यालङ्कारीत्याहेतुत्वेनाभिमतवाक्यार्थे विशेषणे
चादितिभावः॥ तेषु॥ उक्तोदाहरणेषु॥ व्यनिपदत्वाः ध्वनिव्यवहारः तत्रहेतुमाह तापहरणइत्यादिना॥ ता
न पहरणइत्यादिसत्तमर्थन्यदुष्ट्पस्यवाच्यइत्यनेन सामानाधिकरण्यलाभेन यः उपकारकत्वादिति॥
तथा वापरागरुपगुणीभूतव्यङ्ग्यसद्भावान्नध्वनिव्यवहारइतिभावः॥ नन्वेवमपि यथाकथलक्षणस्य
निःशेषच्युतेत्यादिध्वनावतिव्याप्तिरित्यत आह॥ अतएवेति॥ वाच्योपकारकत्वादेवेत्यर्थः॥ परिकरत्वा
तदङ्गत्वात्॥ तथानपरिकरपदमादिव्यापकतार्थोपपादकत्वस्य व्यङ्ग्यविशेषणस्यलाभान्नातिव्या
प्तिरिति॥ अपुष्टार्थतिभावप्रधानुक्तोवादिति॥ अर्थोपुष्टः॥ कपोल्याइत्पुनरुक्तदुःक्रमग्राम्यदुष्या
दिना ऽलङ्कारादेः कैरुक्तत्वादित्यर्थः॥ कथं तर्हि तदेव अस्याल्ङ्कारत्वेनकथनमत आह॥ कनिष्ठेति
तादृशालिसाभिप्रायत्वयः॥ दोषाभावेनति॥ अपुष्टार्थत्वदोषत्वाभावेनेत्यर्थः॥ उद्भटोलङ्कारत्स
मत्याभ्यदयवमुख्यकपदृषकत्वाभावेनाभावादितिभावः॥ वक्ति॥ तिन्वमहत्कृतिः परिकारत्वो
पपत्तेः॥ तत्र दोषस्याप्रसक्तौ विच्छित्तिविशेषस्यतदभावप्रयुक्तत्वासम्भवात्तत्रयोजकमतें

१७
कारत्वमावृत्यन्तमितिविशेषः यमकश्लेषे उदाहरति यथेति · निशांदेवलामलितिक्रम्य यदियजेलजयोदैव
तानरपजयलनलदाउभयतः लोकद्वयालंब्ध्यवलोभनयति अथं पापमपि उपतखेवलेशभोतीति याव
त् · कानिजादेवनालत्राहिवयवनवनाग्रनारलवनयुक्तेनक्षितिलिप्सलागोवर्द्धनगिरिसुनाकालालया
लंकृतिः आधाराधननोषितेन विष्णुनाहुष्पन्सपर्यां सुरवालोकोर्द्ध दिनिमक्षिनामनिमहामोहनिधा
यामहइत्यादौ मोक्षिस्यमहामोहात्वसुखालोकोः कदितसुखालोकोर्द्धितिसिकपदार्थहितुरितिक
थ्यतिगमलकात्वेनयथा स्वीकृतेनतुनिर्दिष्टत्वदोषाभावमात्रतयाविद्धितिविशेषस्यानुपपत्तिसिद्ध
त्वाल्लत्योदाहरति भावः · इत्यलंकारचंद्रिकायां परिकरप्रकरणम् · श्रीः साभिप्रायइति ·
अत्रविशेषणपदस्थानेविशेष्यतिप्रासिप्यपूर्ववल्लक्षणबोध्यं · तथाचपरिकरेतिव्याप्तिवारणार्थंकमी
इति · राजन्नात्रलिकवेरुक्तिः तवगुणान्च कृष्णोदृशोषः समर्थ इत्यध्याहार्यं · एवमग्रेपि · हृदया
धियः कार्त्तवीर्यः आर्खडलदृढः उभयत्रगुणा नित्यनुषज्यते · एषः मर्मधर्मो · अहंकलगुणाः कोति
कन्नाद्धोमहद्गलदैत्यलयतः सहस्रगुणस्वहस्तादित्यादिनासहस्रबाहुत्वसहस्रनयनत्वयोः संग्रहः अ
त्रानेकेषांविशेष्यपदानां तत्तदभिप्रायगर्भत्वंविशेषः इतिपरिकराङ्कुरप्रकरणम् · श्रीः श्लेषं
लक्षयति · नानार्थेति · नानार्थस्यशब्दस्य संश्रयो योजनं श्लेषइति · लक्षणं · वर्ण्यइत्यादि १ विभागः व

श्री
७४

र्ण्ये चावर्ण्ये च वर्ण्यावर्ण्योभयत्र च एल अपाभिलरूद्विषयइत्यर्थः सर्वेति · सर्वदः समाधवः पायान्त्वयः
अगगोवर्द्धनपर्वतंगां पृथिवींच वराहावतारे धृतवानिति विष्णुपक्षे · हरपक्षेतुस उमाधवः सर्वदा पा
यात् · योगंगां धृतवानित्यर्थः हरिणेनमृगेणाकरूपलया ओजदितारूलासकिः सगोयस्येतिवृह्ष
क्षेहरिणा सूर्यपालिकमलपक्षः उज्ज्वलः चान्द्रपार्श्वेनकद्रुकलिकीलालरुधिरस्येयसवादिनीपतिः से
नापतिः तथावादिनीनानदीनांपतिः समुद्रश्चेतिपक्षेके लीलाजलैः सामिलोलकामे · जातइति · येन
करुणाकुलात् ४ करणलङ्घ्यकृता विभेदसोभयश्चन्यः काकत्वातोरक्षितः नतुहतः सपवित्र
नाम्नार्णव्यातइति विश्वावः · नीतानामिति · दयितानामितिनायिकोक्तिः तवक्षणेन नेत्रेक मलानाप
घानानाक्षसदृशास्तइत्यन्वयः ४ · कीदृशानां · वनेलेज · अरण्यवनज्द्धि भासानां · तथातु ध्येलोभाः
ध्येयद्रिस्प ४ शिलीमुखैवर्षमिरैः आकुलीभावंव्याप्ततानानीतामितिपद्मपक्षे · हरिणपक्षेतुल
ध्येयीध्येः कलविपन्निधिशिलीमुखैवीणाकरणश्लेराकुलीभावतपलतानीतानामित्यर्थः से
गपृष्ठदकमलइतिविश्व ४ · ससाविति · उदयत्रोकेअपिचद्भिनरक्तरक्तवर्णः · अनुरक्तश्च · मेंड
लेबिंबदन्नाभ्यराजादुपनम्य · मंडलेराष्ट्रेमिनपेः अप्येभ्यः · करे ४ किरणेः गृह्यथनेत्य · प्रमधो
दितेति · अभिनवोदितस्यार्थः नतुपकरणेनाभिधायानियमनादघ्नकुलार्थस्यत्व्यंग्यतमेवाल्क

थंश्लेषइत्याशंक्याह॰ यद्विति॰ अलंकारस्येति॰ नैवंवृत्ताब्दुत्ताकिमुतवस्तु॰ ध्वंसिनदंड्रयत्रमेत्र्व॰ यत्रप्रसी
दत्सिपुनः॥ सप्ताकेदारोनुदाश्चेत्यत्रत्रा निविरुद्धरूपेऽप्रस्कलनं ना निद्रावहना सिधवापिलीयमान
पिलन्मूलकस्यविरुद्धावपित्वदनुवर्त्तनार्थमेकं कार्यकुरुत इतिवस्तुध्वनेरत्रानिद्राद्वह्राकिमूलस्य
संस्रवान॰ अलंकारस्येत्यस्यापलक्षणात्॰ अन्योन्यसन्निधानबलात्॰ परस्परार्थसंबध्यर्थबोध
कत्वाब्दसमभिव्याहाररूपशब्दात्तदसन्निधिबलात्॰ तथाचापफलेष्वपेक्षितघुतानियामकत्वीतिभा
व॥ ए॥ तावतापृथ्वीपरस्पावमात्रेण॰ तस्य॰ अप्रफलार्थस्य॰ गू॰ ढ॰ श्लेषइति॰ गूढत्व चापकलन्
केनाद्दूती यार्थस्यैवाचिमनस्ययात्॰ अयमिति॰ माघेरैवतकगिरिवर्णनं॰ अयं गिरिस्ताद्वि विभर्ति
यच्चय॥ ॰ किंभूताः अन्यतक ठिन॥ प्रकामभुवः॥ अनितसहस्यः अलघुसितिक वमानमेघव्यासा॥ श्री॥
नितलरम्भणिनोम गम्यस्वरूपाः पतितलाक्षितर्यक्कूदलप्रहारिणा॥ दिग्गजायांसुता॥ दरूपस्या ७५
पक्षेतुजरटाजीर्णाः पयोधराः कुचाः॥ अगम्या॥ संगमा॥ योग्या॥ पतितलप्रकोटिकृतकरिके
यासांताइत्यर्थः॥ ॰ दिक्कुवत्तुलदन्तनक्षतं॰ करिकानखक्षतं॰ मदमिति॰ औषधीनांपत्यभ्युदयत्वा
सन्निधौनेसतिअयमोपमता॥ मृगांकोत्तामंदंस्मितमन्निधत्तवतः नमः॥ दत्तित॥ भ्रुपथुःपुष्ट
त्वयेनतथाभवत्॰ दृष्टमत्तिमिरजदोषजाध्यासिपविने॰ पक्षांतरेऔषधिपतिर्वैद्य॥ ॰ एवमदा

प्राल्वती॥४

मित्यत्रोष्यतिमिराणि रोगाविदोषश्चरत्तां तादिविद्यादिरियापदाद्दोगिवैद्यरत्तां॥ परिगृह्यते॰ उभयश्ले
षइति॰ तथान्निश्लेषस्थलेपिव्यजना विरहाद्वप्रकृतलस्यां कारश्लेषव्यवहारः॥ सर्वेषामनुपपन्नःस्यादिति
भाव॥ रम्याइति॰ माघेएवद्वारकावर्णनं॰ यस्यांद्वारकायांयुवानावधूभिःसमवलिसीःप्रासादोपरितनगृहा
णिअसेवंतसिविलसंत॥ किंभूता॥ रम्याइतिहेलोपलाकावेजयंतीः वि वित्का विजनाइतिहेलोः रागरतिवर्द्ध
तीःनमतिवल्लीका निह्वादनपटकघातायासाताः॰ वधूपक्षे॰ पताका॥ सोप्पायाति॰ पताकावैजयंत्यांस्याच्छो
भान्यनाटकाकयारिति मेदिनी॰ रागमनुरागं विविक्ताः सतीत्वनपविन्नाः नमन्त्रितपलिकाश्रेति॰ नवेति॰ श्री॥
पलाइत्यस्यइत्यत्रेवाक्षिप्तः श्लेषोपवेदित्यव्रतुल्ननान्वयः एतस्मिन्निति॰ तत्रैवरैवतकवर्णनं॰ एतस्मिन्
रोवदयःसरस्यःवाल्मीकिमुनेगिरांसाधर्म्यंसादृश्यंदधतिधारयंति॰ किंभूतानांगिरां॰ अरहितासवं
डारामलक्ष्मणायासुलथापतानांसरसीपक्षेअरहिताःसंयुक्ताःरामाःपतयोयासांतथाघतलक्ष्म
णाः सारसावनिता यासुकृताइति॰ किंभूता॥ सरस्यः॥ अधिकंजलत्रोर्मिवहत्यःपवनसंस्पृष्टेनवेगेन
संक्षोभंलतंगाकुलस्थिनीता॥ प्रापिता॥ वाल्मीकिगिरस्तु॰ अधिका॥ कपयोयासुता॥ पवनसुवाहनू
मतावेगेननिर्जनसंक्षोभंमुकुटभंगंप्रापिताइति॰ नन्वत्रापिसममितस्यस्फुटत्वात्तार्थत्वाहाहायोपिनि
र्वेधास्तीतिकुतोनिश्लेषाक्षेपस्तत्राहसममितिन्द्राकू॰ श्रीघ्रं॰ साम्यार्थं॰ साम्याथकसंलयाचानुप

पन्नभावात् तन्मूलक आक्षेपो न संभवतीति भावः । कथं तर्हि तदवगमस्तत्राह
अर्थसौन्दर्येति । विशेषणानामवधूमिरन्वयचमत्कलेरेनुरस्तधान्यो
सदन्वयतात्पर्यग्राहीति भावः । तदनु श्लेषानुसंधानानंतरं । तत्
रूपकं तत्र श्लेषबलोत्थ । साधर्म्यार्थेति । साधर्म्यार्थेरूपार्थस्य
दुर्वारत्वात् श्लेषबलोत्थ रूपकस्य लक्षणं पुरस्सरं प्रति सदेघा
र्थः । अर्थसाम्याभावेपि सकलस्य लक्ष्यं पुरस्सरं वादितिभावः । एककोणव्येयप्रयत्नव्यवच्छेदः
अनुबिंबमिव सादिविच्छेद साम्यस्य लाभं वादितिभावः । अर्थेति
तत्रतयोर्मध्ये शब्देति । जतुकाष्ठन्यायेन शब्दयोरेव श्लिष्टत्वादितिभावः । वोचितं
शब्दापेदादेकं वृंतगतफलद्वयन्यायेनार्थयोरेव श्लिष्टत्वादितिभावः । तद्रूपस्य 76
अलंकारसर्वस्वकारादयः । उभयमपीति संभंगाभंगश्लेषद्वयमपीत्यर्थः । अन्ये मम्मट
द परिकरसहयेनान्वयव्यतिरेकाभ्यां तत्त्वावधारणादितिभावः । अन्ये मम्मट
भट्टादयः । नन्वेतिन्यायस्यार्थालंकारमध्यकथनादनुगतस्यापि विशेषतश्च
द्रौः

नी

कथनसंतेणकथमुपपत्तिरित्याशंक्याह । तत्रेति । यद्यप्युत्प्रेक्षायामर्थानंतरं चित्रमी
मांसायां कोपि दृश्यते तथाप्ययमाशयोनुमीयते । चमत्कारेषु मुखप्रेक्षित्वादर्था
लंकारत्वमिति । अनुप्रासयमकादेस्तु न चमत्कारे परमुखप्रेक्षित्वमिति न तेषा
मर्थालंकारसमीपत्वं शब्दवैचित्र्यात् । शब्दालंकारमेवेति । श्रीः इत्यलंकारत्व
द्विकायां श्लेषप्रकरणम् । श्रीः अप्रस्तुतेति सा । अप्रस्तुतप्रशंसेत्यर्थः ।
एकदा सित्त लोक शालाशाकुंतेषु पक्षिषुमध्ये । यथा तक ... शाका दिं ... दन्यनपा द्रा
यतइत्यर्थः । कार्यइति । कार्येप्रस्तुते सति तदन्यस्य कारणस्य वचः प्रतिपादन
निमित्तकारणप्रस्तुते सति तदन्यस्य ... एवं सामान्ये प्रस्तुते सति । तद
न्यस्य विशेषप्रस्तुते सति तदन्यस्य सामान्यस्य । तु ... प्रस्तुते तदन्यस्य तत्सदृश
स्येत्यर्थः । अन्यशब्दस्य प्रतिसंबंधिपरत्वात् । तत्सरूपे । तत्सदृशे । आवर्ति ...
विशेष कार्यस्य ल्ये आवर्त्यति ।

त्रिमा४ सटा४ स्फुटं दकोमानि स्वार्थः लेर्जरिला व्यासा अ्सं भिनि स्फै पदे नोयस्येवं स्थला ४ भ्राम्युनकः मगप
लेः सिंहस्यपदवी स्थानं यद्यारोपित ४ लादन्रा सटा युक्तेन सिंहसाम्यं प्रापित इत्यर्थः तथापि मत्तानां हस्तानी
गजानां कुंभलस्यपाटने विदारणे लंपट स्य व्यसनिनो हरिणाना मधिपस्य नादं सिंहनादं कुर्यं करिष्य
तीत्यर्थः आनिनयानि दोषस्थानानि वकंटकाः स्युः ४ स्वलाभ्राम गुरा स्फगरी ला ४ गुणाः सोम्यत्यादयः
तिलकम्भ अंत्रस्क × अनुकूर्वतीति ससम्यंतं वेधेये गुरुर्वेमूरव वेधयवालिष्टु इत्यमरः अंतरिति छिद्राणि
रन्ध्राणि × तिनिंदो दासीनस्यरूपा स्थानमात्रमिति श्लिष्टविशेषणत्वमितिन्दसेदः एवन्वेति उल्कादाह
रणेषु प्रस्कलपरस्य प्रस्कलवर्णनस्य त्रिरूपत्वस्यलीत्यर्थः विधायेति येन रामनुष्याः सको पेद्रौना
त्रोवद्रविधाय उदासीनाः भवंतिलिकक्षेत्रणे उदनिषिमग्निनि क्षिप्य अभिमाकृतपवनाभिमुखं नारतनि
प्राकुर्वतीत्यर्थः सौहार्दीति सौहार्दा निमे त्राण्येव स्वर्णरेखा इति रूपके नासां परीक्षणे निकषोपलः
परीक्षणिति सलिलः कोप्यस्तीत्यन्वयः अंकेति मृगलांछन इस्कच्यलइतिनाष ४ इलेति घलोगसीराया
स्तानिमगयूथानियेनलाद्दराः केसरी सिंहो मृगाधिप इस्कच्यल इतिना ष४ हलेति घलोगसीरायां
स्वन्यांगर्त इव स्याकारान्यनीतिमायेनेतिमंडलविरोवणम् आभिसेति हेदेवप्रतिमासप्तिन्ना
अमतपुनपञ्चद्राक्तविरुद्धाः पद्माकारा मिवपदवरणमाभिसद्देहस्यक्षयं उपनतं संपन्नंदिव्यपदं

व

श्री ७

स्यास्मिमुरवतीं तेषामेवंभूताः संतस्त्वदास्य रूपेसुहृदि मित्रेनलावण्यस्य रूपस्य पुण्यस्य निवयंवि
न्यस्य मिहितं स्यर्य प्रतियांतीत्यन्वय ४ पत्रलिगादिति नवीनवाक्षवतिजायमान इत्यादि मंत्रसामर्थ्या
दित्यर्थः मंत्रस्यमंत्रांतर सिद्धार्थानुवादकत्वादाह रुद्रीति क्रतीति तत्कृतल इष्टलेविधृतत्वेन
स्वप्रियाणालयः सुकृतस्पृ पर्यंति अप्रियाद्युकृत मितिकोषी कि तस्कृतिः स्यात् क्षिप्येन्मनसावद
आदित्यं गच्छतीति सवायुमागच्छति सलत्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खेलनस्कंधे आक्रमते तस
आदित्य मागच्छतीतिव क्रतोस आदित्यमागच्छतीत्यनलरस आगच्छति विरजानदीतां मनसैवात्ये
तिनक्षकृत दुष्कृतविधूनलद्रुमिक्रतो शारीरकेति शारीरस्सव ४ शारीर४ सएवशारीरकआत्मा
तस्मातिपादके इत्यर्थः अर्थवबाल भयोजनूवबाल पूर्वपापादित्यागाभावे ऽर्चिरादिमार्गप्राप्ति
पर्वक ब्रह्मप्राप्तिसंभवेन पापकमस्य स्यार्थक्रमेण बोधादिति भाव ४ स्थापित इति सोपराधवत्
व्यापावान्तथा ह्यन्यइतिलीलीयाधिकरणे सिद्धान्तितइत्यर्थ ४ नाथेति हेनाथविहतोत्वप्रस्थान
स्वप्रक्षालेन जलं गंगारूपत्व ४ सेवानस्थानांको लितिद्धेकणिकाः समुद्रपोता ४ नारवतक णिका
रूस्यजलधर्मंथनेन सांदूतापास्तानन समुद्रसंबंधेनवनीतस्यचंद्रस्यपदंप्रापा ४ चंद्ररूपेणप
रिणतादित्यर्थः तया नवारण तदित्यनंतरं हृतुरितिशेषः तद्ध तनरखकास्कलक्षेदइत्यर्थः अस्या

श्चेति · अस्याः कामिन्याः गतिसौकुमार्यदर्शने दिव्य ध्याहारेणान्वयः · एवं सत्यपोसाषणं यदि कृत
स्तदापरस्तले कोकिलैर्वाच्यवक्ता तिलयालस्यस्वावो मौनमेव बलं साध्यतां · अक कोरलामार्दवं यदि
दृश्यते तदा सा प्रसिद्धा मालती दृष्टान्तायेव पाषाणतुल्येव लक्ष्यत इति · को निर्दिष्टो नेत्रदा कमलालक्ष्मीः
वाकाषायवस्त्रमालंबतामाम्न यत्तु किमन्त्र बहुना लोकेनेत्यन्वयः · संभाव्यमाना नि उत्प्रेक्ष्यमाणानि पर्वा
दाहरणादेर्वलक्षण्यमाह · एतानीति · कार्याणीत्यर्थः · लक्षतीति · तिरस्कारपश्चादीनां नेत्रालिम यदिलक्षो
स्यात्तदान्वसर्यः गोमृगाः पर्वतराजपुत्र्याः तं तथा रमणीयं केनापायेन प्रसमीक्ष्य बालाकेनमहत्रिया
यासांतारस्तथा लक्ष्मीनिशिथिलं कुर्युरित्यन्वयः · तथैव · निरीक्षणकार्यत्वमेव अर्थाक्षिप्यतीति · दृष्टान्ता श्रीः
यत्त्वरूपार्थाक्षिप्तेत्यर्थः · इदमपि · अप्रस्तुतस्य कार्यत्वमपि · अपिना प्रस्तुतस्य कारणत्वप्रा ७८
तुलं · संस्तूयते · त्वदंगमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते मालतीशशभृल्लेखा कदलीनां कठोरता
तिलुव्ययोगितायां प्रागुदाहृतेनन्नु कार्यरूपेणाप्रस्तुतेनार्थेन यत्र प्रस्तुतं तत्कारणमेवगम्य
तेसा कार्यनिबंधना · अप्रस्तुतप्रशंसोच्यते · नचोदाहृते वृत्तस्य एवं मालती कठोरत्वादेरत्र
स्त्रैतस्यार्थस्य कार्यं तायावस्तु यैवदर्शितत्वात् · एवं प्रस्तुतस्य कामिनी गतिनिष्ठसौंदर्या
तिन्नायादेनिरीक्षणस्यैव कारणत्वं न स्वरूपतः तस्या कारणतादित्यत आह · अयस्येति · अय

मात्राय · अर्थस्याप्रस्तुतत्वमस्तु तस्य तद्धेतुरप्रस्तुतं तत्कार्यमेवाच्यं न तावदप्रस्तु
तकार्यत्वांशासंभवः। अर्थत्वस्य प्रयोजनाभावेन लक्षणे। अनिवरादच्या
वर्तकत्वाच्च नापि प्रस्तुतस्य कारणतांशस्यासंभवः। स्वरूपतस्तस्याहेतु
त्वपि ज्ञातस्य हेतुतादिति · ननु गतिसौंदर्यादिज्ञानमेव हेतुर्न तु ज्ञा
यमानगतिसौंदर्यादि · तद्भावेपि ज्ञानमात्रात्कार्योत्पत्तेरित्यस्वरसादाह
वस्तुतस्तु इति · तदतिरेकतस्याः ज्ञावीनादाहृताप्रस्तुतप्रशंसायामतिरेकप्रकार
पंचकोधिक्य · तापेति · दूरत्वनिश्वासरूपमंदमारुतेन निबद्धीलस्य लघुसरदिलीकृतस्य लि
लक्षस्याध्यात्मिकादितापत्रयापधर्मस्य विप्रकीर्णाः कंठकरत्वयाबुससमूहाइयतेजेवा
लकस्यवद्रस्यकिरणाजगतिप्रमर्मतीत्यन्वयः · मत्सारतारूपः एवमिति · हृतसारिसिस्सुदाहर
मात्रद्रवत्वेन उपमानोपमेयपदार्थौ वाभित्यर्थः दूरसारांत्राहरणस्याकारणस्यसत्त्वः कविप्रौढोक्ति
कल्पितकारणत्वं एवमन्वयः अपि द्रष्टव्यम् · कालिंदीति · नर्मदायाः समुद्रस्यच संवादो यः तत्र समु
नाम्नांत्यसमुद्रेण कालिंदीत्यस्य कापासाकृत नर्मदाया उत्तरं दक्षिणं कुमाद्रवअगस्त्यमुनेरक्षीति ·
ततः पुनः समुद्रस्य प्रतिवचनं · अहं जलधिर्भवामि ममयात्रो नामिकस्माद्धतागण्डिहा मीति · सोपु

किरणसातोरि रूपः ५

नराहः नर्मदाह मित्यादिः तत४ समुद्रः पुनराह सर्दि कुत्रो मालिन्यमद्भुमवसी लिसा पुनराह मिलकजले
मलिवदेत्रागनानानेत्राम्बु सिरितितत कि मे सांजालमितिसमुद्रस्यप्रश्नः कुलत्त देशाधिपह कुपि
तइतिनर्मदा याउत्तरमितिः इत्यलंकारचंद्रिकायां अप्रस्तुत प्रश्नोत्तराप्रकरणम्॥ श्रीः ४
प्रस्तुतेनेतिः अथ प्रस्तुत प्रस्तुतालंकारां निव्यंजकप्रस्तुत वर्णनं प्रस्तुतांकुरालंकारः प्रस्तुतस्य निर्व्यं
जकत्वाद्‌कुरइवांकुरइतिव्यवस्थितेः किमितिः हे सुमरमाल्यविद्यमानायां कटकद्रुयां कटकव्यांत्ति
याकेतक्यां किंप्रयोजनमितिप्रस्तुतेन स्त्रमरवृत्तांतेन मयिमनोहारिण्यां सत्यां किमुद्वेगकारिण्यां पर
वनितयेति नायकवृत्तांतस्य प्रस्तुतस्य व्यज्यते कथमिह स्त्रंगवृत्तांतस्य प्रस्तुतत्वमितिना
हः इहेतिः तथा स्त्रंगसंबोध्यकत्वात् वृत्तांतोपि प्रस्तुतएवेति भावः अनामंत्रणीयामंत्रणेनः सं
न बोध्यत्वायोग्यसंबोधनं काव्यमस्तेभवात् स्त्रंगसंबोध्यकवाक्यार्थासंभवात्कस्त्वमितिः शाखोटः
कतरं प्रतिकस्यचिद्बाधिकस्य प्रश्नो लिकः कथ्यतइतिपुनरुत्तरं प्रतिज्ञायां शाखोटक आह वामसा
गेनोपलक्षितो त्र वटो स्ति तत्पांथोजन४ सर्वात्मना समित्यत्रच्छायादिभिः सेवते आश्रयतिसुमपु
नर्मार्गे स्थितस्यापि नच्छायापि परोपकारसंपादिके ति स्थलाधारत्वादितिभावः वामेनेति मार्गेति
च श्लिष्टः अत्र तः प्यारोपेणापि परवनितायामितिनेदृश्यामितिर्विषयसप्तमी तद्विषयइत्य
=कथयामीत्याद्युत्तरं वैराग्यादिवदसीतिपुनः प्रश्नः साधुविदितमिति त्वा खोटकस्योत्तरं कुमादिर्वै
राग्यमितिपुनः प्रश्नः =४

यं विटानां सर्वे स्वस्यापहरणाय संकल्पः तेन दुःप्राप्येतिवस्याविशेषणं अन्येति०
हे भंग अन्यासु पद्मदृक्षमासु सुमनसां पुष्पाणां लतासु लावल्यमात्र नवमा
लिकायाः कलिकारसजातरजस्कामवतिकाले चपल मनो विनोदयतो भ्रमि
तिक्रियाविशेषणं वा वनमालिकाया लताविशेषस्य बाल्यामपि नवीअसंता
तरजस्का कलिकाम काले स्पर्धकिमितिकदर्थयसि पीडयसी अन्वयः कन्य
पुष्पवत्वेः स्त्रीणां रजस्त्वं प्रत्यवतीति० एतद्वचनं स्रुण्वतिसतीसर्खे कोशा
ति० इयं नालिनीकमलिनीकारणं हे मुकुल्यपुगलेकादंबस्य हंसस्य चंचा
अतंकते घनदृष्टाति० तर्पयेद तस्या मुक्तपल्लतानतनेपद्धे कंपपुरूपेः
कार्किटे इत्यादितच विते घत्तइति दीर्घिकायावाप्यो स्तटमिथः परस्प
रसख्योजनस्यवव आकर्ण्य साप्रस्तुता नायिका कल्पभसुकुलाम्प्रप
कुवल्पाजनेतासदोयस्तनाधरक्षतत्वसां तंकथयंतीति ज्ञात्वा चेलस्य
वस्त्रस्यांत नप्रांतेन स्तनतटं तिरो दधे विरूपमर्पणपाणिनाति रं च

शादये आच्छादितलवलीत्यन्वयः अन्यापदेशेति० अन्यस्यापदेशो मिषं
यत्र तादृशमित्यर्थः॥ तदीयमेव ग्रंथं दर्शयति० अप्रस्तुतस्यादि० यस्याप्रस्तु
तमिति० प्रस्तुतस्यापि मुख्यत्वमात्रातात्पर्याभावादृत्त्याभिधायाः पर्यवसा
नाभावादिति भावः। सा प्यवीति० सा अत्र केवलं धर्मैः सकाशादन्यत्र सर्वे०
प्रस्तुतत्वमनेन० प्रस्तुतत्वप्राप्त्या० रात्रिरिति० हविष्ठो वनिताशिवाकल्याणद
पाकावन अनिर्वचनीयप्रभावा रात्रिः शिवरात्रिरित्यर्थः। सन्निधत्ते सन्नि
हिता भवति अतः पुण्यो अप्रमत्ते जागतं जागरूपमेव लंकुरु। मस्तत्राह पु
वधोः सकाशात्समीपं अचिरेणासमानधर्मो स्पष्टः। सेवया कश्चित् भविष्यति
तत्तीयं लोचनं भाले भविष्यतीत्यर्थः० [illegible] देशदैवकुलयति० शिवरात्रिमा
लोक्य प्रपुष्णाति हेतुः तद्वर्णयति० तद्धीयं० उदाहृते काव्यवाच्यं० एवं च
एकदेशैकदेशभावसंबंधानिबंधनत्वमत्र दर्शितं० वहतीति० मग
वत्तोः स्त्रीमतवर्णनमिदं० अपि शिवतवसीमंतसरणिः नः श्रेमतनो

श्री०
०

विसन्चयः कीदृशीति सिंदूरं वहतीत्यर्थः किमिव० प्रबलानां केशपाशरूपांधका
रश्रेणीनां समूहे इंद्रियं कृतेनाबालार्ककिरणमिव० सरणिः० केव० स्वच्छ इदन सौ
दर्यलहरीणां परीवाहरूपा स्रोतस्य: सरणिरिवेति० परीवाहान्तर्जलानां गम
मार्गः जलनाली सा: परीवाहाद्धसमरः। अंगेति० विरुद्ध सलापपूर्णेन० अंग
सर्वधर्मरणाल कोऽहमगम्यादिविशेषरहिताः तत्स्य मौरूचेकोऽतिमयतेप्रा
प्तेति० तापाति शायानमाल्लिनी मावा रु० नासामौक्तिकं स्वासाति लाहस्य
धानां सातिंदनीलमणेः पदवीं तत्साम्यं गाहते प्राप्नोतीति० तथाकृ चैन्योद
सानिहितेर्यहिमवालुकाकर्षरक्षणंदीपरूपतां धत्ते० एवं कराताद्वा
रारूपणसिक्तः जलत्प्रायपिंडपूर्तितलजलवनस्त्रीयत्वेनापातिशया
दरशषप्राप्ता ती स्पर्थः उदाहरणद्वये केनिबंधनत्वं युक्तं० न तत्रा
पमितीति० रूपादिपवाच्यत्वादिति भावः० अपमिसक्तुपलक्षणं० अप्रस्तुत
प्रशंसापि नेति वाच्यं० किं कृतस्तर्हि तत्र चमत्कारोऽ तआह० किंचि

ति॰ पदीति॰ एतावत्येव स्त्रविरहातुरायाः सात्त्विकाद्याः शयनमुपगतस्य
रात्रह्य मुक्तिः इदं बिसिनीपत्ररचिते शयने कस्याः ग्याः संतापवर्द्धनमनु
मापयतीति किं भूतं पीनस्तनजघनसंगादुभयतलकृशीभ्यां भागयोत्परिम्ला
नं तनोः कृशस्य मध्यभागस्य परिमिलनं संघर्षमप्राप्य अंतर्मध्यभागोहरित
वर्ण॰ एवं प्रकर्षेण शिथिलया मेखलया राक्षिप्यलनेष्व व्यस्तः विषमोस्ते
२ब तान्यासा[illegible]नायस्य ताद्दशमिति॰ इयत्तोरकारचंद्रकायाप्रस्तुतांकुरप्र
करणं ॥ ८ ॥ पर्यायोक्तमिति॰ वचः प्रतिपादनं मंग्यंतराप्रयं॰ मंग्यंतर
प्रकारकं लक्षणं परिष्कुरुते॰ पदेवेति॰ तथा चविवक्षिता स्वप्रकाशातिरि
क्तेन चारुतरेण रूपेण व्यंग्यस्याभिधानं पर्यायोक्तमिति लक्षणं पर्या
येण भंग्यंतरेणाक्तमाभिहितं व्यंग्यं यत्रेतिव्युत्पत्तेः लक्षणे स्वपदं व्यंग्य
परं॰ न व्यंग्यस्येव वाच्यत्वनिष्कृत्वं विरुद्धं चेति वाच्यं॰ प्रकारभेदात्॰ श्रीः
तदुक्तं मम्मटभट्टैः॰ यदेवोच्यते तदेव व्यंग्यं यथा तु व्यंग्यं न तथोच्य ८१

तइति॰ चारुतरेणेति विशेषणात्॰ नमो राहुशिरश्छेदकारिणे दुःखहारिणे इत्यत्र
न पर्यायोक्तप्रसंगः एवं साधारणरूपेण वासुदेवत्वेन॰ यत्तु राहुशिरश्छेदकारि
त्वरूपव्यंग्यमा[illegible]पर्यायोक्तं वक्तुमहितन्नाद्विशेषणसामर्थ्यलभ्यं वासुदेव
त्वमादायेति॰ तदुक्तं॰ राहुशिरश्छेदकारित्वस्य वाच्यत्वे प्रयोगेऽनन्तेनापि व्यंग्य
विवक्षितं प्रधानमस्ति वासुदेवत्वमादायैव तत्कथनौचित्यात्॰ राहुस्त्रीकुचनैष्फ
ल्यकारिणेत्यपि न [illegible] राहुशिरश्छेदकारित्वमेव विवक्षितं व्यंग्यमिति वु
क्तं तदादाय पर्यायोक्तमिति विभावनीयं [illegible]कमिति॰ यत्र्यक्षपादस्यापि
[illegible] कोपि पश्यति अपवर्गः लोकः यस्य पतंजलेः शेषावतारस्यापि न पश्यति
रागत्वात्॰ ताभ्यां॰ अक्षपादपतंजलिभ्यां॰ अपरिक्षेया॰ अनाकलनीया॰ विषय
तामिति॰ नलं प्रति दमयंत्या उक्तिः तत्र अन्यदपि मनः करोतु॰ शिशिरकालेऽको
मदकुपितमानमपनयतेलोहमोपदेकिय दूरपर्यंतं प्रयासोनिष्फलमिति हे
तस्वदं॰ एतन्निवधतां कथ्यता तोडमर्थः दृष्टमिति॰ दवलासा वृक्षोसंस्तक
लदेवधीरचरं दयं देकोदरस्थितं जधिरेव शमधिस्तूर्णायस्य लेखाभरे तंत्रि

पुरसंहारे शरीकृतस्य विष्णोः विश्रांतिस्थानत्वात् । तथा भुवनेषु विदिताः ख्याताः व्यासः प्रष्टः व्यो यषो ते व्यासप्रमुखा वसिष्ठाद्याः यस्य वाहनानां वाहमानां च दानां अधिवाहाः वाहनाधिकृता भवंति । पुरोगाग्रेसरप्रष्ठाग्रतःसरपुरःसराग्रसरः । एवमधरं भुवनं पातालं कंभूषणपेटिका स्यये भूषणत्वात् । पुष्परमाकाशो पुष्पवाटिका पुष्पस्थानीयचंद्रादमाधारत्वात् शतमखेंद्रस्त मुखा अग्न्यादयः दिक्पालाः द्वितीयपालनाधिकृताः दिगेवमस्तनदिशा चंदनतरुः चंदनस्थानीय भस्मसंबंधित्वात् मेव शरीररूपत्वात् । मनोभूः स्तंदन तरुः मेवशरीररूपत्वात् । मनोभूरनंगः तस्य पुराणेषु प्रसिद्धः अत्र लक्षणं सं मदनभस्मनाशिवेनोगाना मनुकेपनस्य पुराणेषु प्रसिद्धः अवगम्याः ज्ञेयाः विनयवेगमयति । अत्रेति । अवस्थितौ विवक्षायां सत्यां । अवगम्याः ज्ञेयाः विनय ति । शिक्षणीयते यर्थः ॥ आदिना पालनगुप्तलादि परिग्रहः अभिनिलाशति वाहाधिकृतत्वादिना व्यासादिप्रतिपत्तौ समानवित्तिवेद्यत्वेन व्यासादि विनयत्वाद्यपि अवगमादिति भावः साक्षादेव व्यासादि विनयत्वाद्या कारणकिमिति ननिर्दिष्टाइत्याशंक्याह । पर्यवितिः । पर्यायष्ठु तो विशेष्यविशेष

श्री
८२

णाभाविपि देवतासार्वभौमत्वमेव गम्यते तथापि स्फुरप्रतीतिपर्यंतं तदुपरी संकृतमित्यर्थः चक्रेति । वासुदेवः सुदर्शनचक्रस्याभिघाते यापरसमं अत्यालये च राहुवक्त्रलनस्य सुरतोत्सवं आलिंगनस्य उद्दामाउद्दुरा यचिलासा स्त्रेवश्यं रहितचुंबनमात्रावशेषं चवकारस्यान्वयः । विशेषेण । उक्तविशेषणविशिष्टत्वेन रवेच । इदृशोदाहरणयोर्ध्वनेच । अनुपपत्तिमिति गम्यस्य राहुशिरश्छेदस्य गंतव्यतरणानभिधानादव्याप्तिमाशंक्यर्थः आभिधानायोगादिति । अपमाशयः अत्रहि राहुशिरश्छेदकारीति वासुदेवदत्तिपाद्यं गम्य । राहुवक्त्रलनसंबंधितादृशरतोत्सवकारित्वेन प्रकाशांतरेणाभिधीयते तदहितिन वक्तुराकांक्षा । धर्मिणो वासुदेवस्य प्रकारांतरेण यदृष्टाभिहितत्वेन च योग्यत्वायोगात् गम्यस्य च राहुशिरश्छेदकारित्वस्य वासुदेवचलस्य वाध्यर्मस्य प्रकारांतरेणाभिधानात् । तस्मात्पर्यायेण कार्यादिकारणात्मं गम्यमाक्षिप्तं वेति लक्षणाभेद इति । अभिधानेऽ आक्षे

पोऽयं न नाऽपर्यायोक्तमिति कश्चित्पर्यायोक्तमिति पाठस्तु युक्तः। अंगस्य नापलक्षि
तमुक्तमिति व्याख्यानं ग्रंथविरोधात्। नवि मइति पक्षे बालिहितस्यापि भ
गवतो वासुदेवत्वादिना रूपांतरेण व्यंग्यत्वं यथाश्रुते बाधकाभावादि
ति भावः। नन्वभिधाविषये कथं व्यंजनेति वाच्यं वासुदेवत्वादिना प्रतीयमा
ने भगवत्यभिधाविषयत्वासंभवात्। तस्याः स्वावच्छेदकरूपधर्मेणैव बोध
कत्वात्। अत एवात्र शौर्यादन्यतमरूपेणान्ततो भवति लक्षणोक्ति। इह तु लक्ष
णाहेत्वभावाद्व्यंजनोपगम्यतद्दृष्टि। ननु प्रस्तुतेन ताद्दृशाकारेण स्वरूप
ण कार्येण प्रस्तुतस्यैव राहुशिरश्छेदरूपकारणस्य प्रतीतौ चमत्कृति
विशेषस्तस्याऽप्रस्तुतं कारणाभियानानियमाभावेन प्रस्तुतांकुरस्याप्य
लंकारांतरत्वादेवं विधश्चंशाबद्रस्थारस्य मंतोन प्राचीनलक्षणाव्याख्यान
मयुक्तमिति भावः। संक्षेपतो दर्शितमपि पर्यायोक्तविषयं विशदयति। प्र
स्तुतेनेत्यादिना रूपांतरेण उपपादितमित्यर्थः। यत्तु भगवद्रूपेणावगम

श्री
८३

+मात्रं किंचित्करमेव। अलंकारसर्वस्वकारग्रंथविरोधो द्रावनं तु तद्विक्षाकारिणं तु प्रतीतिन शोभ नं। उप
नं विशेषणमर्यादालभ्यत्वमात्रं सुंदरं न पर्यायोक्तस्य विषय इति। तदपि वारि जीव्यत्वो
तरमणीयेन हि पर्यायोक्ते व्यंग्यस्यौदयिकत्वाद्विच्छित्तिविशेषः। किंतु अंगं द्रावनं॥
रा तदभिधानकस्य वव्यंग्यं तु अंगं तदभिधानतो सुंदरमेव प्रायशोऽस्य
तयथाऽहरागोत्तयाभिलिखिवक्षितव्यंग्य अर्थे शालंकरणीयः सफलता
मुपनेतव्य इत्याशयः। तदसुंदरत्वोद्भावनमपि ग्रंथस्या किंचित्करमेव
युक्तिविरोधश्चेति परे। कर्णं सहिष्णुत्वमात्र सुदृढं वर्णितं रवगामयतीस
लंविस्तरेण। प्रकारांतरेण पर्यायोक्तलक्षयति। पर्यायोक्तमिति रमणी
यनव्याजेनमिषेण स्वस्य परस्य वा इष्टस्य यत्साधनं संपादनं तदपि पर्या
योक्तं पर्यायेण व्याजरूपेणोक्तत्वादिति व्युत्पत्तेः। संपादनेति संपादनरूपं
यदिष्टं तत्साधनं तत्करणमित्यर्थः देहीतिपरंधानेनाधरवस्त्रेणानिग्रहे
तं आच्छादितमित्यर्थः। एवं च प्रकारद्वयसाधारणं तदन्यतरत्वं सामान्य
लक्षणं बोध्यं॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां पर्यायोक्तप्रकरणम्॥ ॥ छ ॥ उदि

रिति ॰ अत्र निंदास्तुतिभ्यामिति स्तुतिनिंद्योरिति चेत् तत्र योगो न विवक्षितः ॥
तथा च निंदया स्तुते स्तुत्या च निंदायास्तु स्यात्तु तत्वेऽपि कि रमिव्यक्ति व्याज
स्तुतिरित्यर्थः प्रथमे व्याजेन स्तुतिरिति व रमया व्याजरूपा स्तुतिरिति च
व्युत्पत्तेः अत एव व्याजस्तुति पदार्थानुगमाभावात् निंदया निंदाभिव्य
क्तिव्याजनिंदा स्यमले का सं तरमिन्नग्रे वक्ष्यते एवमाद्यप्रकारद्वयेन स्तु
तिनिंद्योः सामानाधिकरण्यमभिन्नविषयत्वाभ्यां प्रभुकं द्वैविध्यमिति व्यत्ता
दो भेदाः अंशस्तु भिन्नविषयस्तुतिकरण्यतिपंचभेदाः तत्क्षणे व्याच
निंदाभिन्नत्वे सति स्तुतिनिंदान्यतर पर्यवसायि स्तुतिनिंदान्यतरत्वं
सर्वानुगतं बोध्यं ॰ कृष्णाहृति ॰ नपंप्रतिकवरूपः तथिया तु मके स
तिमध्यमाक्रियते आरूढे सति परिपंथिनः शत्रवः सपत्नाश्च समारूढा
भवंतीत्यन्वयः सपत्नसपत्न्योश्चा अस्यति सूर्येषु सप्त चते ससमयो ॰ च्चास्त
मारूढा इति द्वितीयार्थो निंदाद्योतकः तथा सम्मुखा हताः सूर्यमंडले

श्री ६

भिन्नादिवस्तुप्रगता इति स्तुत्योपर्यवसानं ॰ अर्धमिति ॰ शिवस्य देहार्धं दान
वानां वैरिणा आहृतं ॰ हरिहरात्मकस्यैकस्यैव विग्रहस्य प्रसिद्धेः ॰ एवंविधि
भिन्नपाप वैरी शौर्यार्धमाहृतं ॰ हे देव सोऽपि नरहरात्मकप्रकारेण जगतीतले
२ समरहेंस्याभाव सम्मुन्मीकांतिप्रकाशमाने सति गंगासागरं प्रसंगमस
दित्याद्यन्वयः नागाधिपः शेषः क्ष्मातले पातालं तोविमिति पूर्वान्वितं न्वे
ढुष्या इति ॰ विदृतादेरर्थः आदिना तपः शौर्यादिपरिग्रहः दारिद्र्या
दीत्यादिपदेन कुटुंबबाहुल्यादिपरिग्रहः ॰ न चात्र राजवर्णेन प्रस्ता
वे कथं स्तुतेर्व्याजरूपत्वमिति वाच्यं ॰ स्तुतिपर्यवसानविवक्षायां स्व
कीयमिथ्याटनो घटनस्यासंगतत्वेन स्तुतेरूढकनिंदारूपोपात्तेऽप
पर्यवसानस्यानुभवसिद्धस्याविरुद्धत्वात् एकत्वमिति ॰ अंगादंप्रति
कस्यचिदाक्षेपसस्य प्रश्नः रामरूपस्य राज्ञो भवने हे स्वामिस्य संदेशं

स्य वाहको स्मीस्तु नरे० पुरा पूर्वमागतः निर्दग्ध लंकापुरः स हनुमान् कुत्र
वर्तत इति पुनः पूर्वस्य प्रश्नः बद्ध इत्याद्युत्तरार्द्धं मंगादस्यानंतरं राक्षसस्य
रावणस्य सूनुना० बद्ध इति हेतोः कपिभिर्विनाशैः सम्यक् लांगूल स्तर्जि
तः सबनमत्र गः हनुमान् क्रीडया लज्जया आनतप्राणः परामर्शो यन्न ताड
यः कृतया तादृशेन न्याय लक्षणान्वयः यदिति० कुरंग० यद्यस्मात्तवनि
नां मुखं मुहुर्वीक्ष्य वारेनेक्षसे न पश्यसि० स्पर्धाभिपूर्व्या चान्तरं प्रियस
ख्यान्वव दृशि यदिति सर्वत्र संबध्यते० एषां ध्वनिनो नार्षेयु कौंच चनेभ्र
मोषि० तान् ध्वनिकान् प्रति आगत्य ध्वनाशापानधावसि० परकेनले
कान्वेक्षुर्धा सम्यक् त्वा दसि भक्षयसि निद्रा पा आगमेच निद्रां प्राप्नोषि
ततस्माकृत्नी औ किंनाम तपस्तप्तं तत् कुकूहीसर्थः भीर्थ स्मय स्यवि
न्नास्य तन हीस सपहतिव्युत्या दितभिसम्मतनैनान्वयक हरे लल च्छ श्रीः ८५

षविशेषः संबंधिनः कलहाराः सुखयंतीति सुखान्वले शीलतां श्रेसर्थः
अप्रकोंते० अप्रस्तावे तथा चाप्रस्तुतो वासो प्रशंसा चेति व्युत्पत्तिरि
ति भावः न परसंविना परसंविनः प्रशस्यते० स्तूयते० मत हृदयेप्स्य स्वरस
बीजं दर्शयति वस्तुतस्त्विति० अभिव्यक्तिरिति याप्रस्तुतप्रशंसा तेनि सिद्ध
स्य विषय आलंबन स्तुता विशेषदस्तन्वयः० अन्यथा० न तोनेवि त्र्योपलदं
लंभी वांगीकारे० एवं चेति० अन्यगतस्तु तिनिंदाभ्यामन्यगतनिंदास्तुत्य
भिव्यक्तौ व्याजस्तुतित्व सिद्धा वर्थः प्राक्रियया प्रकरणम्० शिखरिणी
तिनायिकां प्रति नायकस्योक्तिः हे तरुणि असो शुक बालकः नामवि
तर्के कुनुकस्मिन् देशे शिखरिणि पर्वते कियत्का लं चिरं कि मुभि धान नं कि
नामकं तपः अकरोत् घन हेतुना तवाधर पल्लव पाटलं रक्त वर्ण बिंबफलं द
शतीत्यन्वयः॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां व्याजस्तुतिप्रकरणम्॥ ॥ व्याज

निंदां लक्षयति॰ निंदायाइति॰ यत्रान्यनिंदयाऽन्यस्य निंदाया अभिव्यक्तिः पर्यवस्य
ति सा व्याजनिंदा इत्यर्थः निंदा व्याजेन निंदेति व्युत्पत्तेः॰ विधेइति हे विधे ब्रह्मन् प्रा
कृष्टं वै तवैकमेव शिरो यः अहरत् अच्छिनत् स एव यथोत्र हरस निंद्यस्य
न्वयः निंदयस्मभिव्यापसेन नान्वितं॰ निंदयाभिव्यंग्या विधेर्निंदा व्याजनिं
दे सन्वयः विषमविपाके॰ दारूणपरिणामे॰ विधिरेवेति विशेषणो गर्हणी
यः निंदनीयः हेकराटकाकलंरररटनंकुरु॰ यो सौ विधिः आम्रवृक्ष
सरलेन सौम्येन कोकिलेन सह वासं लवचकार इत्यन्वयः॰ ननु केनाप्या
ठेकादिकेणपनुक्ताया व्याजनिंदायाः कथमलंकारत्वेनांगीकरणमित्या
शंक्याह॰ प्रतिवदतीति॰ तुल्यप्रस्तुताप्रस्तुतमंदीस्थानीसंसर्पः तथाच स्तुति
व्याजनिंदायामप्रस्तुतप्रशंसातावैशिष्ट्यविशेषात्तदन्तर्भावेव्याज
स्तुतौ वार्थानुगमाभावादनंतर्भावे पृथगलंकारतायाऔचित्यात श्रीरुद्र

लात् प्राचीनैरनुक्तापि स्वकृतौ मुखितस्ताशयः प्राग्गुक्तयोरेकः व
त्र कुलीशांकुत्वेथिसामकृत्रिमस्य तथास्तु प्रस्तुतप्रशंसोदाहरणत्वा
त्ने गतिमीशंकतेनान्वितिः॰ कोटीकारः स्वविषयीकरणं॰ अन्य
त्रलब्धात्मकस्यालंकारद्वयस्य कचित्संकरेपि न दोष इत्याशये
न समाधत्तेति॰ एतद्द्वयसादृविस्यते नान्वितं अस्याः अप्रस्तुतप्र
शंसायाः सैव अप्रस्तुतप्रशंसैव॰ वा वण्यति इमातन्चीतन्चलो
स्वजनतावधसानलासिकार्थः कामनाविषयमेतेः विनिहितः अ
भिसंहितः किं प्रयोजनमुद्दिश्य येनिर्मितेत्यर्थः ननु नायासेना ति
कुप्ररतत्वान्निष्पत्तिरेव प्रयोजनं न तदभावे पि बालकीडामात्रेण
तन्निर्माणं स्यादित्यसीदुत आह लावण्यसादिः॰ यतो लावण्यरूप
स्य द्रविणस्य व्ययनस्यापेनगणितः हां मेन्केशो विलितः हतः स्वेच्छा

कारिणो जनस्य उदासीनस्यापि हृदयं खिन्नैव॰ चरोभिर्मितः एषापि
पराकीर्तिर्मास्वगुणानुरूपस्य नरस्याभाडुत्वे बहुतान्नष्टप्रायात
धात्वबहुधा यासस्साध्यतादभिष्टानुबोधिवाक्षन तेत्रयः प्रयोज्यमर्थं॰
नापि कीर्तिमात्रेणात्मनिर्माणं च भवतीति भावः ॥ तन्निंदाव्याजेन त
रूपीनिंदाव्याजेन॰ तत्तौ दयप्रशंसा शब्दार्थचमत्कारातिशयप्रशंसायां
पर्यवस्यतीत्यन्वयः तन्निंदाव्याजेन स्वकवितानिंदाव्याजेन कवितायां
दर्परूपाप्रस्तुतार्थस्याप्रतीतस्फुरत्वात्कथमस्य पर्यवसानमत्रत्वभिया
शंकामपनेतुं भूमिकामारचयति॰ अस्य स्वादि॰ रसानतु गुणतादि
ति॰ वीतरागशृंगारस्यासंभवादिति भावः ननु शृंगारासंभवेपि त
न्वीभिंदधाराशांतरस्य परिपोषादस्यवरसानुगुणत्वमत आह॰ वीतरा
गेति॰ नापिरागिणः [illegible] संभवेति [illegible] लिलक्षितेति॰
स्वकवितासि॰ दर्परूप [illegible] अतएव॰ वाच्यसामंजस्यासंभवेपि॰ तथा च

वाच्यार्थस्विसमत्वस्यभेवास्फुरणप्रस्तुतार्थे तात्पर्यं गमयतीति भावः ॥ इति श्री
काव्यचंद्रिकायां आत्मनिंदाप्रकरणम् ॥ ६ ॥ आक्षेप इति॰ स्वयमुक्तस्या
र्थस्य किंचिन्निमित्तमभिसंधाय प्रतिषेध आक्षेपः स द्विधेति॰ पक्षांतरप
रिग्रहस्य पूर्वपक्षप्रतिक्षेपनियतत्वादिति भावः न चात्रैकैमर्थ्यरूपपंच
मप्रतीयप्रभेदेन गतार्थत्वं शंकनीयम्॰ तस्यात्र प्रतिषेधं प्रतिनिमि
त्तत्वेनाप्राधान्यात्॰ असंदिग्धमुदाहरति॰ साहित्येति॰ हे कविश्रेष्ठाः
साहित्यसमुद्ररूपाणां भारतादीनां मंथनादिव पारिशीलनाद् स्थितं उ
त्तमं कर्णपीयूषमतिमधुरं दकेक [illegible] रक्षतपद्यस्मात्तस्य लेठ [illegible]
देवकाव्यरूपस्यार्थस्यापि तस्य चारः प्रगुणी भवंति बहु कीभवंतो सन्व
प॰ न [illegible] ति॰ यदि वस्य पचसनेन समानार्थे॰ लुत्सु॰ अपहृतेषु॰ स्वा
क्षिप्तिवितेति॰ स्वयमुद्राविते स्वयं चैवि [illegible] अर्थ वेधि [illegible] अर्थोत
रपर्यवसितः अर्थांतरप्रतिपाणितनावस्थितः विशेषं गम्यार्थविशेषं॰

संघट्टनेति० स्वेचाज्जनकाले उचितं यत्कैतववचनं परिहासस्तेनापह्नुति
त्वं यथार्थवादित्वमित्यर्थः नाहं दूतीत्यत्र हि दूतीपदेन दूतीगतमिथ्यावादि
त्वविशिष्टलक्ष्यत्वेन तदभाववस्तु पर्यपि न यथार्थवादित्वं तथापि तदुपलक्ष्य
त्वात्तस्य चेवसानोक्तिः नरेन्द्र इति० संधिकरणार्थमागतानां दूतीनां मुक्तिः
न मे प्राणेशात्मां मोक्षि: श्लो: सधीति संधिकाले उचितं यत्कैतववचनं
तत्परिहारे नापलब्धिर्लेदिति पूर्ववदर्थे: अत्राहुः संदेशहारिषु तन्नि
दूतस्य बाधात्संदेशहारिपदं नकैतववचनप्रयोक्तृत्वविशिष्टं तस्य
ते० तन्निषेधेन च समर्थवादित्वरूपाविशेषाभ्युपगमे वा निषे
धेन विशेषाक्षेपो न तु सर्वजगतीपालकस्य सादिविशेषनिषेधेन
केवलेनास्ते हि शक्यते तस्य जगत्कुटुम्बिनः स्वसुराद्रिगम्यत्वात्० एवं
श्लिष्टत्वकथमुच्यते तवन कश्चिदपासादीति तत्रोच्यते०नवयमिति० नि

त

श्री [illegible]

षधाभावे केवलाद्दुत्तरात्क्षेत्रोक्तिविशेषावगतिः स्यात् संधिकालोचितकै
तववचनत्वैवसंभाव्यमानत्वात्० अपि तु तत्कार्थकीर्तनसंध्यभिप्रायमात्रा
वगमः निषेधेन तु तत्परिहारेण कृतकृतविशेषावगमः सन्नु भवत्साक्षिक
मेतत्० समर्थवादिके तु कृतविशेषोऽभ्युपनीयद्वारमेतेन तु तदेवाविशेषरूप
चमत्कारितात्० अतएव बालकेन नाहं दूतीत्यत्र वस्तुवादित्वादिविशेषाभ्यु
पगमे केकारः स्वपक्षकारः वस्तुवादित्वमादिविशेषस्तयस्य तादृशोऽविशेष
इति तदर्थेइति एतेन नाहं दूतीति पूर्वोदाहरणमपि व्याख्यातं० अस्यैव प्रमेदांत
रमाह० आक्षेपोऽयमिति० प्रार्थनया मरणसूचनद्वारेण गर्भितः प्रियतमो
न गच्छेदिति ततः एतच्चेति यदि तदस्य स्यार्थकथने तदेवमपह्नुतिभिन्नत्वेऽपि
चमत्कारकारितिनिषेधत्वं सामान्यलक्षणं बोध्यम्० ॥ इत्थं लंकारचंद्रिकायां
आक्षेपालंकारप्रकरणम् ॥ ६६ ॥ आभास इति० विरोधस्य आभासत्वे आपा
ततो भासमानत्वे सति विरोधाभासो नामालंकारः० आभासस्तदाभासः

विरोधश्चासावाभासश्चेति व्युत्पत्तेः ० इष्टदर्थे च न चाङ्गमानस्याधातरूपल
मर्थेतरपरिहार्यत्वरूपं बोध्यते ० तथैवैकाधिकरण्यप्रतीयमानयोः का
र्यकारणेनागृह्यमाणयोर्धर्मयोराभाससमानाधिकरण्यपर्यवसन्नविरोधत्वं लक्ष
णं द्रष्टव्यं ० शानिरश्मिनिशा तमस्तु चैरिसारावलिव्याप्तिवारणायाद्यं विशेषणं ०
अथवाक्षाक्षस्यापि संकरस्तत्र वारणद्वयमिति विभावना वारणाय द्वितीयं ०
पर्यवसितत्वस्य विरोधाभासादर्थावादपर्यवसन्नत्वं विरोधविशेषणमिति दिक् ०
श्लेषेति ० हारोऽनेपोरस्त्रीत्यर्थविरोधः सनाहारिणाविसर्पेनतत्परिहारः ० प्रती
पेति ० तस्मान्नजातु मयेन कलाप्रतिकूलेनेपेरिवविरोधपर्यायेऽपि मेलता
मेदकारितास्यतः किमिस्कन्त्रक्षायपस्मात्सनलः अमित्राणां शत्रूणां न
यकः रूपि उत्पन्नस्यामित्रस्य रवेर्भयकरः ० अपि चामित्रच्छिदेननमित्रांचादि
तिविरोधः चारुदृष्टिचेस्याः ताहशोः विगतचारुदृग्गितिजविरोधः ० विरोधेति ० श्री छ

या

विरोधस्य समाधानरूपोत्प्रेक्षाशिरः प्राधान्यं यस्य ताहशो द्रष्टव्यः पट्टविरो
धसमाधानात्मिका यासु स्वश्लिष्टलतापोत्प्रेक्षा विरोधस्याथानमेव भानमि
ति कथमत्र विरोधालंकार इति केनचिच्छङ्कमानसापि विमनस्स वामिति
तं ० तदसारं विरोधमानमेतरणविरुद्धधर्मोपपीयाच्छत्प्रेक्षा याएवानु
त्थानलक्ष्वेषमापा समानं विरोधमुपपन्नीकृत्य विरोधपद्यायोगात्प्रेक्षत्वाऽउ
धीनतरानुगृहीता या स्तत्स समाधानत्वेनपश्चाद्रविखिलत्वादिति ०।। इत्य
लंकारचन्द्रिकायां विरोधप्रकरणम् ०।। छ ।। विभावनेति ० प्रसिद्धकार
णाभावेऽपि कार्योत्पत्तिर्विभावनालंकारः विभाव्यते कारणान्तरं यस्या
मिति व्युत्पत्तेः कारणाभावश्च शाब्द आर्थो वेति सर्वत्र लक्षणसम
न्वयो बोध्यः ० एतदेव तत्त्रणस्यैकं विभावनाप्रकारसाधारणम्
सामान्यलक्षणमाद्यप्रकारविशेषलक्षणं च बोध्यं तत्राद्यं दर्शितम् द्वि
तीयं तु कारणान्विताभावकथनपूर्वकं कार्योत्पत्तिकथनमित्युदाहर

पाविशेषबद्धदेव गम्यतइति विशेषनदर्शितं० प्रतिबंधके सति कार्योत्पत्तिरू
पेतत्तीय कार्योत्पत्तिव्याप्तकारणाभावान्वितेति तत्र वैकल्यं वस्तुतः कारणा
भावरूपस्य कथनेऽपि न कारणान्विततया न कथनमिति तन्निरासः प्रका
रांतरेऽपि कारणान्विता भावस्याऽर्थतो गम्यत्वात् कथनेति० अप्यताक्षे
ति० ताक्ष्यारसेन आसमंतात् सिक्तः ताक्ष्यारसासिक्तः पक्वान्निव्यसमा
सः तस्याः कामिन्याः अपीतेति० अपीताः पानशून्याः श्रीरामताः का
दंबाः कलहंसा यत्र० तथा० असंस्पृष्टसंमार्जनशून्यम् मसृणं मकरमा
कारं यत्र० एवमप्रसादितं० वस्त्रगालनकतकक्षोदप्रक्षेपादिना
मप्रसादितम् अप्रसादनं तथा शून्यं सूक्ष्मं तथाच अंबुपत्रं वं महतं जग
न्मनोहरमासीदित्यन्वयः पदार्थस्तु० सुधांविशेषकाव्यो दर्श
हृष्टः पाठः विभाव्यमानेति वर्ण्यमानसर्पः वर्तते० वरतनोः केशपा
शरवनासंपादकेन अतएव बहुरमिनखेन राज्ञो हस्तेन अवचित श्री ६०

कुसुमानामपुष्पापि कलावतां नास्य संज्ञातसर्थः हे हन्तामिति० अ
समग्रत्वहेतुना वच्छेदकस्य धर्मस्य संबंधस्य वा वैकल्यमिति० अस्त्रेति० म२
धर्मवैकल्योदाहरणं० संबंधवैकल्योदाहरति० उद्योगीति० विलोचने
कर्णभूतं० उदस्रयेति० उद्गुलाञ्जली कुर्वंती सर्पः० त्रिभेयति० ध्यायति
प्रांत० स्पर्शनस्य संयोगरूपत्वात् इदमाद्यं द्वितीयं प्रकाररूपा विभावना०
व्याजहार इति गुणजातिक्रियादीनां यत्र वैकल्य दर्शनं० विशेषदर्शना
चैव सा विशेषोक्तिरित्युक्तेति गत्वेनव्यवहतवानिसर्थः एतेन प्रथ
मप्रकाराद्वितीयप्रकारस्य वैलक्षण्यं दुरुपपादमिति वदन्ताऽपास्ताः
वैलक्षण्याभावे हि प्राचामुक्तकारांतरकथनमसंगतानुपपन्ना
मवस्था० अस्तित्वस्वरूपतः कारणाभावकथनात् कारणगत
धर्मवैकल्यद्वारेण तद्विशिष्टकारणाभावकथने स्वहृदयसिद्धौ
विधिविशेषः प्रकारांतरास्वीकारे लाघवमिति तु स्वीयलाघवा

ग्रावनमिमिति कालमाधिकेन० कार्योत्पत्तिरिति० प्रतिबंधकेसत्यपि कार्योत्प
त्तिकथनं तृतीयाविभावना नरेंद्रानिति० नरेंद्रावानितिकेरापविषये यपि
कथ्यलडतिविश्व: असि: खड्ग एव भुजंगम: चित्रमिति० प्रताप
एव तपन: सूर्य: आतपत्रं छत्रे तत्प्रतिहतमनोतेत्रं० आतपत्रेण साहितं प
सातपत्रं० उदितइति० कस्यचिद्राजकुमारस्य प्रतापवर्णनं० कुमाररू
पे उदितेसति कापृथिव्या: वलयं मंडलमेव कुवलयं कुमुदमु
र्छां संप्राप्नोति० क्षत्रं क्षत्रियकुलेन भाति० अथचनक्षत्रं भातीति चित्रं०
तथापरेषां राजकुमाराणां पाणिकमलानि मुकुलीभवंति संकुचं
ति० अंजलिबंधात्तदा कलीनि चमवंतौ सर्पे: अविवेकातिविवेकोनि
शेषदर्शनं विश्लेषश्लतकृत्यं परस्परं संश्लिष्टलात्० कुचकुंभकर्त
न्यगात्रयेहनुनाम० श्रुतिर्वेद: कर्णश्च० प्रणय: परिचय: यशइति० क
रएवदात्तत्लोकत्यतर: अत्रकल्पपर्याप्तिजन्याके त्वतरो: कारणस्य श्री
९२

पक्वोपरूत्पत्ति: षष्ठी विभावना जातेति० जातु कदाचित्० कर्कशैनैतेव कन क
कर्कलाकामिनीजितिर्न्य्यमि वस्तनस्तूयं॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां वि
भावनाप्रकरणम्० ॥ छ ॥ विशेषोक्तिं लक्षयति० कार्याजनिरिति० पुष्क
ले सहकारिसंपन्ने कारणे सतिप्रसिद्धकारणसमूहे सतीतिया
वत्० कार्यस्याजनिरनुत्पत्तिर्विशेषोक्ति: विशेषस्यानुत्पत्तिनिमित्त
स्योक्तिरवगाति पितेति वृत्याने:० अनुरागेति० अनुरागो रक्तिमा०
रतिश्च पुर: सरो यत्र वन्हे:० आलोकस्स्त० पूर्वो दाहस्थो० अनुक्रू
लिमित्तात् इह देव गतिवैचित्र्यस्य निमित्तस्यापादनानुक्तनिमित्ते
तिभेद:० ॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां विशेषोक्तिप्रकरणम्० ॥ छ ॥ क
स्यचित्पद्यं स्वनिष्पत्ते: असंभवानीयलवणेनमसंभवोनामालंका
र० नापविश्रुक: नापालक: निंद्यां स्वार्थेवा कप्रप्रत्यय: उत्पादयेत्०

उद्धरत्। अयमिति। वारां जलानां निलयः स्थानं तृष्णा। पिपासा। अर्या
भिलाषश्च तत्सलिलं च चुलुकीकृतं आश्रितः आश्रितः मुनिरगस्त्यः एनं
मिलाषश्च वारां? निलयस्सन्चयः कीदृशः। निश्चा
समकुप्रेक्षणाद समं ताम्रासस्यालिदं कोऽयानीलदस्सन्चयः कीदृशः। निश्चा
करस्फुटीकरसंपुटमेव कोठरं बिले तद्गतं। तथा ताम्यतो गलायंतः
कस्फुटीकर संपुटं मेव कोठरं बिले लद्भतं। लथा लाम्यलो गलायंत
क्लिमयो मस्साम करा श्रयस्यैव मूलमिमर्थः॥ इत्यर्थः कारचंद्रिका
यां असंभवालंकारप्रकरणम्॥ ७॥ विरुद्धमिति। अदृष्टमिसधिः मि
न्नदेशत्वमित्राधिकरणत्वं विषं। जलं। हालाहालं च सयोगस्तस्य भावः
संगामस्तत्तदभावोऽसंगस्सेऽसंगतिमिति। दमयंती प्रति हंसोक्तिः हे
दमयंति त्वं तदीयान् तत्संबंधिनी हृस्मसंलं दीर्घिकासंकल्पामनी
रथस्तत्त्वपत्सोपानपरंपराऽसंगतेनिरंतरमस्सारोहसि। सपुनर्नलः

श्री॰
९२

अधिकं श्वासान्च पीत मुंचतीति यन्न व्याख्यानात्तन्मयत्वं तत्स्वरूपत्वम
वाप्य स्तन्यः अत्र चतुर्थं भेदेनासंगतिसमाधानं। मूर्च्छायेति। मूर्च्छा
परवर्त्ती। तत्स्वरूपमनुक्लीलो यावदिति। परिमाणार्थेयं कलौनयति।
आकर्षतीति यावत्। तावत्परिमाणं हृदये मेघलद्दत्यर्थः अत्र हृदयभेद
परनुराकर्षणेन यन्तपा: कार्यकारणयोर्भिन्नदेशत्वमेवदृष्टमिति नासं
गतिरलंकारः। अन्यत्रेति। अन्यत्र कर्तव्यमन्यवस्तुनो तत्तो न्यस्मि
नाधिकरणे याकृतिः करणं तदपि असंगतिरित्युच्यते। तथा अ
न्यत्कार्ये कर्तुं प्रवृत्तस्य तद्विरुद्धकार्यकारणं तृतीया असंगतिः अ
पगतमारिजातं यस्यास्तां द्यां स्वर्गः तथा। पारिजाततरुरहितां। अन
कृपाः कृतवान्। एवं गोत्रायाः पृथिव्या उद्धारायपुरा वराहवतार
प्राप्तोपि त्वं गोत्राणां पर्वतानां मुकुन्देद दलनम करोः कृतवानित

१~

रण्यस्याविरुद्धत्वादपि न प्राथमिकासंगतेर्भावसंभवः॰ वस्तुतस्तु॰
विषलब्धधरैः पीतमसृष्टिला: पथिकांगनाः इत्यत्र वनात्रकार्यकारण
वैयधिकरण्यप्रयुक्तो विच्छित्तिविशेषोपि तु अन्यत्रकर्तव्यस्यान्य
त्रकरणप्रयुक्त एवेति स्वहृदयमेव प्रष्टव्यं॰ एवं नेत्रेषु कंकणमित्यत्र
तापि विरोधाभासो ऽन्यत्र चमत्काराधायकत्वेन ... कार भासान्यत्र कर
णरूपासंगतिरपि प्रतीयमानानस्या निराकार्येव। एवं गोत्रोद्धारप्र
वृत्तोपि स्मृदाहृणे गोत्रोद्धारविषयकप्रवृत्ते गोत्रोद्धृदरूपकार्ये
विरुद्धत्वात्कार्यसंपत्तिरितिविभावने तापि न युक्तं॰ गोत्रोद्धारप्रवृत्ते
विरुद्धत्वात्कार्यसंपत्तिरिति विभावनैव पि न पुनर्गोत्रोद्धारप्रवृत्ते
गोत्रोद्धृदनिवर्तकत्वाभावेन तद्विरुद्धत्वाभावात्॰ कथंचित्तदप्यु
पगम्यापि॰ अन्यत्कार्यं कर्तुं प्रवृत्तेन तद्विरुद्धकार्योत्तरकरणरूपा
संगतिरपि मोह जगत्रयं भुवामितेचमत्कारित्वेन हृत्कामिकानति श्रीः ९४
वारयितुं शक्यतेन चात्रापि मोहनिवर्तकान्मोहोत्पत्तेः सेव विभावनेति

या

वाच्यं मोहनिवर्तकत्वस्य सिद्धवदप्रतीतेः अतएव न विरोधाभासो
पि विशेषोक्तिः कथमेतत्रासंगतमेव॰ नहि गोत्रोद्धारविषयकप्रव
त्तिरूपकारणसत्वेपि गोत्रोद्धृदरूपस्य कार्यस्यानुत्पत्तिरिह प्रति
पाद्यते किंतु विरुद्धकार्योत्पत्तिरेवेति विभावनैव मम॰॥ इति श्री अलं
कारचंद्रिकायां असंगतिप्रकरणम्॰॥ छ॥ विषममिति॰ परस्पर
मानुरूप्यरहितयोः पदार्थयोर्यत्र घटना संबंधो वर्ण्यते तत्र विषम
नामालंकारः॥ संबंधश्च संयोगादिरूपस्य उत्पाद्योत्पादकभावश्चेति सर्व
प्रकारसाधारणमेतल्लक्षणं बोध्यम्॰ अभिलक्ष्यसीति॰ अंके क
गा
लंकं संश्लिष्टालय॰ प्रष्टालय॰ अयप्रष्टालनानंतरं नो चेत्तस्यास्तु
स्वकुलिवदेस्य॰ त्यपः॰ वस्तुतस्तु गसाविद्यमानाबंद्धीति
प्रस्ते वदनलक्ष्मीश्चलत्वारिसर्पः॰ विरूपेति॰ कारणानि लक्षणस्व

रूपस्येत्यर्थः। रूपाणिकास्वङ्गाः। प्रक्रमः परिपाटी स्वसजातीयकार्येगुणो
त्पादकत्वरूपाविरुद्धात्कार्यसंपत्तिरितिपंचमविभावनाप्रकारेणाभेदमा
शंक्याह। कार्येति। अपांविषय उक्तविषमालंकारप्रभेदः तृतीयप्रकारमाह।
अनिष्टस्यापीति। अपिर्भिन्नक्रमः इष्टार्थसमुच्चयमात्। अनिष्टस्यावाप्तिरपिचे
नतद्विषममित्यर्थः। अपिनाइष्टानवाप्तिः संगृह्यते च कारः। पूर्वोक्तविषमसमु
च्चयार्थः। भक्ष्येति। अहिमंजूषासर्पपेटिकां दृष्ट्वा भक्ष्यस्याशयाप्रविष्टेनाख
आखुमूषकस्तेनाहिनाभक्षितइत्यन्वयः प्रविष्ट इत्यस्यागम्यमानत्वान्नु
नपहृत्वमितिकेनचिदुक्तं तदभिनिवेशदुष्टस्यहृदयानुभवविकत्थनमित्युपे ९५
ग क्षणीयं। अनिष्टस्यापिप्राप्तिश्चेत्यत्राप्यपिभिन्नक्रमो बोध्यः। गोपालइ
ति। हे कृष्ण त्वं गोपाल इति हेतोर्बहुदुग्धावांछया। श्रितः आश्रितः त्वया तु मात

स्तनदुग्धमप्यलभ्यं फलं मुक्तिदानेनेति भावः। पूर्वत्रेष्टानवाप्तिरर्थगम्या। इहत्वे
विशिष्टगम्येति विशेषः। इदमिति उदाहरणमिति ज्ञातावेकवचनं दिवीति। भुविसैं
हिकेयस्या सिंहीपुत्रस्य राहोः भयात् दिवि आकाशे चंद्रमाश्रितवतः शशा
स्य साश्रयस्याश्रयसहितस्य ततः। सैंहिकेयाद्ग्रहाद्भयमेतत् हे तन्वंगि प्र
त्यैत्वयः परेति। परस्यानिष्टावाप्तिरूपोपइष्टार्थ इत्यर्थः तदुभयमिष्टानवाप्ते
ल निष्टावाप्तिद्वयादिधृक्षन्निति। दशाननो रावणः। मारुतेर्हनुमतो बालं पुच्छ
दग्धमिच्छन् लंकालक्ष्मीं दाप्यदीपयति। स्मेत्यर्थः। प्रत्येकमपीति। अपिनाइष्ट
स्याप्तिसमुच्चीयते। अनिष्टावाप्तेर्विषमपदेनान्वयः। समुच्चीयते। विषम
प पदेनविषमे रामनकेनतस्यदैन्यः तथात्रेतापि बालाद्वाक्यमावर्तनीयमि
तिभावः। यत्त्वनिष्टस्य वन्हेर्नरापि राक्षसमेधितायाइष्टानवाप्तेरप्याप्तौ

त्रिनैवान्वयोनतु तन्यदपराम्रष्टेन विभ्रमेणाः अप्युत्पत्ते रितिः तथा व्यान्वयप्र्या
ख्यानन निरस्तं वदितव्यं: पत्रेति॰ दर्वितप्रतिनापकोक्तिः पद्मस्यातपत्रं
छत्रं तत्र रसिके हेतन्विवापिकायां सरसीरुहस्य कुंदमपि चितु किमि॥ लीलसीप
नः हेअज्ञ कलियुगरूपः कालः इदं जगत् हठेन उच्चनसंभवतिल्लनः किं तत्रा
इदं सरसीरुहं स्थितत्वात वैकुरवस्यलक्ष्मीं हरिष्यतिनत्वन्यस्याइत्यर्थः
स्विन्नोसीति: विभ्रमः। धारयामः। वदसुगोपेषु शिथिलोभुजोयस्य सःभरेण
राजमारेणभुग्नः। चक्राः वित्वा। ता विस्तीर्णाः बाहवोयेषांतथाभृतेषु
सत्सुहसन् अत्रेति॰ नचभराद्भुग्नेत्यनेनबाजाला स्थि संधिभंगरूपानि ९६ रा
ष्टप्राप्तेः। साक्षाद्रुपात्तत्वात्सर्वांग चूर्णाभावगर्वोपहारै [illegible] प्यायाम्यस्फुटं
गम्यमानत्वात्कथमिष्ठाप्राप्तिमात्र मित्यच्यातइतिवोच्यं: अस्थिसंधिपं

गस्याशब्दार्थत्वात्। भगद्भूतत्वो यित्प्रयुक्ता माला धिक्यंनवक्रतामात्रस्य
शब्दोपात्तस्य चक्रत्वाविशेषानाधायकत्वेनानिष्टव्यपदेशानर्हत्वात् सुह
द्भूतानांगोपानां। नौ अनिष्ठप्राप्तौ हास्यानुपपत्तेश्च॰ अतएवनसर्वांगचूर्णी
भावोपिगम्यः॥ वडासस्या भावोच्चुनलब्धपहारोपि॰ यत्नस्थिरकालेशैल
धारणलग्नश्रमपरिशिन्हीर्षया गोपानांप्रवृत्तिरिहावगम्यतइतिनिरवद्यं॰ लोकेइ
ति॰ हे तन्वि चलोकप्रासिद्धकलंकमपहर्तुनिवारयितुं सरोगांकस्तनुमकेस्वज्वालः
तत्रापिपुनरित्तरकाताननकलंकरं रवेंदुकल्पयसिकरोषिहियस्मान्नामेः स्मा
समाश्रितजनस्याश्रितत्वनं कलंकिनंकुर्वतीसन्त्वयः शापोपीति॰ मृगयायां प्र
मादतोहतपुत्रणतापसेन त्वमपि पुत्रशोकान्मरिष्य [illegible] सीतिशापदभ्रेसंप्रातिदशं
रथस्य यमुक्तिः अदृष्टपुत्रपुत्रमुखपंकजशोभेमयिभगवल्लाभेप्यापातितः अ
च शापोपिपस्सानुग्रहोभवतिखलु लिनाप्तलं इष्यमेद्रादीषां दहनः कोषयायायोक्षिति
दहनोपिबीजांकरजननीकरोतीतिदृष्टांतः परेति॰ परस्परदारस्थानिष्टप्राप

चि

णारूपं यदि दृष्टं तस्यान वालिर थी न्नायससस्य सर्थक्ष कु. तस्त त्राहस्व लक्षलिनियो
त्कः प्रोषितुः तं प्रलीलिं मोघं मरूकुलं ० एवंविधायामोसत्व बुद्धिं विधेहि वस्य वि
पाके ० परिपाकफलैर्मिलितपावत्वं ० भानुरिति हे हरमानुः सूर्यः प्रबलरणकि
रणशाभापालेभ्यात् ० स्वीयकिरणसमूहनिशासप्रभोलपर्यतप्रताय
शात्रौ सूर्यकिरणानामेन्गौ प्रवेशान्नौ परिपेत्वालतत्र तस्मिन्नौ किरणात्केर
हुतवहाहन्तः सकाशाद्धुतसलिलं कृतादर्शनात् मंदसंतापः सन्क्षे
णमात्रेण तुल्यसरोगानष्टकेहि सेमसयकदिनतापमजतीयन्वयः लक्ष्मेति०
त्र पर्वणि पूर्णिमायां अंबुजस्य कोशः कुड्मलः सूर्यवाबुजरु
हेहर अयं विधुः पर्वणि पूर्णिमायां अंबुजस्य कोशः ... च तस्य मेगेनानीगृहीतात
पमंडाग्रहं तस्य मुद्रामुकुलीभावा मुद्रणं च तस्य मे गेना नीगृहीतात
तुषमालत मोशेचे स्ताहशाः येमित्रकराः सुहृत्पाणय श्च तेषाम् उपक्ष
षालात्तत्व हुतकस्य कालिं ठ ध्यापि क्रमेण हीयमानः क्षीयमाणः सन् अ
नीलोउपाचेतो प्रवृत्तं श्रियं आकुना शायस्यास्तां शंसति कथयतीमन्वयः० श्लोके ९

सूर्यकिरणा ४

अत्रेति ० आगमसिद्धं ० तस्मादिवाग्निर्मादिहे प्रविशति रात्रावादित्यमिति श्रु
तिसिद्धं प्रवेशनं तत्क्षणं सूर्यकुलं तेषां किरणानां मन्मेमाप्रतापनरूपपरिकल्प
उत्प्रेक्ष्य एवं तेषां किरणानां मरणिमानं आरक्तत्वं च अरुणिमानं मिरू
पयित्वा परिकल्प्यदितिदर्शितमित्यन्वयः एवमग्न्यपि सुहृत्वेन सूर्यपरिकल्प्य लु
पं परिकल्प्य इति दर्शितमित्यन्वयः सुहृत्पाणयोः विशेषणविधि
किरणस्य चप्राणु प्रवेशश्च शास्त्रसिद्धं सुहृत्पाणयोः विशेषणविधि
किरणस्य चप्रान्तु प्रवेशश्च परिकल्प्यइति दर्शितमित्यन्वयः वक्ष्यलेति ० ए
ष्टस्य चंद्रस्य शैरूपं च परिकल्प्य तेमि श्रीप्रकोपानिरन्नान्यादायउरू
तन्नामक महीपाल सपद्मनगरे सं चरतीमि श्रीप्रकोपानि रत्नान्यादाय ... श्रीखंडकष्ट
तराम हतीया खदिरनागरस्य गंका भातिस्तयाव्याकुलो गीतदुपरि श्रीखंडकष्ट
शाकल्क्षिप्तामुकुलो मन्तनत्रापकारं कुर्वती सती श्वासपरिमलेन प्रसक्तेरा
गते भ्रमरसमूहे धूमशंका कुर्वतीमन्वयः प्रभूतेति ० बहुले सर्पः एतेषु च
सर्वेषु साधासादकभावरूपसंबंध गतेषु प्रमदेषु कारणयोः छैर्विद्वि
क्षणीरुण शालिवनोऽरूपा भावात कवि चेष्टोत्पादकत्वेनाभिमतस्यका

द्रणस्येष्टानवाप्त्यनिष्टावाप्तिरूपकार्येणानुरूप्याभावात्सामान्यलक्षणस्य
मन्वयो बोध्यः ४० ॥ इह लोके रूपचंद्रिकायां विषमालंकारः ॥ ७ ॥ सममिति॰ अ
नुरूपयोरिति तत्तेन तत्त्वसंबंधस्येति शेषः परस्परमनुरूपयोः संबंधस्य व
र्णनं सम नामालंकारः सम स्यात्॰ हारि खड्गमेडनचंद्रकलानुरूपणं हरं॰
चित्रमिति॰ अत्र चित्रवत्त्वरूपा वीप्सा विस्मयातिशयद्योतनाय॰ परि
णतं॰ पक्वं॰ स्फीतिः समृद्धिः एतस्याः फलस्य मेहुः कवलनकलो॰ भक्षण
चातुर्यं तत्र केचिदुत्पंडिताः सारूप्यमपीति॰ कार्यस्य कारणेन सारूप्यमपि
समालंकारः नीचेति॰ नीचप्रवणता नीचास्कता जलच्छायाः समुद्ररूप
जलाज्जातायाः युक्तेति॰ जलस्य तादृशत्वादिति भावः दहनेति॰ घननामेति॰
घनतां॰ मेघरूपतां॰ वर्षैर्जलवर्षणैः शमयति॰ नाशयति॰ हि यस्मात्सोपि दहन
दहनोपि द्रवमवश्लोत्पादकेनिहितेति॰ तथा च कारणस्य स्वोत्पादकनाशकत्वो
दहनोपि द्रवमेवश्लोत्पादकेनिहितमित्यर्थः आदावित्यादि ... इयमुक्तिः सा
कामे स्यादिप्रमस्य तथात्वमनुचितमित्यर्थः

श्री॰ ६८

पंचंद्रः सोकिरणेस्तपतो सत्तलप्राप्तन्यायप्राप्तमित्यर्थः सकृतः यः आदोहालो
हलरूपेणहुतमुख्याग्निना दग्धाहस्तावलंबो यस्य सः निरिलेकानारे तस्यैव
विमहसानेत्राग्निना॰ दग्धा सबंधुया मेध्यानि रूढः पो दाध्वा राहामंडुसंबं
धिमिविधैः तरंगोकृतः ग्रहणकाले संपर्कोतिशय्या दृतरा तांप्रापितइत्यर्थः
धिमिविधैः तरंगो कृतः ग्रहणकाले संपर्कोति गम्याद्दतरां तांप्राप्तिइत्यर्थः
अत्र कार्मस्य तापस्य कारणी भूत चंद्रगलदुष्टसंसर्गो नुरूपत्वं॰ नेदोत्तर
माहः॰ विनेति॰ अनिष्टं विनायमर्थं करुं उद्यतस्तात्सिद्धिरपि समभिसंनुव
स्यायोग्यं॰ पदार्थमिति॰ पाठयश्चास्मा वधे श्रेसर्थः प्रकृतीति॰ वारणं निवा
रणं॰ वारणागात्वश्चप्रकृतो नस्यादपि तुस्यादेवसर्थः शोभतरातिकंचिता
ठः सा पूरुषं॰ अपि संगृहीतस्य॰ अपि शब्दसंगृहीतस्य॰ नमेवचनं॰ पाठप
प्रवचनं॰ अन्वयाचामिः फलप्रकल्पितालाभ्याद्दष्टार्थप्रतीतिरिति दृष्टार्थलेन
प्रतीतिरित्यर्थः अप्राप्तिहलपूति॰ अनिष्टस्यष्टाभिन्नत्वेन लौकिक निष्टलेनाप्र
तिभासादिति भावः उच्चैरिति॰ गजेरटनं तदा राहणपूर्वकं गामनं इहलन्त
गारंगुंपितोस्ति॰ वा संकुलतवान् स्मि तदेव॰ मत्ताख्ये मानेमवउच्चारं न हरनि
रसनमेव उच्चैः गजेरटनं प्रतिमां लभ्यं संप्राप्यसिद्धिः यस्मान्महतांसवाविपर्ययो

न का ४

न भवतीति मुखे स्फुटिते: तैद्रूरभिरसनरूपार्थो तत्परिग्रहेण विषमालंकार
इत्युक्तं निदर्शनापर्यवसानं एतेन वैषम्य रूपं व्याजस्तुति विषयत्वं न तथाप
इत्यूह्यं निदर्शनापर्यवसानं एतेन विषमस्य निदारूप लक्षणं तद्रूपताभावादि लिङ्ग इत्यत्र वा निरूप
वादेहि विधिस्यैव विषमस्य निदारूप लक्षणेन तद्रूपता भावादिति लिङ्ग इत्यर्थे वानिरूप
लोप० व्यावर्तिक प्राथेप्रासि सर्वापि नेक्षालेरीति० अनिष्टप्रतीत मात्रा स्वरूप
लोप० व्यावर्तक प्राथे प्रासि सर्वापि नेक्षाले रीति० तदेव० न खलु न० एकरूप इत्ते नैतस्य
लक्षणापर्यवसानादिति भाव: शास्त्रमिति० तदेव० न खलु० एकरूप इति नैतस्य
कल्पना पर्यवसानादिति भाव: शास्त्रमिति० एकरूपे द्वीप कश्चित्तय इत्यस्तु सदर्थो तत्परं रूपो तत्रापि स
लक्षणात्रोपा० एकरूपे द्वीप कश्चित्तय इत्यस्तु सदर्थो तत्परं रूपो तत्रापि स
लो तः अर्थात् इत्र वास्तविक पद व्युत्पत्ति कथनेन दर्शितमेव श्लेषलक्षे
लक्षणात्‌ लोपा० एकपदे कल्पत्वात्‌ कथनेन दर्शितमेव श्लेषलक्षे
त्रिरूपणकथा असतो वस्तुनो विद्यमानाया दृष्टा वा निरस्त प्रतीतिमात्रेण
समालंकारोदाहरणमपि गतं० अधिगतं० मात्रपदेनानिष्टाप्रासि प्रतीति
व्यवच्छेद: पुनो वारणलाभोपमिया च किंचिदनिष्टस्य उद्धेरिसत्रचोत्क
टानिष्टस्य प्रतीति सत्वादुदाहरणान्तरमाह० पद्येति० नायिकाप्रतिनाय
कस्याक्ति: हेतलिन्नि तप: श्रीमनगहे भवतीति स्वयं पद्यस्मादङ्के कमले श्रीः
अंबुष्ठलकेषु रवि प्रतीक्षलतादरो सस्त्रतल्पाल तप: कल्वात्वत्पर रूपे

जन्मानि सामस्तेभ्य: कमलेभ्य: कमनीयं सुंदरं सरस्कगतिं शोभनां
गतिं मनुभवतीसन्चय: अत्र कमलस्या त्तम लोकरूपगतिं प्राप्तोय तु
पस्व तं स्तदला भोपि शामनगमनस्य गति हाष्टं श्लेषवलादिष्टवेन प्रती
तेरिष्टावाप्ति प्रतीतिमात्रं नत्वनिष्ट प्रतिभासापीति० ॥ इलंकारवैचि
कायास्समालंकार: ॥ छ ॥ विचित्रमिति० फलेच्छया विपरीत: प्रलमत्ते
त्तद्विचित्रंनामालंकार: इष्टविपरीता चरणमित्यर्थ: वारे० नमंतीति० न
मंति नमंति उच्चत्वं मतिनाय जुमिति० मालिनी कुञ्जेमि
त्रो भवंतीस्यर्थ: समुन्नतिं० उच्चता मतिनाय उमिति० मालिनी कुञ्जेमि
त्रो भवंती स्पर्थ: समुन्नतिं० उच्चलोमयिं लिरिवलां गति त्रिभुवनानिमित्रं सुहृद: मि
स्वर्थ: विमल मलिनिमिलीकरोति० ॥ इति विचित्रालंकार: ॥ श्री ॥ अधिकमिति० पृथुला राघ
त्र: सत्यं० ॥ इति विचित्रालंकार: ॥ श्री ॥ अधिकमिति० पृथुला राघे
त्र: सत्यं० ॥ इति विचित्रालंकार: ॥ श्री ॥ अधिकमिति० पृथुला राधे
त्र: सत्यं० ॥ इति विचित्रालंकार: आधाराधेयस्यापि क्व वर्णनेन मेकाधिकालंका
चापक्षेपादि यत्राधाराधेयस्यापि क्व वर्णनेन मेकाधिकालंका
र: पुगोतीति० युगांतकाल प्रलयप्रातिसंहृत: स्वाभिन्योपं प्राप्तिल आ
पाक्षेपादि यत्राधारादाधेयस्यापि कव वर्णनेन मेकाधिकालंका
र: युगांतीति० युगांतकाल प्रलयप्राति संहृत: स्वाभिन्योपं प्राप्ति लआ
पाक्षेपादि आधाराधेयस्यापि क्व वर्णनेन मेकाधिकालंका
स्याशिला सरूप: प्रपंचोपनता इहरास्य कैटभारिरूप: श्री कृष्णस्वय
स्या कलिला सरूप: प्रपंचोपनताद्दृशास्य कैटभारिरूप: श्रीकृष्णस्वय
हृदि ततो जगति भुवनानि विकाशीसीतं यथा स्यात्तथा आसतस्थिता निलत्र

नवोदंडपादोभवान्याइत्यत्राभवन्मतयोः स्वं दूषणमुदाहृतं मम्मट
भट्टैः काव्यप्रकाशिकायां अन्यत्रतु नस्वविशेष्यगामितनियमः स्वा
श्रितानां विप्राणामयं पालकः स्वान्नाकारिणां मत्सानामयं कल्पवृ
क्षइत्यादौ व्यभिचारात्‌ ० नचैवं स्वदाररतानां विप्राणामहं भक्तः स
त्र तदीयदाररतानामिति प्रतीतिस्यादिति वाच्यं ० तात्पर्यस्यनिया
मकत्वेनापसभावादिति ० ॥ इत्यन्योन्यालंकारः ॥ श्रीः ॥ विशेषउ
ति ० ख्यातं प्रसिद्धं तदुक्तं ० विनाप्रसिद्धमाधारमाधेयस्यव्यवस्थिति
प्रतिविधिय इतिनाशार्थं ले० तः कराः सूर्यकिरणाः रात्रावादिसस्या
ख्योप्रवेशश्रवणात्‌ दीपस्थलं ० कमलमिति ० अत्र कमलत्वादिना मु
खादेरध्यवसानं बोध्यं ० कुवलयेन नेत्रं ० तानि मकमलकुवलयानि ०
कनकलतारूपां मांछाभिन्नां ० साच ० कनकलतिकाच ० निर्देशः

कथनं ० आप्रलये ० प्रलयपर्यंतं ० दिवमिति ० दिवंभूप्यातालानामपि ० ये
षामनल्पगुणगणयुक्ता गिरः आकल्पं कल्पपर्यंतं जगंति भुवनानि
रमयंती सन्त्यपः प्रभेदांतरमाह ० यदीति ० तृतीयप्रकारमाह ० किंचि
दिति ० किंचित्पदार्थारंभेण शेषस्य वस्त्वंतरस्य कृतिः करणं
चस्य विशेषः नामिति ० प्रभुं प्रतियाचकोक्तिः स्फुरदिति ० उत्क
टः प्रतापरूपो ज्वलनाग्निर्यस्य सर्पिः उक्तविशेषणां त्वां सल्लता
विधिना कुचितजामनोभवादिः खरस्तेन सह इति सहसमिसञ्चयः
अत्र[illegible]वाक्ये भेदत्रयान्यतमत्वं सामान्यलक्षणबोध्यं ० ॥ इत्यलंका
रचंद्रिकायां विशेषोक्तिः ॥ श्रीः ॥ स्यादिति ० तथाकारितं कार्य
साधनं तु वस्तु अन्यथाकारितं तत्कार्यविरुद्धकार्यसाधनं चेत्तर्हि
यत्तदाव्याघातालंकारः स्यादिति संबंधः ० येति ० येकराक्षविभ्रमादिभि

जगत्रीयतते संतुष्यति० तैरेव कुसुमायुधोहं तीमन्वयः विरूपाक्षस्य
हरस्य जयिनीः विनयकारिणीः स्तुवे स्तोमि मे दानमाह० सोकर्षेणेति०
कारणस्यानुगुण्याधिक्येन सर्धः मिवकार्याधिकविवर्धितो० कार्यविरोधि
नी० परामिमान कार्यविरुद्धा० दृष्टेति० दृशि जयायप्रसिद्धते राज्ञा
नं प्रति युवराजस्योक्तिः बाले इमलोमायिदप्यायो बुराजस्थापनरूपा
चत्तादातस्मादेहलोरहलवापदिसाज्यए व० किंतु स्वनस्यहनेनतस्य
इति० अर्थोदितिन्हलोपंचमी० अन्वयस्त्वासासमध्येतदृष्टमेन० अत्य
नन्तको० जैत्रेति० जयसाधनेसर्वे: कुध्यद्धति० तमैवशंकयादारिद्र्य
शंकयेन० नन्वितिशंस्ते: अत्रपूर्वोर्द्धे कुध्यस्यदानामावसाध्यकत्वेभि
मलदारिद्र्यशंकारूपपूर्वपक्षनिरूपणेदातृस्यसेवविरुद्धदानेसा
धकत्वेन संमततेति पूर्वविरुद्धपक्षनिरूपणमुत्तरार्द्धे यद्यपि दारिद्र्य
स्यतात्कालिकत्वेन जन्मोत्तरीणत्वेन च शंकाभिन्नातथाप्यमेवाध्यव २

सायानन्तलक्षणस्यसमन्वयइतिबोध्यं० सामान्यलक्षणंपूर्ववदन्यमत्वच
रितमनुसंधेयमितिदिक्० ॥ इति व्याघातालंकारः ॥ गुंफइति० रचने
तिपर्वकैस्तत्राह० यथेति० प्राक्प्राप्तेयप्राक्प्राप्तेतिअनतिक्रम्येति०
यथाप्राक्प्राप्तंयानिकारणानि तैः पूर्वपूर्वप्रतिकारणैरुत्तरोत्तरंप्रति
कारणत्वेन सर्धः एवंचोत्तरोत्तरस्यादिव्युत्क्रमेणाभिधानमुदाहरणाः
क्रमानुसंधेनेतिशेषः ॥ इति कारणमाला ॥ श्री ॥ गृहीतेति० व
क्ष्यमाणयागृहीतमुक्तरीत्यानिबद्धार्थपंक्तिरेकावलिरलंकारः ने
त्रइति० तस्यभूस्तुस्यइतिसर्वत्रसंबंध्यते० हास्तमयोभुजस्तंभ
यादौलितमौदोळमयथास्तोदोलिनापिपाठदोलादोळनंयथार
स्तीतिविग्रहः रत्नमुकुरस्तदर्पणः दिक्कालेति० दिक्कालासमभि
स्तुसायस्याकाशस्यविमुतायस्तत्राकाशोविशेषणयोस्तिस्तु

ध्ये: यत्र च चंद्रे अमुष्य स्य सूर्यस्य किरणा अमृतरूपा भवंति ॥ स च चंद्रो
यास्या मर्यादाशे: स्वमुद्रादम्भूत: यत्राग्निस्तस्या मपोपि तेभवति ॥ गु
सिरपि नमिलिकौशाट्य यश्च य: यजमान उपस्युप्रात: कालेषु अस्य वहूः ह
विर्हविर्दानाय भवति ॥ यत्र वायु: प्राणरूपस्तस्य यजमानस्य जीवात
वे जीवनौषधाय भवति ॥ तस्याश्च पृथिव्या गुणगंधं एष वायुर्वोढुं ताए ता
मनाथरिपो हरस्याष्टौ मूर्तयो वो युष्मान्पांतु इत्यन्वय: ॥ इह रसना बन्धी ॥श्री॥
मालादीपकमिति ॥ मालादीपकं नामालंकार: ॥ एकमिति ॥ वाक्यद्वयान्वयी स्तने
मान्वितं ॥ अलद्दति ॥ एतावन्मात्रेण दीपसादृश्याद्दीपकं ननु प्रागुक्तदीपकाल
लंकार: ॥ प्रकृताप्रकृतानां सादृश्यस्य गम्यत्वे तदंगीकारादिति भाव: ॥ सं
ग्राममिति ॥ कोदंडेन धनुषा शरा: समासादिता: शरै: शत्रुमस्तकं समासादि
तं तेन शत्रुमस्तकेनापि भूमंडलं तेन भूमंडलेन त्वं पालक: समासादित:
भवता कीर्ति: समासादिता कीर्त्या लोकत्रय समासादितमित्यनुषंगेणान्वय: ॥

इति मालादीपकं ॥ सारइति ॥ सारो नामालंकार: तस्यास्य धात: ॥ अंत
रितिः ॥ विष्णारंत: उत्तरे ॥ त्रयाणां लोकानां समाहार स्त्रिलोकी ॥ सापि
विष्णुरपि फणिनां नागानामधीश्वरे शेषे शेते निद्राति ॥ सोपि शेषोपि सिं
धौ रक्कदे शेते ... शेष: तमपि रसिंधुमपि कुंभयोनि: अगस्त्य: चु
लुकयांचकार ... ल वान् ॥ अयमगस्त्योपि नमसि गगने खद्योतवदाभा
स्ते ॥ इदं गगनमपि प्रक्षणो पंक्तिकीर्ते: कणो भूषणं तीलोक्यगंवि मालो
सन्वय: ॥ रूढ: कार्थी स: प्रकृतार्थे शापं ॥ प्रकृतार्थरूपा माशाय ॥ दू
तिसाराठंकार: ॥ यथासंख्यमिति ॥ क्रमिकाणां क्रमेणां कानां पदार्थां
नीतनवक्रमेणान्वयो यथासंख्य नामालंकार: ॥ शरणमिति ॥ कृपणेन ध
नानियत्न नमुच्यते तत्किं तानि शरणं प्रपन्नानि यत्र न मुच्यते तत्किं विष
वन्नायं ते नीति क्रमेणान्वय: केचिद्धामनादय: ॥ इति यथासंख्यालंकार: ॥
पर्यायइतिपर्यायेण ॥ क्रमेण अनेकस्याश्रय: अनेकाश्रितत्वं तदुक्तं ॥ एकं क्रमेण

मेकासिन्नयीपरतिपन्नमिति० रात्रोपम्म सके चात्समागः अतएव यस्मा
न्नानपुसंजायणास्थिपादिव० ओणीति० ज्ञघुनबंधस्तनु लोकशालांमध्य
लिमध्यभागस्त्रीसवले आश्रयति० वक्षस्थले कुचसाचिवलो ~~कुचसहि~~
कुचसहितत्वं० ध्वनं० वर्त्म० लह्विलीयं० अनुपवक्षस्थलोपि लीयत्वावगा
मात्पयोध्यसंभवोन्नयः० आह्लिलीयत्वं ह्विलीयपरिहि तत्नुपमलवे केवलं नाभ्य
वस्थितं० तन्नोदाहरण ह्यपि पूर्वाधार समाश्रयणोपगम्येउ तस्याधारस
माश्रयणे शक्यमितिसर्वत्र० पूर्वाधार समाश्रयणं नान्वितेति ह कालकूटउ
मसा तरं विशिष्टमुत्कृष्टपदं स्थानं यस्या लाहशीद्यमाश्रयस्थितिस्तबके
नापदिष्टस्तन्वयः हृदये० अन्यंतर० अवसहतिरोषः० अधोनंतर० द्वपले
क्षमणोहरस्यक० अधुनापुनरितिसंबंधः शुद्धः हो को वर्जितः कास्माभि
भ्रितः प्रायह्स्ति० हो हं प्रायाऽरोषांवसु धांहे मलजातिखाततो वसंतत रू
णी छायासु विभ्रमप्रसंप्रतिगी शोतिरमभानो सूर्यप्रोहि प्रागल्भ्ये प्राप्त सातिशः

नैरपांज्वलानां अंतरभ्यंतरं अपासीत गच्छतिसमर्थः बिंबोष्ठए वेति बिंब
फलसदृशो ओष्ठ० रागोरक्तिमा० अनुरागश्च० एषः रागः अत्र रागस्यभे
देपनेदाध्य वसायादेकत्वं पतुएक संबंधनाशोतरमपरसंबंधेसमे
वलोकपर्या पपद्यप्रयोगा० ओणीबंधइति० प्रकाशो हाहलतत्येवदृष्ट
त्या बिंबोष्ठए वस त्रपर्यायकथनमयुक्तमिति० केनचिदुक्तं तत्प्रकाराए
व बिंबोष्ठ इत्युदाहरणपर्याय समर्थनातरओलप्रज्ञयनमेवापेक्षणीयं०
आलंकारिकपरिभाषितानां शब्दानां लोकव्यवहारविसंवादस्यापिकिंचि
त्कारत्वाइतिदिक्० मदोतरमादृश्क स्मिन्निति० पर्यायेणसनुवर्तते
एकस्मिन्नाधारेक्रमेणमथनेके भवति सापिपर्यायालंकारः स मंतर
पूर्वः पुरति० असमा कमि हस्मदाहु यायाश्रति द्वयोरपि बहुवचनं० पु
रमनेन स्कूलो तीति कालकुआतं० तत्रापिप्रथमं विभिन्नाभूतः० तंतोनु
वितकेलंप्रियतमः वयंप्रियतमाः इदानीं कुत्वं नाथः पतिः बपनार्थाः इलोऽ

परंकिमनिष्टमिते शेषः कृतिशेवर्ज्जं० अत्रत्वं प्रेम्याणि त्येकवचनेन एकरूप
प्रेममात्रत्वं व्यज्यते प्रियतमाः इत्यादि बहुवचनेनैकरूपत्वं व्यज्यते रूढीत
बोध्यं० इति पर्यायः॥ परिवृत्तिरिति० न्यूनाधिकयोर्विनिमयः परस्परं विनिम
यः परिवृत्तिरलंकारः० उदाहरति० कराक्षरेकैकमेकशरं युवतिभ्यो
भिवंव्याहृतसर्पैः० तस्यचेति० प्रवेशोऽतिक्रमस्मे जटायुषो गृध्रविशे
षस्य स्वर्गगमनं वतः किमिव क्रोधनी मेनकिंचिदिति० जर्जरं जीर्णो नरं क
लेवरं शरीरं तस्य व्यथा रावणेन सह युद्धे भागात्तस्माद्यशः कीर्तिं तं श
रीरं दत्वा यशोगृहीतमिसर्पैः॥ इति परिवृत्त्यलंकारः॥ परिसंख्येति०
एकवस्तुप्रतिषिध्यापरस्मिन्वस्तुनो नियमनं परिसंख्यालंका
रः स्नेहक्षय इति स्नेहस्तैलादि स्निग्धद्रव्यं अनुरागश्च स्नेहो दीपेषु निषु० पिलं
घयंतीति० यस्यामुज्जयिनीपुर्यां क्षतिः कर्णः वेदनः० वर्त्ममार्गे चक्रि श्री ६५

माणं कौटिल्यं यन्त्राकारतां च० महाकालइति० तत्रैव महाकालस्थाने शिवलिंगे॥
इति परिसंख्यालंकारः॥ संधिविग्रहप्रमाणेति० संधिविग्रहयोः कर्त्तव्य
ताबोधकप्रमाणं सर्भैः॥ इति विकल्पः॥ बहूनामिति० युगपत्संयोजनमन
नंतद्वेज्ञो बहुनां गुम्फो निबंधः वर्णनमिति यावत्समुच्चयालंकारः॥
बिभ्राणेति० नायकं प्रति दूत्याः परिभूतिः हे स्वाध्वोत्तमाहं हृदये विनिहि
तं प्रेमाभिध्यानं नवशल्यं धारयंती विधुरितां ताधिरहविहितवाडिताऽस्मापि
कामपि हृदयाति तदाकूण्र्ये तामिसन्वयः किं तदि सर्वेक्षायामाह०
केतनिद्राति० ताम्यति ग्लानिं प्राप्नोति० प्रकर्षेणमज्जामतिप्रे रुवेति०
वलति० प्रणश्यति नैर्बल्यात् शिशयनमत्नप्रायामवति गलति स्वेदाति
शयात्तद्घटिकीक्षी णा भवतीति० कासांचिच्छयनात्रमणादीनां०
शातपत्रस्य कमलस्य पत्रवत्तलं दलं शलं० अहं प्राथमिकेति० अहं र

विके स्पर्धः ० अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विका क्रियामिस्समरः एकका
र्यान्वये एककार्यसाध्यकरे ० सः समुच्चयभावेकारः अहमहमि
कया ० परस्परमहंकारेण ० आभिल्यालेन कुलीनेन समग्रे प्रयुक्ते ०
प्रहृतमिति ० प्रहृतं गुणपंगतं प्रसृपगतेष्वा ऽहलियो लक्ष्म्यास्सौ
निरूल्लेको गावोभावः ॥ अभिवानिदालदुर्धर्षज्याः मौने ० अनुद्धरणे ० स
हसितस्य भावापरुणकृताया उपहसितः कथनं ० श्रुते शास्त्रश्रवणे ० सर्वत्र पृथु
मात्रानां पुरुषमभिव्यालं प्रथमतीहलनान्यर्थ अभिव्यालं कुलीनस्पर्धयति ०
कथयति ० ॥ इति समुच्चयालंकारः ॥ श्रीः ॥ क्रमिकेति ० क्रमिकाणामर्था
तदंक्रियाणामेककारकगतानां गुंफो निबंधः कारकदीपकनामालंका
रः तदुक्तं सैव क्रियासु बह्वीषु कारकस्यापि दीपकमिति ० सैव ० सकृद्वृ
त्तिः चक्रयति सार्थं पश्यति मार्गं ० निक्रामतीति ० आयाति कन्याप्रभेणामुद्यत

श्रीः

देवैर्हरिः अधिकतैर्हरिरूपालेरिस स्वकच्छपिलालनल ए वदीना नस्मान्सार
क्षिरूहकुलीनां परमपरिचितैरपांगैः कटाक्षैः पश्यमन्वयः इति किंप्रभुर्निद्र
लीतिद्रादि अंतः अंतःपुरे अक्षैः इत्यादि कृतिः क्रोडति व्यपः पुनः। आया
साहश्यं। मुख्यदीपकस्यापि वा तत्प्रकारेणा सिम्बा... दितिभावः। प्रतिद्व
द्विविपरीतं। इति कारकदीपकं ॥ समाधिरिति ० कारणांतरसंनिधेर्वशा
त्कार्यस्य सुकरत्वं समाधिरलंकारः उत्कंठिता ० नायकसमीपं गता। मानमि
ति ० मानं निराकर्तुमस्याः पादयोः पतिष्यतो ममोपकाराय दिष्ट्या भाग्येन दैवघनग
र्जितं समुत्पन्नमुद्दलमित्यन्वयः। समुच्चयकारणौ तुल्यकक्षत्वमिह तुल्यद्विपरी नां
तमतुल्यकक्षत्वमिति प्रतिद्वंद्वित्वं तत्र सादिना दर्शितं ॥ इति समाध्यलंकारः ॥
प्रसन्नीकमिति ० बलवत्तरशत्रोः पक्षे पक्षांतः पातिनि परानेदृ--- परात्क
मस्तप्रसन्नीकं नामालंकारः। अनीकं प्रतिनिधिरूपवालराजेत्रीति उत्पन्न
भ्यां स्वजयकारिने त्रान्सारिणो कर्णो अधः कतौ तिरस्कृतो। असंत

यालघुपरिस्थिरत्वाद्धास्या ललो चेति श्लेषणमिति। भुविभूलोके ममरूपा
स्त्यातिमोहनवान् तस्मिन्नानुप्रविष्टे अनुरक्ते हृदये यस्यास्तस्यानुप्रविष्ट
हृदयं यस्यो बालादृशि यामिति त्वयि मत्सरादि करचकुम्भिश्रितनिरस्तत्वोद्दमदन
स्तोक्षिणोति क्षीणां करोति इत्यन्वयः॥ अत्र मत्सरादिवैतित्ह हेतूत्प्रेक्षास्मले
स्तो क्षिणोति क्षीणां करोति बाधनं प्रसन्नोक्तिकारस्य विवक्षितो विषयतिबा
धितं तदुक्तं प्रतिपक्षसंबंधि बाधनं प्रसन्नोक्तिकारस्य विवक्षितो विषयतिबो
ध्यं। अतएव मम्मभट्टैः अपि तं विनिर्जितमनोभवरूपः सा च सुंदर भवस
ध्यं। अत एव मम्मभट्टैः अपि तं विनिर्जितमनो ममरूपः सा च सुंदर भवस्य
नुरक्ता। पंचभिर्युगपदेव शरैस्ताला पयत्यनुशय दिव कामः यद्यासु दाहलो
एवं च हे त्वत्प्रेक्षयैव गतार्थेवान्त्र दमलंकारान्तरं भवितुमर्हतीति कस्यचि
द्वचनमनादेयं। कैमुतिकलिंगं तु संबंधिबाधनापेक्षया साक्षात्तेद्बाधनेवि शे
षादिति भावः। मधुपाति। भ्रमरौघः स्वकीयमधुप्रपारूपस्य पद्मस्य निमी
लनेन कुपितः। सुधांशोर्बिंबं तलमाकृष्य तस्याके मध्यभागे कलंकच्छ
लेन कुपितः। सुधांशोर्बिंबं तलमाकृष्य तस्याके मध्यभागे कलंकच्छ
वमातनोतीत्यन्वयः॥ इति प्रसन्नोक्तिकाव्यकारः॥ कैमुतिकेति। कैमुतन्यायेन सर्व॥

श्रीः

काव्यलंकारः श्रीरूपार्थापत्तिः। काव्यार्थापत्तिः। दंडापूपिकेति। दंडाकर्षणेन तदवलं
बितानामपूपानामाकर्षणेऽपि यथार्थसिद्धं। तद्वदित्यर्थः। वारणायेति। लक्ष्यतावारणा
येत्यर्थः अधरोत्सर्गमिति। बंधुजीवं बंधूककुसुमं तत्प्रभाहरः बंधुजीवानां
जीवनं प्रभाहरः अस्य तत्तल्लक्षणमयुक्तं। कैमुतिकन्याये स्यन्यूनार्थवि
षयत्वनाधिकार्थापत्तावव्याप्तेः। यथा तवाननेन यदि दारिद्र्यं स्थिरतं भूपविलास
नानि। शनैः सवितुरप्यन्नतमसुस्थास्य हि संशयं। अत्र शनैः शब्दमहिम्ना रा
ज्यत्वदारिद्र्यस्थिरस्वपक्षया सूर्यो येन भावस्थानं दुःखोकमपि तथा तमपि न्यायसा ३
म्यादापाद्यतेन तु कैमुतिकन्यायेनेति केनचिदुक्तं तत्रेदं वक्तव्यं। कैमुत्यं
यत्तत्तुल्यन्यायवादर्थान्तरस्यापत्तिरर्थापत्तिरितिवदुक्तलक्षणमयुक्तं। को
वा तासरस्योरुहाभिसादि कैमुतन्याय विषयार्थापत्तावव्याप्तेः। कैमुतिकन्या
यस्यन्यूनार्थविषयत्वेन तुल्यन्यायत्वाभावादापादनाप्रतीतेरिति। न चात्र
कैमुतन्याय तामात्रं न तलंकारत्वमिति युक्तं। आदौ कौरतलाभियुक्तनोप्रावी

पि

नानांभून्यहृदयतायां अयाम्परेण संभावितुमशक्यत्वात्। लोकव्यवहारेपि कैमु
त्यन्यायस्य चमत्कारित्वानुभवेन तेनैव न्यायेन तस्यालंकारतासिद्धेश्चाद्
संक्वचुक्तार्थापत्त्युदाहरणं वक्ष्यमाणं। संभावनालंकारो यान्ये यद्यर्थोक्तौ च क
ल्पनमिति यद्यर्थोक्तिशब्दोक्तावत्तेनोक्तं यद्यर्थोक्तिशब्दोक्ता चापाद्यापाद
कयो विपरीतार्थविश्रांतत्वमिहतापादकस्य। सिद्धत्वमापाद्यस्य संभा
व्यमानत्वमिति वैचित्र्यं तु तदर्थान्तरभेदतया। स्याच्च केचन तु तद्बहिर्भू
ततया इति न तत्र व्याप्तिशंकापि॥ इत्यर्थापत्तिः॥ समर्थनीयस्येति।
समर्थनापेक्षस्यार्थस्य समर्थने काव्यलिंगमलंकारः। अर्थान्तरन्यास
कारणाय समर्थनापेक्षस्येति। यदा तु अर्थान्तरन्यासप्रकरणं वक्ष्यमा
णाशेषास्सामान्यविशेषाभावातिरिक्तं निवेश्यते तदा नोपादेयमेवेत
5×2 दितिबाध्यं[illegible]विषयत्वात् उक्तविषयरूपत्वात्। समर्थनापेक्षस्येत्सनं
तरमर्थस्येति शेषः। नैयायिकाभिमतलिंगस्य लक्ष्यतावारणायेत्यर्थः।

मखमाध्वरलंघनेति। संबाधनं। स्तम्भमारब्धमिति शेषः। गिरिस्तु तारकांत
स्य शिवस्यालयः प्रासादास्तु कदर्थभूते सोपानपंक्तौ इत्यपि संबाधनं द
सिद्धेन्द्रादिभुजा प्रभुणा शिवेन लघुस्वाके या सपर्या पूजा तन्मुखस्यालिके।
प्रकाशः तद्वृद्धकेनिधीयामहेव यमिसर्यार। चिकुरेति। चिकुरप्रकराः
केशकलापाः विद्रुपीपंडिता स्यादमूर्यंती। अपकृष्टत्वेनानादृत्वेन पुरोभागे
दीतिहितेन चापदार्थस्यानेकपदार्थस्य। वपुरेति। पुरा पूर्वस्मिन्कल्पेपि जन्मनि
कायिदेपि क्षणभवं तं न प्रणतवानितो दैववपुषशरीरस्य प्रादुर्भावादनुमितं।
संप्रतिनमन्नीति कुर्वन्मुक्तः अतनुरशरीरः अहमप्यनति भारूनीतिर
हितः। समर्थनाय हेतुकथने नोपपादनीयं। असमर्थार्थत्वात्। अस्पष्टहेतुक
सात्र अत्र। अनयावाक्यार्थयाभेधोक्तिलोपवाक्यार्थ अत्रापि अलंकृतेपि नम
मकृतस्तस्या वाक्यवादाह। अनेकपदार्थावेति। असावेति। तपस्यतो मुमा प्रति
वद्वृत्वेपजातात स्पृहस्पवक्यतं। कपटेन बटोर्ब्रह्मचारिणो वेषः तस्यापनयने

सागवराशैथिल्याभ्यामुपगापदीभिफक्त आत्मलः तस्माच्छैथिल्यहेतुगर्भक्रमेण
विशेषणद्वयमाह। तत्कालेति कुसुमसन प्रादुर्भवन्तं सहभावात् सुहृत्वमर्थात्
गोमोयस्य तादृशस्य तपसः असौ तां सहतुं समर्थः। इति कन्यायाः कृथा
तां विस्रंभमधुविश्वासेषु सारिकश्लोति। ब्रह्मचर्ये ब्रह्मचारिवेषः। जीयादिति।
अंबुधेस्तनपायालक्ष्म्याः अधररसमास्वादयन्नयमुरारिर्जीयात्सर्वो
त्कर्षेण वर्ततां। कीदृशः। समुद्रमथनक्लेशं एवं विधाय नानालाभात्फ
लं कलयन्नानन्दः। एतदधरमाधुर्यं सर्वस्मात्तस्यैव व्याख्योदितं फलं चाकल्प
यदि सर्पः। हे गोदावरी क्षेत्राणि वमध्ये सादि ब्रह्मविशेषणस्य न्यासनंभ्रकेपाखायातु
णदुलि जयदेवेनो क्रमि सन्चयः। तावकलटोद्धृ शोबदीयलीरम्भमो कालि
गारव्यः कविः बहुनादेशोनादर्शेन सहचारिणी विरक्तिं मुक्तिं तानो सरस्व
ती ब्राह्मणं प्रति गमियनयाति संबंधः। कीदृशः। अर्णवमध्ये स्वद्रुमाचामुरजि
न्मुरारिस्तन्नाभिकमलसंश्लेषा विघटमानस्त्रीकाम्यप्रश्लेषः। अविघ श्री ११०

टमानस्यानुपपद्यमानस्यार्थस्य घटक उपपादको योऽर्थस्तस्य वर्णनं श्लेषप्रत्या
ठुपदसर्गः। पदार्थहेतुकं समस्तपदार्थहेतुकं पदार्थे वा वाक्यार्थे निर्दिष्टः प्रती
यमानोऽर्थो व्यंग्योऽर्थः। प्रतिनिर्दिष्टशब्दादिति।। निर्दिष्टस्य तत्त्वार्थेन इति निर्दिष्टः
शब्दः। तन्न विपरीतार्थक शब्दलाभादि सर्वे। तस्मात् लोचनकस्य।
यथा कोमय न्यपरिकरस्वीकारसत्वात्काव्यलिङ्गाद्यहमूलत्वमनुपपन्न
भितिभावः। तयोः परन्तु नेसाधु को दाहरणयोः तद्दुष्टापि तत्परिकरस्याप
पादितव्यंग्यस्य हेतुकोटावेवानुप्रवेशादिति भावः। एतद् विवरणाति
प्रतीयमानेति। वाच्यस्यैव साकारस्त्वेव तं व्यंग्याद्यारकलेन हीनादिना
स्विवतं तदर्थमर्थः। यदि पश्चादि पद व्यंग्यके शापाशसाम्याभावादरथे
स्यस्याक्षादुपपादके स्यात्तेहात्र परिकर एवं स्यान्नकाव्यलिंगेन तेव
मूस्ति पञ्चपदप्रतीता विवेकि तमात्रेण साम्याभावस्यापपादना सम्भवा
रा। किं तु तादृशिष्टपञ्चपरस्य तत्वाभावे एवं साक्षादुपपादकेऽलितत्को रि

निविष्टव्यंग्यका काव्यलिंगरूपस्य तस्यांगमेव। व्यंग्यांतरे तु नोक्तकाव्यलिं
ग गम्यमानार्थोपपादकमस्तीति निराबाधमेव काव्यलिंगमिति। ननु स्व
म मन्योपपादकस्य काव्यलिंगस्याप्युपपादकं दृष्टमिसारिकोदाहर
ति। मलन्नेत्रेति॰ एतत्तु तीमालंकारे प्रागुदाहृतं। अनेकवाक्यार्थहेति
पूर्वपादत्रयवाक्यार्थत्रयस्य चतुर्थपादार्थे हेतुत्वमिति ज्ञेयं। हेतुभावो
पपादकत्वमीति। इंदीवरनेत्रसमानकांतित्वे विलापपटादिरिव तद्दर्शन
स्य दैवगतकालासाद्दृश्यविनोदार्थं हि च्छुते हेतुत्वासम्भवादिति भावः।
समाहितमर्थमुपसंहरति। इतीति। तयोः पञ्चत्वापीति मच्चित्तस्थौ ते तयोः।
इति काव्यलिंगमलंकारः॥ प्रस्तुतव्यंजकत्वमिति॰ अप्रस्तुताभिधानं प्रकृ
ज्यत इत्यनुषज्यते। एवमग्रेऽपि। विश्वस्येति। स्वल्पविश्वस्तत्वात्तद्रूपो दो
षः स्वस्यैव वपापमिति। पलाशीरणां कोपकारकः। सिंहनिद्रापहारी नव
तरुभंगजन्यध्वनिः करिणो वधाय पथेस्तथेः। तद्दर्शनात्। उपमानसाद्द श्रीः
११९०

न
श्यनात्। ननु महापुरुषाकृतिरिव गंभीरेयमस्याकृतिरित्यादौ सामान्यस्या
प्युपमानत्वाद्दृष्टेरुक्तरीत्या। उपमानत्वेति॰ इवाद्यभावात्तात्पर्याभावाच्च
उपमानत्वमानं यस्य सामान्यस्य न प्रतीतिरपि तु काव्यलिंगसमुच्च
यः प्रतीतिरिवेत्यत आह। प्रतीतीति। तद्रूपप्रयोजनाभावादित्यर्थः। प्रयोजनस्यापि
हेतुत्वविवक्षया पांचमी। उक्तवैलक्षण्यमुदाहरणनिष्ठतया दर्शयति। नहि
सादिना॥ इत्यादिकाव्यलिंगोदाहरणेष्विव अथ सा धर्थांतरन्यासोदाहरणे
प्युप्रस्तुतस्य समर्थनार्पितं नहि स्तोतीति संबंधः॥ शारदाशशांके उपगूढे आ
लिंगिते सति अथानंतरं तां ताः स्तडिद्रूपाः कंठश्चाय स्याः सा भवदृमयो
अगच्छत्॥ उक्तविशेषरूपमर्थं सामान्यरूपेणार्थांतरेण समर्थयति॥ प
रिभ्रष्टपयोधराणां कासामंगनानां सौभाग्यगुणो न नष्ट इति॥ पयोधराः
कुचा मेघाश्च। दिवाकरादिति॥ कुमारसंभवे हिमालयवर्णनं॥ यो हि

मा॥७॥ मः समर्थसमर्थकताकृद्धिः॥ शिरो मस्तके। शिखरं च समर्थनार्थितं। सम
ना भिहितं। अथ। अर्थान्तरन्यासः समर्थनान्यपेक्षत्वरूपः। सामान्यमात्रसमस्य
बुद्धौ प्रतिष्ठितत्वात् संभवादिसनिमान्यपः॥ स्वप्रतिपन्नेति० वस्तुत्वात् समतेय
र्थः॥ विशेषणावतरणं विशेषावगमं। तत्र बहूनामिष्टादौ सामान्यस्यापि विशे
षावतरणं विनैव बुद्धौ प्रतिष्ठितत्वं संभवतीत्यभिप्रायेणान्वितेति। तत्र स्तनं। रणे
रिसादिविशेषन्यसनं। नन्वेवमर्थान्तरन्यासे क्वचिदेव समर्थनापेक्षा। का
लिङ्गो नु सर्वत्रैव समस्तु मेदरसार्वी क्याह। किं चेति। कविलक्षणेन कविसू
क्ताभ्यस्तत्वेन तदास्य हास्यनमुखदास्य। पर्वणि मायां भवः पर्वणि पूर्णि
मायां भवः पार्वणः शर्वरीश्वरश्चन्द्रः। नविवणसादः। स्त्रियः कुलाङ्गनेना
न्वयः। अपितु स्त्री मिरवायतः प्रतीकारः गृहीतं पारूष्यं कोपे यासां तथाभू
ताभयतः। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां समर्थनापेक्षायामपि तदास्य हास्य
पीसादौ तदभावात्तविशेषेण सादावपेक्षाविरहेपि समर्थनसत्वात्। अप्रकृ
तेनेति। आद्यमहात्मनां सर्ववस्तुकरस्येनाप्रकृतेन सामान्यमहन्त्वमदाधित

श्री
१११

रणस्य प्रकृतविशेषसमर्थनं द्वितीयकुष्यमाकोरस्वनवन्तोतेनाप्रकृतेन विशे
षरूपेण प्रकृतस्य गुणवत्संगप्रकृतस्य जनस्य सामान्यरूपस्य समर्थनमित्य
र्थः। यदुच्यतइति। हे पार्वति रूपं आकृतिः स्त्रीषु पापवृत्तये दुष्टाचरणाय न
भवति। यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्तीति न्यायादिति वदुच्यते। तद्वचनमप्य
भिचारि यथार्थं। तथाहि। उदाररसत्वपि पदर्शनं यस्यास्तथाभूतेपावक्तितव शी
लं आचरणं तपस्विनां आप्तपुरुषरूपतां प्राप्तमिति प्रकृतेन विशेषणा
प्रकृतस्य सामान्यस्य समर्थनं। दानमिति। दानं वितरणं। मदजलं च स
हेरुदकं जैत्रश्चाडवयोरम्भ दानं अधि रूढं आरूढवतस्तिविधमानगा
तिः मातङ्गः। वृद्धिमांश्चैव आसितं स्थातुं मुत्ससहतेर कृपालुः। यस्मा
त्स्मिन्मध्ये अनेक दुर्भिक्षोदितिनो गजस्य करोगण्डएवकराहस्त
स्य तटाद्यगादलीनोपरतैः सम्यक्तैः परितोमध्यधुरीशधैर्यत्पाति तत्पाति
तमित्यन्वयः॥ अत्रापि पूर्वार्द्धोक्तस्याप्रकृतसामान्यस्य तरार्द्धोक्तेन प्रकृतेन विशे
षणेन समर्थितं। इत्यर्थान्तरन्यासालंकारः॥ यस्मिन्नीतिकारो द्वुमसर्पोन निबध्यत

इति शेषः समर्थ्यसमर्थकभावापन्नत्वं तु न लक्षणेऽस्मिन्विवक्षितं। तद्विना च
मत्काराभावेन चमत्कारित्वविशेषणेनावश्यकत्वेन वा नातिप्रसङ्गा
त्। एवमर्थान्तरन्यासलक्षणेऽपि बोध्यं। सनिद० सप्रकृतोऽप्राकृतान्नलिङ्गय
नादितार्थो यत्रै रिति विशेषः प्रकृतः तत्समर्थनं महतो हि दुर्दशा अनाक्र
मणीया इति सामान्येन। तस्यापि सगराद्वैवतिविशेषापमर्यादितेयं। प्रसिद्ध
रत्नस्यावलत्रापरिलोषो बोध्यः। यथाकथंचिदिति। महतामनाक्रमणीयत्वस्या
त्तिप्रसिद्धत्वेन तत्समर्थनाभावात् दोषः केवलमेतत्समंजसमिति भावः। ना
ईद्वक्ष्यमाणो। व्याप्तिमिति गुणसमुदायैकस्यादोषस्यापि कृतत्वमितिप्रसि
तुलया समर्थमापेक्षितं दोषित्वादि विशेषणसमर्थ्यइत्यत स्फुटमिसर्थः।
केनेति। हे काककर्णयोरन्तस्तु यत्पीडाजनकं रविजं शब्दितं अन्तरेणविना
स्वयमकरन्दः पुष्परसस्तत्र भ्रान्तिनमाकन्दमात्रवृक्षं ग्राहस्व आश्रयाइहा
ग्रलसोलीनयकोकिलेमन्मसेहजानी महायतः स्थलेवै भवेन स्थानमाहा

श्री छ
२०७२

त्यन्तकलिविदुषस्तत्र निपत्याभिभवतीति सामान्येनैव पूर्वोक्तविशेषस
मर्थनं। अत्रापि तदाकांक्षायां विशेषरूपार्थान्तरन्यासमिति। नेपाल भूमिपा
लस्य भाले पतितलेपं कोकमत्तरुकां कोऽन शंकतामपि तु सर्वे इति। मालिन्यमि
ति सधुकिर भ्रमरः कलंकस्तौ तौ अलक्ष्यशालिनामालिन्यं पत्नः कुरूता।
तत्र मुखवदंकुचानितकाननं चलद्योरामाशा मांधकाइ सनुषज्यते।
अलनामेइति पाठेऽद्वितीयाद्विवचनं। उक्तमर्थं सामान्येन समर्थयति।
एति। दोषावपि क्वचिन्मलकुलोमिथ्योमिलेना गुणत्वं इतः प्राप्नुत इति
कथमेतत्तत्राह। इमहत्कुर्वे वासि भ्रमविप्रके मौनोलिप्रतारणगु
णो भवतः। घरवति घराभाव निर्भीं यपरप्रतारपायधरासौ। तिप्र
न पुष्को वाक्यप्रमाणं कत्वा न्यायो गुणत्वमिति भावः। इति विकस्वरालंका
रः। प्रौढोक्तिरिति। उत्कर्षस्य हेतावुत्कर्षहेतुत्वकल्पनं प्रौढोक्तिः।
कालिंदजा यमुना लोमः समूहः मेचकाः श्यामाः शाहणद्रुवे। कल्येति।

एषराजा कल्पवृक्षादीनां क्रमेण रजोभरादिभिः खचितइत्यन्वयः। ध
नदः कुबेरः। शंखो निधिविशेषः। रजोभरः परागसमूहः पद्मादुगंध
च्छ्वासः प्रसिद्धः आलसीबेरशंखाभ्यंतरमाकाशं अतिशायी सयिम
वितरणेनाञ्चितो। अहं लोपं चानिर्मितलवइति सामानाधिकरण्येनान्व
यः। इतिप्रोक्तोक्तिः। संभावनमिति। उहस्तकैः कस्तूरिकेति। अहं
यदि सृष्टिकर्ता स्यां तदा कस्तूरीकां मृगनाभिमंडा दृश्यवद्गंधपू
र्णं गुणमादायरक्तोलिहापांधिवेशा मिथ्यामो सन्वयः। इतिसंभावना।
किंचिदिति। कस्यापि दृष्टेस्य मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थं मिथ्यात्वलाघोलरक
स्य नं मिथ्याध्यवसितिरूक्तं कारः। वरुपमिस्कु दाहरणं। खस्वजं गग
नमालो अत्र खपुष्पमालाध्यासमिव स्यादतेश्चौ करणमितिनिदर्शना
त्वि वाच्या। अस्याति। परार्धपरस्यापरार्द्धे सरस्वा ममहि क्रांतपालक्ष्मीकु
श्रीः
१०१३

ता। उपलक्षिता। ६ प्रत्नावस्तुषा अंजनो वक्ष्यमाणश्चला बाधेरश्चा
श्चोति कर्मधारयः। कल्पलता कुर्वता प्रकारेण सम्मूहेन। कुसुमैरम
णीककल्पीरोपासितोरः। मिथ्याध्यवसितेरिसस्य मेदइत्यत्रान्व
यः। कल्पनाविशिष्टाते विशेषणकल्पनाप्रयुक्तविशिष्टाते विशेषण। क
ल्पनामनेतिपाठे कल्पनाख्यरूपेणेत्यर्थः। उपचेयसंकरप्रकुमाये
रसंकरोत। विशिष्टेति विशेषणेति जलस्येव विशेषणं। विशिष्टतेर्विशे
षा पस्मादि विशिष्टेतिं विशेषणमिति आवर्त्तेयलीतितिनाव्युत्पत्तेः। ए
तेन प्रोक्तेष्वेच गतार्थे तार्थं तान्वा वृक्षाणां निरस्तावेदितव्याः। न
चमिथ्याध्यवासितेरलंकारोत्तरलेहरिश्चंद्रेणासंप्राप्ताः प्रणीताध्य
मेहनुता। खलं तिनिगमो तुलगोमालगोगो गुणात्स्वत्वाद्रसादेरुष्मिश्चं
कृदिसंबंधादुन्नतां ग्नसत्ताप्रतीतेः स्वसाध्यवसितिरपि तथास्यादिति

कान्ते। स्वरूपतः प्रतीत्यर्थं कस्याप्यर्थस्य कविप्रतिभाकल्पितत्वाभावेन शब्द
मात्रेणालंकारतापत्तेः असंभवात्। कविप्रतिभामात्रकल्पितत्वार्थाः का
व्यालंकाररूपतायां दर्शितो विषमालंकारप्रकरणत्वेयं वाच्याभिधानादिसलं
विस्तरेण। इति मिथ्याध्यवसितिः॥ प्रस्तुतेति। कलितमिति कृष्यन्दिग्धाः।
निर्गलितस्य उदाहरणं। दाक्षिण्येत्यादि कप्रसंगात् लचतुष्टयं नायकविशेष
णे। दाक्षिण्यं अनुरोधः शीलनं लभ्यापारयेति। सखीप्रेषणरूपनायिका
व्यापारस्वरूपमित्यर्थः। स्वारूप्यं चात्र नैरर्थक्यं कृपालंकारस्थले भावमात्र
कानिराकरोति नेयमित्यादिना। प्रस्तुताप्रस्तुतेति। तथा च प्रकृतप्र
स्तुतवृत्तान्तस्यैकस्य वा पादानां निर्देशो नान्यकृतस्तेति भावः। ननु भयाः
शब्दोपात्तवृद्धा अप्रस्तुतमात्रस्य तत्त्वेपि निदर्शनास्तित्वात् इत्याह। यदीति।
प्रतिबंधाभावत्परिहारातिरर्हि स[illegible]रूपेति। एकः कृती शकुन्तेषु योन्यः शक्रा

श्रीः
२०१

=२ स्नातेवापीमादिनाप्रस्तुतेनाभ्योदवर्ण्यतान्वातिशयोक्तिः॥ स्तनं आपादयितुं शक्येति भावः।
न्नपाचतस्य[illegible]सा दाविरित्यर्थः। अप्रस्तुतेति। अप्रस्तुतस्पर्शी कुंतादेस्तत्र यः अप्रसिद्धो दुरि
वर्णनीयत्वादिति शयोक्तिः स्थले च वापी कूपी सादि सर्व संमतमित्यर्थः। तदुक्तं तत
त्वेति प्रस्तुत— जे इत्यर्थः। अप्रस्तुतप्रशंसायां क्वचित् प्रस्तुताप्रस्तुतयो भेदेतप्र
रभेदाध्यवसानमप्रस्तुतेनार्थप्रतीतिकाले इत्यते तथापि तत्तु सिद्धेति
न क्वापीति स्तुतरामतिशयोक्तिः तो मंद इत्याह। सोपूर्वं इत्यादिना। रस
नाविपर्ययः। अग्निः शापात्कोरिणं क्विद्रुपारिवृत्तिः। पूर्वं विपरीता अ वापीकापी +
भिधानं च। कृपणाय लंप्रसिद्धापि अनप्रतायत्वे च। मदप्रसिद्धः। गर्व
श्च तेनाविस्मृता स्वपरयोर्हि कमार्गः। आपानाय विभागश्च यस्यासा
दृष्टिः सीरसेनागज्यामारकश्च। अन्यः स्वरं धः धन्वरहीश्च। कर इत्युक्तं हस्त त
श्च प्रदः आद्रः कुतो न घटते तत्राह। अप्रस्तुतेति। एतद्धि भ्रमरसंश्च
त[illegible]सस्य विशेषणं। भ्रमरस्य निराकरणस्येति। कृपणाय तस्मात्रस्य तस्य
द च

क्रोडीकारः स्वार्थेन समसमभेदाध्यवसायः। अप्रस्तुतसंबंधो घनादीनि। आ
दिना सारूप्यनिबंधनप्रस्तुतवाच्यार्थो वा नीतिपरिग्रहः। अत्रापि। ललितालं
कारेपि। वर्णनारूपस्येति। चमत्कारितारूपा या विच्छित्तिस्तस्य वच्छेदकं वर्ण
नारूपत्वमित्यभिप्रायः। कस्यचिदिति चंद्रच्छंदेः। स्ववाचकेन। नेत्रादिपदे
न अनिर्दिष्टत्वात्। अप्रतिपादितत्वात् अतिशयोक्तिरस्त्विति। अतिशयो
क्तेरेवास्त्वित्यर्थः। तत्प्रसंगात्। संबंध्यसंबंधयोः। तत्वयोरसंबंधेपि संबंधवर्ण
र्णनादतिशयोक्तिमात्रप्रसंगात्। अलंकारांतरं। कस्यचिदित्यादौ। अप्र
स्तुतप्रशंसा। प्रकृतेतु लक्षितामिति। तत्प्रतिबिंबेति। प्रस्तुतार्थप्रतिबिं
बरूपस्याप्रस्तुतार्थस्येत्यर्थः। आदौ पूर्वार्द्धे। विषमेति। स्वमतिसर्पयुवंश
योरसंतानतनुरूपत्वरूपेत्यर्थः। तात्पर्यस्य। तादृशमतिकरणकस्वरूपवंश
वर्णनेच्छाभिप्रायस्य। अनायोति। नत्वप्रतिदमयंत्युक्तिः। तेन तत्र अपवृ
याकत्वमादिशत्। वसंतयुक्तस्य वनस्य दर्शनमात्रयिप्रापितः। तदभिप्रायस्य श्रीः
१०१५

संकेततया कृतार्थो। संख्यातामाति। अनेन तत्क्षणेनाल्पेन श्राम्या
श्रवणाहीन अपितद्धितितादृशवनदर्शारूपस्य प्रकृतार्थस्य प्रस्तुत
देशे कथनात्प्रस्तुतकृतातस्याकरूपस्य प्रतीतिः नचात्र वारणेंद्रलीला
ना मिनि वत्य दार्थनिदर्शनेयुक्तेति वाच्यं। तत्र पूर्वार्द्धेन प्रकृतवृत्तांतोपा
दानेन सादृश्यपर्यवसानरूपनिदर्शना सत्वेप्यत्र तदनुपादानेन तद्यं
ग्यताप्रयुक्तविच्छित्तिविशेषत्वेन ललितालंकारस्यैवोचितत्वात्। ए
तेन दशापदलक्षितानि: श्रीकण्ठरूपकार्यद्वारेण कारणस्य राज
कर्तृकत्वागकर्मत्वस्याभिधानात्पर्यायोक्तमपि निरस्तं। उपध्ये
पसंकरे पुष्पाध्वरसंकराओति संक्षेपः। इति ललितं। तामेवेति।
दूतिकामेवेत्यर्थः। निसृष्टार्थप्रेषिता ससंकल्पां मनोरथसहितां मेघे
स्तुति। मडरंउदिठेनक्रमात्रिरस्तीति दोषः नं हनिदर्शनतः नं दस्याला

वशात्। प्रश्नं ध्वके जडुसं अध्वसंबंधिकुं जडुमेप्रति त्रंयकारेण गीतगो।
विंदकृत्। चातकइति। यत्तु चातकस्यपिवलुरकणस्त्वार्थितपात्तलदे
कर्त्तकेणंमसा। विश्वप्रसंगेन हर्षाधिक्याभावादयुक्तमुदाहरणमिति। त
दुक्तं हेत्वसिद्धेः। नहि क्षुद्रपरामायत्तयमेपात्रमात्रार्थिनस्तदधिका
न्नलाभेहर्षाधिक्यंनास्तीतिवक्तुंशक्यं तदानीमुपयोगाभावेपिस्वस्यैव
कालांतरेतदुपयोगसंभावात्। नचचातकस्य जलसंग्रहाहेतुत्वमस्यश्लोक
मीयं। चातकस्य नोतस्याप्रस्तुततपातकंठेयप्रस्तुतवृत्तपात्रकृत्ता
तेकार्यस्यपर्यवसानादिति। तृतीयप्रभेदमाह। यत्रेति। प्रहर्षणमित्य
नुवर्त्तते। निधिंज्ञानोति। निधिदर्शनसाधनं यदंजनं तत्साधनौषधीमू
लमित्यर्थः। साधितोद्धरः। उद्धिह्वेति। अथ स्थितं व श्वस्या पदद्वेशः। स्थितं
अवनिस्थितमिति पाठसमीपाश्रो कपदस्थावनिस्थितमित्यर्थः। खनिताः आखनिताः
विदपाः शारव्यायनेतिपुष्पोघविशेषणं। अदध्यात् आहितवतीयष्टिः स्क ...ष्टि १०१६

न्धः तेनपदाध्या तेन पुनरस्या मूलं पश्चितामदृश्यं स्वेदः कर्पाद्भिः। अत्रचतदस्मा
ध्यक्षप्रनालक्षामहर्षिप्रकारत्रयसाधारणंसामान्यलक्षणंबोध्यं। इति
प्रहर्षणं। इष्यमाणेति। इष्यमाणविरुद्धार्थस्त्वसंप्राप्तिर्विषादनम
लंकारः। उद्योजयामेये। एकदीपंकुर्वीत। उद्योजयेयावदिनेन[illegible] य
तदिष्टमात्रं नतुलंकारणमितिविषमाद्भेदः। एवमग्रिमोदाहरणेपी
ष्टमात्रं नत्विष्टेत्वसंतुकुलाचरणमिति। इति विषादनं। एकस्येति। ए
कस्य गुणदोषाभ्यामन्यस्य तौ गुणदोषौ यदि भवतस्तदोल्लासालंका
रः। अपीति। अपिवत्रं भावनाया। स्नाधीपतिश्रोतावमालामायावस्येदिति
ज्याहकीप्सतौ सन्वयः। नयथा रीपुपुंख पात्रासु कुचयोः सदृष्टं काठिन्यं
पादपद्मयोर्वीक्ष्य सोऽरिपार्थिवः विस्मयातारं। अंदनी सन्वयः। सदृष्टमिति
पाठे कुचयोः काठिन्यं पादयोः सदृष्टमिष्टेस्मिंदसन्वयः। तयोर्यमिति[illegible]
पाठे संबंधका जामयमेव लाभो यदिवर्ज्योन मवतीसन्वयः। यदयमिति।

रथस्य संक्षोभाच्चलनाद्धृदयमंसौ सेनार्याद्विपत्तायानिपीडितः संघट्टः मु
मागोष्ठमध्ये स्पृष्टे वेकः कुतीकुशलः अवशिष्टमंगो भूमैर्भीर मात्रमि सर्पेण
दुर्वंशे दुष्टवेणुभिर्दुष्कुले अग्रे सादिकेबोबोध्यः। वनसंबंधो नाशेरूपः वन
स्यति कुत्कारः लपटिः तप्रतिपक्षियो भ्रमरनिरासः। गजस्यदोषेले
ति संबंधः। आघ्रातमिति। मुहुः परिभ्री कुमास्वादितं नीरसेन मनसा
करणान्तु लेनवानरेण कत्री तत्र तस्मिन्सति विचारणव्यसनिना। विचा
रणतत्परेण। अश्मनापाषाणेन प्रथमचतुर्थयोः गुणेन गुणादोषेण वागु
णइति मेदपाक स्यइति शब्दः अन्वर्थेइति। उत्कृष्टोल्लासः सुरसंपत्ते
सर्वानुगतश्री सर्भः। छत्रिन्यायनेति। केवाचिष्ठ त्रसंबंधात् मध्यत्रि स्वमु
दाये छत्रिणायातीति वदितर्थः। इत्युल्लासः॥ प्रस्थ प्रा परिमाणपात्रे।
मधुक्तिरिति। ममोक्तिः कविता सुधि मोलः करणं सुधी भूयाम तीभू
प वन्मदयतिते यति तद्धि स्या मदुक्तेः अरसानां नीरसानां पुरुषा श्रीः

१०१०

णं। अनादरसमूहेः किं नाम स्या न्न किंचिदित्यर्थः। क्वचिदल्सोसिपाठः।
परमरमणी यापि वरमणी पुनस्तत्गुणस्य यथा तः करणहरणं कुरु
ते लहु कुमारशाणाच्चे नामिसन्वमः। तं वेदिति। शिवंप्रति कस्यापि कवे
रुक्तिः। जन्नां श्रुं चंद्र अंकुजलौधवः सर्पैः उल्लासरूपगुणाभावः उ
ल्लासरूपस्य गुणस्याभावः॥ इत्यवल्ला॥ दोषस्येति। अभ्यर्थना।
तत्रैवादोषस्य अनु तिलक्ष्यानिर्देशः। शं निरंतरं संकीर्तितद्धनेनान्वयः॥
मध्येवेति। जीर्णतां प्रत्युपकाराक्षमतां। हरिशब्दो वानरार्थः। व्यतिरेकमुख
ते। वैधर्म्यमुखेनसमर्थः। अस्याः नाथः तरत्यास्तनेसनेनान्वयः। दृशौ ताता वे
धर्म्येविपर्येये प्रत्युपकारानभिलाषी विपत्तिं नाकांक्षतीत्यर्थः पर्येव सामान्यति
भावः। अवज्ञामाति। इत्यर्थमेनायदृश्यते॥ विकिह्निति पिपृच्छा चतामेस्लजाप्य
भवतीति कं ससमीपदेशः भवतु गम॥ अमरसप्तीः। किंमितिनाय यामहे। पतो
मघवदाद्रिवारिधि समुरेवरपिपक्षवजनने नंदहलीषु विकटलउरयद

वक्रालंकस्य घा२ द ब घातेः स्फटमुकुराये भूयतइत्यर्थः ॥ इत उक्ता ॥ लेशइति
लक्षणनिर्देशः ॥ प्रवसतीति ॥ सा तस्यै प्रश्नयतः ॥ छुकस्य निंदायां निंदाव्याजेन
स्तावोन्ययेय वयः ॥ सलइति ॥ स श्रिरोस्यार्ध्यावध्यिः तथ्यसनिनस्तुसरा प्रा
दुर्भुवघरैरयोनिरोधोयेणाते ॥ सर्वजेन विषयेदुस्त्यभीतिक्रियाविशेषणं ।
अव्युत्पन्नेति अनिपुण्याः मतिः ॥ सतासमीचीनेन क्षतेनाचरणेन ॥ प्राकृते
नैनिकृष्ट वैषद्रति । वर । पिनी कन्यकां प्रति स सखी वूचनं । चपलइ सादिचना
स्थि का या: ससंखो प्रति । उत्स कुडलिपाठे च्यु । कर्षणवार्थः । कन्यायां दोषले
न भासता स्मि सन्त्वयः । निवर्तितमिष्य । निर्विवासिवा तद्रूप दोषलेनसर्थः ।
निर्विवक्षो ॥ सति पाठे रा । नो विशेषणं । कुलस्ताहि गुण लेन वर्णनं तत्राह
राजकोपेति । अन्येनविदितं यथा स्यात् दिति क्रियाविशेषणं । ठेरा तए
वेति । तदुक्तं दंडिनैव । लेशमेके विदुर्निंदा स्तुति वा लेशतः कृतामिति
के रामात्र स्यतिक स्वार्थक । आत्मवेष्टिता या: उदाहरणत्वा: । भिन्नाविष श्रीः १०१८

येति । अन्यनिंदया न्यस्य स्तुति र न्यस्तुत्या न्यनिंदेत्य च मादि रूपे सूर्यः ।
ननु लघ्यापे कविषया व्याजस्तुतिर्न्नेर्जुक्ताद्धिपेते सा शंकाह । विषयैक्ये पी
ति । लेशस्य स्पर्शमादि सम्ये तनेमान्वयः । हूदो ग्रीति । हेत्वविलक्षण प्रति
लक रूपराजन्त वदी चेदीयो भिः किंच वर्ति तंतद्धद । पतो ध्यापिंडकुल
क्ष्म्या दीनि वा मालिन्यात् श्यामवर्णेनानुलिप्तान्यासा सत्तइत्यनेनान्वयः ।
लक्ष्मलांछनं । दिग्गजानां गादि गजानां मदजलमेव मषी लक्ष्मिलघु
कानि । पाण्डिसेवति । एतान्येव । श्यामानी सर्वे रूपे सर्पः । विषमांतर दोषी कु
लादिन्नंगुडण रूपमालंबनं । सर्वदेति । अनूपः पश्चमर्था त्वनले भिरप्रा
प्रवंतः । पल्लवनामा वातरादि मारः परिमाणविशेषपरिच्छिन्ना सुवर्णमुद्रा ।
एवंच । लेश व्याजस्तुत्यो रसंकीर्णविषयत्वेच । गुण दोषी करणादिक मि
त्यादि पदेन दोषगुणीकरण संग्रहः । येत्री स्वपक्ष मात्रत्रेति पाठोयुक्ततरः ।
अत्रे सपिपुक्त एव । इदमपिपयस्फूदपराम र्शकत्वात् इति लेशः ॥ सूक्ष्मार्थ

[illegible]

श्री १०१०

स्मीति। सूचनीयस्यार्थस्य सूचनार्थः। मङ्गलादिभूलस्यापि दृष्टा। इत्थं गर्भितयुक्तं पस्या:
सा। अत्र ग्रंथे। अस्मिन्नलंकारग्रंथे रत्नमालाशोभन भगवान् स्तुतिप
द्या वलीति शब्दयते। रत्ननाम मणि विशेषनप्रकृतार्थपदरत्न वाचि पदघ
टनेन तत्तन्नाम क ज्योतिः सूचनं तन्नामप्रवृत्तिनिमित्त तत्त्वज्योति सूच
नं। नक्षत्रमालानामाधौपि पूर्वैःकृत एव। अन्यादि देवतानामभिन्नत्वाणां
तद्दैवतानां सूचनको वक्ष्यमाणेति। यथा। अनर्घ्य राघवेयाति न्याय
प्रवर्तस्यति यो जोपि सहायता। अपथानं लु गवतं स्या दत्रापि वि मुच लीति
सूत्रधार परेण वक्ष्यमाण रत्नालसच नमिति बोध्यं। इति सूत्र। कामिक
मिति। प्रकृतार्थानां कामिक प्रसिद्ध क्रमानुसारि न्यसन्यसनं प्रतिपादनं रत्ना
वलि रलंकारः। प्रकृतत्वं च यथा कथंचित् प्रकृत संबंधित्वं बोध्यं। चतुरेति। च
तुरमास्य यस्य सः। चतुर्मुखब्रह्मा रत्नाहेति। हे बालेभव हास्त्वेन श्री रमणस्य
विधयो रवतार दशकं माली सन्चपः। हिदशा रताबासं प्राप्तस्य

लोच्छलं विवृन् नरवक्षतां गरागादिकं चन्दनल[illegible]स्मृते। कठिनतायां आगा
सस्थानभू तेरस्य सना लिंगितप्रकर्ष [illegible] हृदे करस्येल सरा क्रमाय दृढाम
लक्ष्मा[illegible]दिषारमाणेलामेनापावितप्रव ऽहु। म न तानां पर्वतानां गुरुत्वम
पहं तिमां शामति ताहशो। ततोपि महोता। चक्रवाकस्यार्धा क्रीलितस्य दशासा
ला। भोगः सुखं शरीरं वा तस्लालि व्यनितं मदने। स्वोपि दृिचक्र क्रीनाआ सक्ता
उन्मुखायामिसन्नाह दशो एतैरेव विशेषणैरेव तारदशाकरूपतातुमनस्य
बोध्या। तद्यथा। रसायाः प्रिय: कामसूत्रस्य लोच्छनम स्य: तद्रूपे। कठिनतायां
आवासे कूर्मे। रसमापी पिव्याः स्वोद्धरणकाले आलिंगिते वराहे। प्रहृष्टए
कः रसः प्रीतिर्यस्य तस्मिन् नृसिंहे। क्रमः पादविक्षेपः तदनुसारेणैव वि
ते प्रवेष्टु वामने। भूभृतां राज्ञां गोरवनाशके भार्गवे। काकस्पर्धिनि
सीतावियोगातुरतया चक्रवाकशापदे रामे। भोगः फणा तत्सालि शेषा
वतारे बलभद्रे। जनितमनंगे ऽनंगस्य शरीरस्य विरुद्धमौन भोगसांग

श्रीः
१०७

समाधि प्रभृति चन्दनतस्मिन्नुद्दे। स्वजनिमव्यास्यवलोलतुन्मुखे कृष्णे ति।
क्रमानन्तु सरस्वतीति। तथा प्रसिद्ध स ह्या हानामथा नान्यस्तान संभावित
मिति। सामान्यसामान्यलक्षणा। स क्रमात् क्रमसहोततत्र भेदाविभावः। यस्येति।
यस्य प्रतापः निहतानां प्रतिसमंतानां शत्रुभूपानां मतः पुरेषु प्रचमहाभूत
मयो भूतदिवाहस्य तेहसन्वयः। पंचमहाभूतमयत्वमेवाविशेषणैर्दर्शयति।
वह्निमयदहसादि। अंतःपुरध्वमा मयः पृथ्वीमय पीडामरसहिष्णुत्वात्। स्त्री
तर्लः करताष्ठ आत्मा [illegible]शमयः ते[illegible] न्यतात्मपवाः। यथाकथंचिदिम
स्य प्रपंचनं प्रस्तोपमानस्यादि। उपमानं चोपरंज्जकं चोपमानोपरंज्जके
तयोर्भावः तत्ता। प्रकृतं प्रस्तुपमाननता उपरंज्जकता वे समर्थः। उपरंज्जक
ता चारोप्यमाणतातदुक्तं। उपरंज्जकता मेधि[illegible] विषयारूपं तदेति तन्त्रोप कं
माननता। रविरिर्वप्रतिदिवसोपमा यमानो दहसादि वा। उपरंज्जकता
तु जनुरास्य दहसाद्योदाहरणे वह्निमयदहसादि प्रतापवर्णने च। स्पष्टेति प्रव

लान्वयं विन्तति। सित्र चंद्रमुखीनाम गेहितायरपल्लवे साद्राविति भावः।
कंसिके सुपक्षणं। तदभावे पि गुरूणाव्यघनेनैषा तरूणी संदगामिनी
सदा वध्ययमलंकार इति बोध्यं॥ इति रभावव्यलंकारः॥ तद्गुण इति। स्व
गुणत्यागानंतरं अन्यदीयगुणग्रहणं तद्गुणालंकारः। पद्मेति। तवना
सामौक्तिकमधरकोसापद्मरागवदाचरतीत्यर्थः। गौरेति। देवीस्व
दर्शिकामिनीजनभुजविपरिधानंकर्तुं पल्लवानिकरेण संस्थ रेयपांडु
पत्रकुध्यानन्दरलिनग्रहास्तिकीदृशानि निलकररूहाणांनखानांरू
प्याक्रांतकासाखचितानि व्यासानीत्यर्थः। इति तद्गुणालंकारः॥ पुन
रिति स्वगुणत्यागानंतरं पुनः स्वगुणप्राप्तिः पूर्वरूपमलंकारः। ह
रेति। नीलोपीति। पुरूः पाठः। माघे रैवतकगिरिवर्णनं। गरुडाग्रजे
नारुणेनविभिन्नवार्णाः मिश्रितवर्णाः स्वरूपे स्वरथ्या उरभ्याः पत्रगिरौ
वं शांकुरवर्णी जैरलैः परितः स्फुरसारूचोरश्चाद्युतिं आनिन्यिरे। अ
१०२१

नीलत्वंतः। स्वाविभिन्नवर्णा इति वा न्वयः। कश्चिद्दिसंचरसबीजं उप
भरागायतद्दस्तदाहरणेतद्गुणालंकारो न स्यात् इह न चेत्यापत्तिः। अनु
भवसिद्धस्य चमत्कारस्य निराकर्तुमनलापत्तेरिह्यहनीय। अथवा यंत
द्गुण एवैष वकारक्रमभंगेन काव्यप्रकाशकारादिमतोपन्यासपर
त्वेन व्याख्येयं। तैरतत्तद्गुणस्यादा [illegible] रा र। अत्र हि पूर्वमभ्याना
स्वरूपगुणले अनंतरं रैवतकस्तेनरूमयेषां तद्गुणलेमिलितद्गुण
द्वयमिति तेषामभिमतं। पूर्वेति। वस्तुनिदिच्छतेविगतेसत्यपि पूर्जोवरस्त्र
पानुवृत्तिरपिपूर्वरूपमलंकारः। सहरूप्रकाशः। हारेमिलितेरा
ज्यन्तवृद्धिषो मंदिरे स्वन्यपि चिरंतनः प्रणामो यस्याः सैव राज्यस्य
स्थितिर्ययादृशा तृतीतिरोषः। पत्रोद्धारंरवद्भिः खड्गधारिभिः गंडका
रव्यपक्षिभिरावृतं। बहिरपि श्रमयः मदप्रास्विन्नागंडेनो जैरश्यास्तिताः। अं

वृ

तःपूरभूमयः विमलस्फटिकशिलाभ्याः रश्मिभिः केतुकिभिः सर्पैरैसो बिंदुलेखा
सिताः शयनं तल्पं महिषीभिर्वनिताभिरेव मर्महिषः स्त्रीभिराज्ञो तमिस्त्र
पः॥ इति पूर्वरूपं॥ संगतेति। संगतः स्वसंबंधो योन्यः। पदार्थस्तद्गुणानं
गीकारमतद्गुणं केचनाहुः चिरमिति तिमिरा जीवा। अनुरागिणि। मां श्लि
ष्टादिरंजनद्रव्ययुक्तेचानेहितोपि। त्वं नरज्यसि रक्तो नु रक्तश्च नभवसी
ति श्लिष्ट। गंडेति। हे श्रीनृसिंह भूपते रषालवकीर्तिः मदैः पिच्छलेपंकि
ले दिग्गजानां गंडप्रदेशे यद्यपि विहरंति तथापि विस्फरीणां नयनकम
लेषु स्थिता अंजनानि प्रमार्ष्टिं प्रोछालित दपि तथापि दिक्कुभि मकरसम
वं द्वस्य मालिकिरणान्वितं तस्य सौवस्तिको स्वस्तीयो सर्वतदाहेति मारो
द्वादिभ्यः सुग्धाच्चः इसमेनेनठण् प्रत्ययः। तस्य दृशौतियावत्। स्फुरति
प्रकाशलक्ष्ये॥ विशेषाकारेणेति। प्राकृतक्षिलचिशेषरूपेणार्थः॥ श्रीः
१०२२

स्मतद्गुणः॥ प्राप्तिमिति। परसंनिधिवशात्पूर्वसिद्धस्य स्वगुणस्यापकर्षः।
अतद्गुणो नामालंकारः। नीलोत्पलानि कर्णावतंसीकृतानि। कापिशा
यनं मद्यं॥ इत्यतद्गुणः॥ मीलितं नामेति लक्ष्यनिर्देशः॥ रसइति। स्वभाव
लोहितं चरणे लाक्षारसः रसानां लक्षितं न ज्ञातः। मल्लिकेति। क्षौमं दुकूलं
तच्छोरियाः॥ इति मीलितं॥ सामान्यमिति। लक्ष्यनिर्देशः॥ विशेषो व्या
वर्तकधर्मः। पद्मानामाकरः पद्माकरः। कान्तिस्तनुता अंगादेन एके
नचरणन्यास्तां दिनेन॥ अपरस्य लाक्षारसा भिसारिकादैः॥ भिन्न
रूपेति। मुखपद्मादेर्भिन्नस्य स्वरूपस्यावभासेपीत्यर्थः॥ उक्तमेवार्थ
मुदाहरणान्तरेण रूढलया विशदुज्ज्वलमौक्तिकोदाहरणे तिसादिनं॥ वसंतेतर
त्वेननभीतडत्सन्वयः॥ लप्रतिबिंबानां चक्षुरीतरतयाभानमसेव
सानुबंधः॥ केचिदिमाहुरसन्निमणान्वयः॥ केचिल्लका शंकारादयः॥ त
दुक्तं॥ समनलक्ष्मणा वस्तुनस्तु नाम निगरत्वेरे। निज्ञेनागलुनानापिन

मीलितमिति। स्मलमिति। तयोर्मध्ये एवं चेत्सत्यस्य तत्र मीलितालंकार
इत्युक्तेनेनान्वयः। अपांगेति। अपांगस्तारकोऽप्युपांसे। तरलाः सर्व
तोभ्रमणात्। [illegible] क्रावक्रोऽिगि गर्भे वर्णीयास्तु मीतिरेवाकारूपाः इति
पा प्रकारेण महद्यामेनाकलीलेख्वातः स्वभावात्स्फुरितप्रकटीभूत
तत्तस्माद्गगके कलपुदः कलस्थितिः। मे [illegible] वस्वायपीति। मुखप
मयामेदाभासपीसर्पोः ज्ञावर्तकास्फुरणेन हेतुना। अलंकारांत
रेणेति स्वरूपातिरोधाने नमीलितासंभवात्। मेफातिरोधाने न च सा
मान्यस्याप्यसंभवादितिभावः। सामान्येति। तथा च गुणसाम्यादिहेतो
र्भासहेतु ति सामान्यालंकार सामान्यलक्षण विशेषाग्रहण कचिद्भे
दग्रहमाणे कचिद्ग्रहमाणद्वैतापप्रकारां तरमिति र त्वतन्मतस्यादि
तिभावः। अन्यां तरभेदेन [illegible] संवनं तहूं मा व्यमितत्तुषव्यतेपूर्वसिमिन्नि
तिमीलितं यदि साद्दृश्यमितिहो हि पूर्वोक्त चेद्राकैवकन्तत्तरसर्वः। स्व [illegible]
[illegible]

रूपतिरोधाने अपांगतरलहस्तादि स्वरूपतिरोधानस्थले अलंकारांत
रेणेत्यादिस्वरूपतोल्यापमाने साद्दृश्याद्भेदाग्रहणं मीलितमिसंगीका
रे प्रथमः पक्षः साद्दृश्याद्भेदाग्रहणमित्येतावन्मात्रं मीलितलक्षणोंगी
कारे तु द्वितीयपक्ष इतिभावः। हरिसामान्ये। नेदृति। वैशिष्ट्ये वैश्यात्सं।
उन्मीलितं विशेषकर्मक्रमेणालंकारे। मतं न भेदग्रहात्संदतगीतां ल
क्षितानीति। संकुचितत्वादिति भावः। सामान्यरीत्या सामान्यालंका
रस्यापत्त। एवं चानेन्नत्वं चानुल्यरूपो नपू नाकर्णयतो गंडतत्वा
गतानि। मं गाः स्तेहलं पदिनापलिप्य न्कोव दपिष्य न्न न चंपकानीस
प्तविशेषकोदाहरणं बोध्यं। परमनुमानालंकारेणैव गतार्थेत्वान्नान
चार लंकारत्वमिति तदप्कं। उदाहृतस्थले भेदविशेषस्फूर्तौ विशे
षदर्शनहेतुकप्रत्यक्षरूपत्वात्। अथापि स्वकपोलकल्पितयापूरि
भाषया नुमानालंकारतापि तथापि साद्दृश्यमहिम्नाप्रागनवगतस्य

दर्भे विज्ञापयेयाः स्फुरणान्मनागपि विशेषाकारेणमौक्तिकत्वसामान्यप्रतिबंधि
त्वान्नामुक्तामेवालीकारोलरत्वं। अतद्गुणविज्ञप्तौरपि वविशेषास्फुटत्वेका
रादिसलं विस्तरेणानस्त्रदिति। नमं कुवलोमर्मस्य हरस्य वाहुहासः
लक्षणरस्य समूहस्य विस्तारस्य वा सहचरैः सदृशैरिसर्थः। हिं हंस
कोनिव कुक्कुः। एषः कमलाकामुकः। नाभिकमलपरिमलस्य प्राप्ति
समृद्धिं यदिना सा पृथिव्यत्नात्यारूपिष्याद्दिन्यपः। यत्तु तद्गुणस्यात्रानि
बोधत्वात्कथं तद्गुणिधुं द्विचमुन्मीलत्स्यादिति तदन्तकोपा कृ मरूपला
दुपेक्ष्यं। तद्गुणत्वे भेदानध्यवसायमात्रस्याकृतत्वात्। तारणस्येति।
लांछनेत्वलीयतो वनादि चिह्ने साधारण्यपि सततसञ्चयः। पाथोजे
नस्तेन कलायः प्रहारस्तेन त्रुणीपत्रलादृशीमुखमांगोगिरः। पूर्वत्र
स्वाभाविकगुणसाम्यहेतुः तांतुकगुणसाम्यमितिभेदः। इस्मुन्मीलितवि
शेषको। किंचिदिति। किंचिद्भिप्रायसहितं गूढमुत्तरमुत्तरनामालं श्रीः
१०२

कारः। नेत्रसीतेत्तरसलक्षणासुरेखनतरित्तुं योग्या सुत्तरं। ग्रामइति। प्रस्तर
प्रायपाषाणवहुले पाषाणतुल्ये च। प्रायावाहुल्येतुल्ये चेतिरि। कतरा। त्। किंचि
दस्तरणादिके सामागमप्रतिबंधके च पंकोधरोमेचः इवस्तनश्चकिञ्चि
दवगमिष्यति, त्वास्यतीतेत्ताहशेहमुदिरूपाउन्नायः कल्प्यः। प्रश्नोपेन ता
दृशस्या तरस्या इति मानिति। इतिहेतुकयानसर्थः। अनुत्सायाः पश्चा
तापयुताय्याः। प्रश्नोत्तरेति। प्रश्नश्चोत्तरंच प्रश्नोत्तरे ताभ्यामभिन्नमुत्त
मुच्यतइसर्थः। कदारेति। दाराणां पाषणेरताः के इति प्रश्नः। कदारस्य पक्षे
त्रस्य पाषणेरताः इति तदेवोत्तरं कस्वराः। इवे आकाशेअटतीति प्रश्नस्य
पदुत्तरंवयः पक्षिण इति तात्। किंवलमिति प्रश्नस्य पदुत्पात्तरं वयस्ता
रुण्यादीति तेनाभिन्नोत्तरं। सूक्ष्ममितिपराशयाभित्तस्य इतरस्मि
न्परविषये स्वाभिप्रायं वेष्टितं सूक्ष्मालंकारः। पराभिलाषा सा पितरश्ल राया।
स्य साकूतचेष्टितमर्थी परविषयइति वार्थः। संकेतेति। संकेतकोकमनार्थस्य

तंजितत्वास्तुमिष्टावदु। विदिलार्द्रनेत्राभ्यामपिलमाकूतं यस्मिन्नादरांलौ
ला संबंधिपद्मनेत्रयोर्दृक्क्रियाविशेषणं वा॥ इति सूक्ष्मं॥ पिहितमिति लक्ष
निर्देशः। तल्पं शयनं वक्रोक्तिः। वक्रोक्तिप्रस्रवणं लीलाना स्वदुर्विद्वलाप्रबं
धैर्धोरभिः कंठाभिनीलगन्नकूकाम दृष्ट्वाकापिवे यस्यां सखी। स्मिता स्मि
तंकृत्वा पुष्पं व्यंजयंती सती तस्याः पाणौ स्वद्रुतेरवालिलेख सन्चयः।
सूक्ष्मालंकारे परा। शिप्रायमवगाह्य साकूतचेष्टितेनोत्तरसमर्पणं। पि
हितालंकारे तु गूढं परवृत्तांतं ज्ञात्वा साकूतचेष्टया तत्प्रकाशनमि
ति भेदो बोध्यः॥ इति पिहितं॥ व्याजोक्तिरिति लक्ष्यनिर्देशः। चौर्यरते
रतांय संकेतभूतमिष्टकुंठनाभिसन्धयः। कुपपतिनाल्पारेण। तस्यो
क्षकापकृतो। आर्या तामिति। प्रतोल्यां रथ्यायां एकाकोचि ज्ञामावनि ता
सख्यापुरस्तात्कौमां चकंपादिभिरनुभावैर्ज्ञायमानमनुरागं एतेन् ह [margin: श्रीः] [margin: १२५]

रिं प्रणमती जुगूहगोपितवती सान्वयः। लक्ष्यते व्यज्यते। एवमिति।
सूक्ष्मालंकार वक्रोक्तिरूपव्यापारवर्णनमित्यर्थः। उदाहर्तव्यमितिप
धावक्राक्स्वं पदीतिपद्यमेव। आलोलाकेरत्ताक्षित्तं प्रारुर्मदमुग्धाक्षिता
मयपरया मिनाथ मिरतुत्तरार्द्ध मिमोकनाथ मिरतृप्ता प्रकाशनमिति
बोध्यं। वस्तुसौंदर्यमिति। चित्तस्येति। कुंजरूपवस्तुसौंदर्यमर्थः। ध्वनिभा
वास्पदत्वात्। ध्वनिताश्रयत्वात्। उपसंहरति। अतइति। चौर्यरसस्य भावा
विस्फुरणमस्फुरनेनान्वयः॥ इति व्याजोक्तिः॥ गूढोक्तिरिति। यद
न्योद्देश्यकं वाक्यं तदन्यं प्रतिकल्प्यते चेत्तर्हि गूढोक्तिरलंकारः। क्षेत्रं
सस्यादेः कलत्रं च। अपहिद्रुरीभव। अपि वक्षि तत्वादिति। अप्रस्तुतः।
प्रकृतापकृतश्लेषे। असावुदयमारूढ इत्यादौ प्रकृतार्थस्याप्रकृ
तार्थोपमानत्वान्वयः। क्वचित्प्रयत्नसर्वार्थे नप्रकृतसंबंधस्याप्रकृ
तार्थस्य कल्पनं। असंबद्धार्थाभिधायकत्वापत्तेरतः प्रकृतापि श्लेषवादि

नाऽप्रकृतस्य प्रकृतसंबंधो वाच्यः स च न संभवतीति चेत्सा चित्रतादिति।
कृतस्तत्रार्थप्रकृतार्थकथनेनत्याह तत्स्येति। अप्रकृतार्थस्य समर्थः। ननु
लाद्दशाविलक्षाविरहेपि नानार्थविन्यासमात्रेणास्तु श्लेषएव सा शंक्याह।
विच्छित्तिविशेषेति। तथाच श्लेषसत्वेपि विच्छित्तिविशेषाद् दृष्टांतस्वरूपमं
गीकार्यं साशयः। अत एव श्लेषमात्रमिति तन्मात्र निराकरणमेवो
पक्रांतं न तु श्लेष निराकरणमिति। नायिद इति। विपणिः पण्यवीथिका।
पुष्करिणी रजस्वला। आगमनेन वेदेन लाळनीयः स्तुत्यः। आगम
नेन लाळनीयश्च। रजनी व्याप्य समंतत संयोग हृद्वीया। इति मरुकृ
त्तिः। श्लिष्टरूपसमिति। श्लिष्टरूपे रूपकं अर्थशक्तिमूल इत्युत्सर्पे
पिता च्छायमधुलेखापे संयाह्यताल। वत्स इति। वत्स लक्ष्मि विषादं रेव
हरं च। उरूमवं महाविगं। ऊर्ध्वप्रवलं च्यवसम्भवा संपवनं च संप्रसून।
केन्यलंपातीति तथा वरुणः केप शक्र गुरुर्महान्द्र ह स्पति भा बलं प्रासिद्धते श्रीः
१०२६

द्विदानाशके नवलाभ्यां देवमारशकेनेंद्रेण च। अत्र श्रीकृष्णं सान्नि
ध्यो चाहीति प्रकारेण भयनिवारणव्याजेन स्तुत्यां प्रस्तावना न वर्ण्य
नं कारयितव्या संयोगमयनं तेन मुध्यः पपोधिर्ये स्मे ल क्ष्मी अदासवो
दुद्दिलं दत्तसिसन्वयः। परेति। पराव्यवनायगुरुस्यास्यावि स्फुरणमित्यर्थः।
त्रपेति। लज्जयातुरस्य समर्थः। इवेति। जापेलयि चारागआसक्ति स्त
द्रतया। अपहृतया गवां पराग्ने धूलिमिश्रोत्सया च जापतिसंबोध
नं वा। किं चिंत्तसम धिषमां ग्रुकाग्रुकं च। इत्यत्र यमिन्हमो जपतलगी वः पति
ता सांपतनं प्राप्तां च। विषमेषः पंचशरस्तेन खिन्नमनसां विषमेषु
संकटेषु खिन्नमनसां च। अवलानां स्त्रीणां बलरहितानां च सवले
शंसन्स वर्णवा। गाइ गोपस्थानं। चलोल लमिति। लंकानं अयते।
कलीसमर्थेन लक्ष्मीकामयतेइव लीयर्थो गुल्मः। तत्त्वनिष्कुरणं च हीणो हृ
शांचेमनेनेति बोध्यं। शब्दशक्तीति। शब्दश्लेषवशेसमर्थः। कोऽडीकृते

संगटीतं।। गच्छामीति। अच्युत महिम्नपे अस्खलितेति गुरोर्थः। चिर
काले स्वेद स्लेनापि न तदपि रमणेन। दर्शनेन मतपिंपि रपिपुलं संभोगानंद
योगुरुः। विप्रलम्भस्य मोरकं तगतयोः फलमात्सोप्पनः अन्यथार्थं
स्विता विपि संभावयाति तेन दूषयारके। पूर्वे लोले नलये वाग्मानं ये यथा
वहति गुरोर्ध्वि। आमंत्रण स्मासृत्तो मोदने ... गयारजि तो कोव दधावस्थान
रवदस्तना... कविनि बेद्धति। कविविन्नबद्धनव... गुरुस्य सर्पः।
सुन्दरमिति। रोमनमभेदि पि लादृष्टिश्रत यः संबोधनं को पः विका
रमारा गिण्यनुरागिणीति अवलेन... मद्धति जमयोः स्यविशेष
णं पक्षेरागिणि रक्तिमद्गीतं नमेद्धति हृद्भूसंबोधनं एवं दृष्टस्य
पिउच्चारणेनाति स्वरविशेषसहकारेण उच्चारणेन सर्पः।। इति वैविलो
किः।। युक्तिरिति। स्वस्पममे... पमायक्ति यया ... यस्य स्पार तिसेया

श्रीहरि
१२८

नैवचनैः सा युक्तिरलंकारः।। बाभिमितिना यर्थं प्रतिहतोवचनं। पुष्प
स्यातिपुष्पं। दर्पसारिति। तस्य भक्तस्य। अतिमात्रं असर्पे। निगदत इ
ति संबंधः। फलशब्दो बीजपरः। रोपनी... विषमभेदस्य विच्छिति
भेदा प्रयोज्यकत्वादाह। यद्धति। नन्वेसहां पातमात्रो कोपमादोया
तो कि खचेति प्रागुक्तं विस्तृ... प्येते स्मारं कमाह। एवं जेति। यद्धति पक्षां
गीकारे चतुर्थे। एवं च पूर्वे ग्रंथ आद्यपक्षाभिप्रायेणेति भावः। इतिपु
क्तिः।। लोकोक्तिः। अनुकृतिरनुकरणं। सहस्वेति। अर्थो द्विरहं मासा
नभिव्याप्य सर्पः।। नामैवेति। हे वरदत्त वत्स मेव वोद्धि। तदा त्वं यमा
स्याति। अत्र स्वं वरदानमुप्रामित्तर दैवतवन्तयारपासि। पतो
विश्वप्रसिद्ध लसंति प्ररूढके प्रसत्ति। उत्पत्तिर्यस्य तादृशस्य सर्पः। इति
छेकोक्तिः।। छेकोक्तिरिति। कर्मनिर्देशः। अर्थान्तरगभिता। अर्थो

~~[illegible]~~ न्तौ ता: एष स्तत्समीपस्थः। सचायचेति।
तरव्यंज्य कलासमीपस्थ पेह
एष मानव न्तौ ल स्तत्समीपस्थिः श्लेषः। तेनकोके त्यनुवोदन। म
के मति। व्राता: समूहाः। याता: गताः। विका। सिनां मल्लिकाकुसुमा
नां परिमलस्य भारो यस्मिन्ताद्दशो गोष्पो भग्नो नष्टः। हे चनलंप
द्युत्साहसे उत्साहवान् भव सिलदालं निरुन्नेहे नायके घटय आनय।
मया सहमे घो ज्यपावी निर्वर्त्तने पराय त्तलीनो व्यावर्त्तने पपवप्र
भवति सरव धनं त्यचा त्कुनद्द सन्वयः। क्लिष्टस्यपाप्रोषित सपयोगाना
लस्तरवी नवनहत्ति तत्संबंधः। ओष्ठा स्तेलेखा: ङमां भ ह्यवी। जो
षा पाना लुब्धः। इति केकोक्तिः॥ वक्रोक्तिरीति। काकुर्ध्वनेर्वि
कारः। अपराधेस्य। अभिन्नो ना दर्पो। नरस्य नहि। रस्य गण विशेषः। [illegible]
दारुणा क्रूरे सभिप्रेत। काकेनेतिक त्यनं। विलतवं च कस्याचिद्दुर्णस्या

जापोद्दुपाभ्यां। भवित्रीति। सीलां प्रीतिरावणोक्तिः। पाद्त्रयं। चतुर्थस्तोप्र
तिसीलायाः। तेलवपालि: सरामोप्युधिसे आमेफरतो प्रतो नस्थलान
स्यास्यती सर्पः। अलिशयेन लघु कुंचिष्ठ स्ततसं मो धनं। इदं पादत्रयं
षष्ठाक्षर यराणा सप्तमीनां जिनवीति वर्णानां विलोपायत्र ताद्दशो पुनः पा
ठ सर्वः। राघवस्को षेतिराघवस्य पति व्र स्य स्कुलादिति भावः। मिश्लोतिल
कलिधिसहिमवांश्च तत्कन्यया लक्ष्मीपार्वत्यो क्रमेण द्दष्टत्लीके यासेलो
पामिओ भाषणं योऽस्मान्नाय ताभिसन्देपः। इत्थंकी हद्दु लदाहृ। भिक्षा
र्थीति रुममि भिप्रेत लक्ष्म्या वाक्यं वले दै स्य मस्ते यतो स्तीति वामनाभि
प्रायं पार्वत्याः। नदृष्णो भनेतां उवं न समय कुच नंतदिति लक्ष्मी प्रश्न
स्या नरं वं दानवस्य काले मध्ये इति श्री कृष्णाभिप्रायं मन्ना रो रुद्र मे
हा देवेन करेधृतः। परशुराम गावरा भीतिहस्तप्रस ना भिलिध्यान
श्रवणात्। इदं लक्ष्म्या वाक्यं नेतिपार्वत्याः। मृगः परशो करंगे चेति

विभ्रमः। कञ्चिदिति प्रश्ने जरठा जीर्णाः वृषपतिर्वृषश्रेष्ठ इति हरवृषभाभि
प्रायेण लक्ष्मीनाथं गोपो गवां पालक इति कृष्णाभिप्रायेणोत्तरमिति।
अत्र भिक्षादिपदानां परिवृत्तिसहत्वादर्थश्लेषमूलत्वं। असमाप्ताख्येति।
अविवार्यस्थः। मालत्याः कुत्र माला च मा॥ इति वक्रोक्तिः॥ स्वभावोक्तिरिति
लक्ष्यनिर्देशः। जात्यादिस्वरूपस्य जात्यादिसंबंधिनः। आदिपदेनाक्रियादि
पदपरिग्रहः। उत्तरंगाणि तरंगायमाणानि अक्षीणि येषां ते। ताविति।
तौ प्रक्रान्तौ नष्टवरौ गुरूणां समीपे अन्योन्याभिमुखं प्रचलितोप
रस्परस्य मार्गप्रदाने पारंभसौ वा स्तनस्खलितं [illegible] अच्यानन्सा
वधानत्वं यथा स्यात्तथा गौरभावपि निकल्पितं वाम दक्षिणरूपं च दिक्
संबंधिपरस्परपार्श्वमार्गापसर्पणं कुर्वाते। कुरासलं यथा
स्यात्तथापासरतां। उपसर्पणं वक्रलग्नं सर्पः। पूर्वोदाहरणे कुरंगजा
तिस्वभाववर्णनं। अत्र सलज्जाकांतायाश्च भाववर्णनमिति भेदः। इति स्वभा [illegible] १२

वोक्तिः। ध्वनिरिति लक्ष्यनिर्देशः। आधायेति। मम नयनं नयनमिति। त
स्मा वाचं निशम्य स्तनतटोत्सालित समुत्सरीयं धर्तुं पुरः प्रवृत्ते मयि स्मितं
दात्। आयताक्षी यत्किंचित् क्षिप्तमकरोत् इदमद्यापि मम हृदोः पुरस्तो
स्फुरतीत्यन्वयः। अत्र नयनपदेन स्वनायकत्वरूपशाकसंबंधेन नेत्रपदं लक्ष्य
ते स्माच्च [illegible] किं वा स्वनायकवाच्यत्वरूपशाकसंबंधेन वस्तुभव
स्यत इति वाच्यो बाणेरित्यादिवल्लक्षणा [illegible]
[illegible] व्यः॥ इति ध्वनिः॥ उदात्तमिति। ऋद्धेः समृद्धेश्चरितं उदात्त
लंकारः। तत्राद्यलक्ष्यचरितं अन्यस्योपलक्षणमगाद्यंतमपि
गुणवस्त्रइतिवि + न्न दृश्य सर्पापिनो शिखरस्य पर्यन्तस्य किरीटी अर्जु
नः। कृष्णात्कष्टात्। आंजनेयेन हनूमता॥ इत्युदात्तं॥ अत्युक्तिरिति लक्ष्य
निर्देशः। अद्भुतेत्यदतथ्या मिथ्या परे। अत्र पारः सामुद्रः। आकुरिति स्वम

नेतुलक्ष्यत्वालक्ष्यत्वाभ्यांभेदइतिभावः॥ अतएवअद्भुतत्वविशेषणस्यहसंदर्शे
युतिअनयोरित्यादि॥ एतस्य द्वयोगेप्ययोग॥ संबंधनिश्चयोकिंचित्यप्रयोगस्य
स नो॥ असद्युक्तितारतम्येनेति॥ अनयोरिच्छत्रोर्युक्तिमात्रे॥ अल्पामिति पद्येत्वसंत
सद्युक्तिरितितारतम्येनेत्यर्थः तथाच्याद्भुतेतिविशेषणादलक्ष्यलक्ष्यरूपत्व
भासानतिशयोत्ताववृत्तिव्याप्तिरितिभावः॥ अत्रएव नयोरितिपद्यानंतरंदृ
नोलंरीतिलक्षणाव्यमेवैतद्विशेषणस्यायमलंकृतमिति पद्भाक्तिलिखवाय
र्थमध्यारोप्यविवक्षितोपार्थः तेनातिलक्ष्योति विरुद्धः विदग्धानंतरपद्यस्य
अत्यनिर्मितमिति त्याघुदास्य स्यदमस्यास्तिरिक्तमितिश्च॥ ईश्यति॥ नि स
रूनेनिरितिलक्ष्यंकं॥ योगवशाच्चामथर्विशेषाणिधायिनामपीतदा
यदर्णनमिति॥ लक्षणं॥ इद्देशेति॥ स्वंदप्रतिविरहिणपाउक्ति॥ इत श्रीः
१२०

शैर्जनसंतापनरूपैः दोषायाः रात्रेः कर्ता दोषाणामाकरस्त्रपुरंतिकष्टिकांगु
विरोधः अधिष्ठितः कालिदासोयस्यस्यसासाअंगुलि विरोधरूपा अथवाती
नविद्युल्लंकविनायमेस्यास्सैन्य येनामावली इतिनिरुक्तिः॥ कलवोष्ट
तोधेतीश्वदेवीकिलवइयमरः ननुप्रसिद्धानुवादस्याश्चमत्कारित्वात्क
यमलंकारत्वमत आह निर्जातइत्यादिशकैरेपारोकेद्वतीतिर॥ क
निकः आविष्कृतमिति च्वनिचरांकावारणमेवमपि॥ इतिश्रुतिप
थः॥ पंचमस्यस्वरविशेषस्योदञ्चनमाविष्करणाय त्रतादृशः कालिको
किलः कोकिलाम धुरध्वनिरभवदित्यर्थः॥ द्वितीयकोकिलपदस्यानुप
युक्तायत्वेना र्थांतरसंक्रमितत्वात् स्वकंठेनत्व पल्वप्रतीतिश्च प्र

ऽऽजनं। एवं च शाक्ति लेप यनेतरं लक्षितमेभिशेषो बोध्यः। पूर्वं च ध्वनिस
ङ्का कारिका रणाय तत्रैव प्रायुक्तो हेतुरस्तीति। अदूरतनपस्या ध्वनितार्थमेव
शादृश्यूणो युधिष्ठिर बालके मतेन तद्बोध्यत्वस्य रामस्य स्वहस्तप्रतीय
मुक्तिः। जीवाल वञ्जीवनाम अदूरव तपश्चरणात्मुरि जम्बुनितस्मि
न्रूपाणं खड्गं विसर्ज्य निक्षिप। यतो रामस्यापि करुणस्य गोत्रं शरीर
मालिनिर्भर मुक्ति शापेन गर्भखिन्नायाः सीतायाः प्रवासनं निर्वास
नं तत्र पटो हि क्षिप्य स्वयं [illegible]। अत्र रामस्य करुणत रूपार्थान्तरसंक्र
मितं। तदेति शब्दो व्यंग्यः। स्ववाच्यत्वमिमने नोक्तः। ध्वनिभावाभावप्रदा
नि। ध्वनिनाम्प्रयोज्यकानि अवस्थितत्वादिति शब्दार्थशक्त्याक्षिप्तोपि व्यं
ग्यार्थं कविनायुज्याविष्कृतं तेषां तेषां स्वान्याकं कृतिर्ध्वनेरिति ध्वनिका
रवचनेन निर्णीतत्वादिति भावः। उक्ताश्चिति। निषेधाभासमाक्षेपं बुधाः केच श्रीः

२३१

नमन्वते। आक्षेपो व्याचिख्यो व्यक्त्यनिषेधे वतिरोहितदृष्टान्ताभ्यां।
स्वनाहं दूती गच्छ गच्छ स्वीसाध्यदाहरणयोः। प्रतिपादितावित्यर्थः। प्र
सिद्धस्वाकुप्यतस्मातिहृद्दिसंहतिविधिक्षेह तुरिति हेतुमता। कार्येण
मानेछदः कार्यं। एषहतिर्विद्रुमच्छायः प्रवालकांतिः। विमानतरुच्छा
नि यमामकूरजेरेदृशः। मानेङ्गति। माननेच्छति। एवमुपरामे वारयति
सतिक्रियालङ्कारापाक्षमं। सर्वसांमम्ब के खननस्य तदनुभा
वत्वाप्रमाणं त्र्यं च परिहृत्य परा विभ्रमयागच्छतिसाति धैर्यं करो
त्याधृत्यमानाननुमतमिति स्व च नाय [illegible] न नंदूतीगते साति हेतु
षात्वामनुसरता मनुष्येन नेतोवत्प्र लंप्रासंपत्याद नाधियो नस्पष्टः
सप्रय चमत्कारो यो स्पष्टं नसम्प्रकममन्यते। अनुज्ञानातीसत्वयः। अ
नत्वच्छा रूपहेतुतत्कार्ययोः स्पष्टमभिधानं। नेहीतरस्माहं हेतुहेतुम

मनिच्छतिच्छति

लौ रतिके विटः। मधुपाद्रूपप्रश्नत्वयः। तदुक्तो हेला हेलु मला सहहेलो रमि
धानमभेद लोहलुरिति। लक्ष्मीति। करोक्षाचितुषो लक्ष्मी विलासाइस
न्वयः। अप्रथिला सहेलो विलासाभिन्नत्वेनाभिधानं एवंविध लक्षणाया:
प्रयोजनमाह। अत्रचेति। कार्यावश्यंभाव भ्रल – जोतिपि ग्रहः। आदि
ना अपथ्या शैनेरोगाद्युत्पादे कापि गतो पादयत्तानुपादयत्तादिसग्रहः।
आपुरिति। वीरः कलिंगेश्वरः कलिंगदेशाधिपः। धिलय तदस्यन्वयः। कौ
हस्रां। दानरूपस्य महोत्सवस्य आपुरिति। कार्याभिन्नत्वं नाभिधानं
एवमपि विशेषणमलानां क्षेपणी भलोरस्थलो कलिताकृतिः धत्ता
कारः वीरश्रियः वीरलक्ष्म्याः निकेतनं स्थानं।। इत्यलंकारचंद्रिका
यां कुवलयानंदटीकायां हेत्वलंकारप्रकरणं।। भावस्येति। विभेदो
दे व्यभिचारस्य मर्थः। प्रत्यक्षमनुरवा प्रत्यक्षाधाः। नच प्रत्यक्षानुमानो १३२

पमान शब्दार्थोपसन्नुपलब्धिः संभवेति व्याख्याः। विभावे सादिरसो देश
लंबनो दीपनरूपाणि नायिका चंद्रोदयादीनि कारणानि कार्यं वर्ण्य
माणानि विभावयंतीति व्युत्पत्त्या विभावपदेनाभिधीयते। कार्याणिच
कटाक्षरोमांचादीनि तथाविध्यान्यवानुपश्चाद्भवंतीति व्युत्पत्त्या अ
नुभावपदेन। एषामेव कार्याणां रसादिनोत्पादने कर्तव्ये सहका
रभूतानां कलंकटीदीनि व्यभिचारिपदेन। विशेषाद्दभितः समंततः कार्ये
स्थायिनं चारयंतीति व्युत्पत्त्येः। एवं रतिरस्य स्थानुरागादि पर्यायवो
ध्यांतःकरणवृत्तिः। विकृतविरूपकादिचेष्टादर्शनजन्या चित्तस्य
विकाररूपा चित्तवृत्तिर्हासः। इष्टनाशानिष्टलाभादिजन्या चित्तवृत्तिः
शोकः। प्रसिद्धः। आदिपदेन क्रोधोत्साहभयजुगुप्साविस्मयनि
र्वेदाख्यानां पंचानां परिग्रहः। विशेषपदेन चरसादेः स्थायित्वप्रयोज

कं परिपुष्टत्वं कोता विषयत्वमितरानंगत्वे च विवक्षितं। लज्जादि रसादिः
श्रोत्रिरंगः स्यादङ्गादि विषयोथवा। अन्यांगभाव भाग्यास्या न्नतदा
स्थायिशब्द भाङ्गोलि स्थायिनं एव नाभिव्यक्तस्य रसं पदाभुः। कारणा
न्यथ कार्याणि सहकारीणि यानि च। रत्यादेः स्थायिनो लोके तानि चेन्ना
ट्य काव्ययोः। विभावा अनुभावास्तत्कथ्यंते व्यभिचारिणः। व्यक्तः स
तैर्विभावाद्यैः स्थायिभावो रसः स्मृतः। अभिव्यक्तानां रत्यादी
नां रसरूपाणां क्रमाच्छृंगारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकबीभ
त्साद्भुतशांतरूपविशेषसंज्ञा बोध्याः॥ निर्वेदादि॥ निर्वेदग्लानि
शंकाख्यास्तथासूयामदश्रमाः॥ आलस्यं चैव दैन्यं च चिंता मोहः
स्मृतिर्धृतिः। व्रीडा चपलता हर्ष आवेगो जडता तथा। गर्वो विषाद
औत्सुक्यं निद्रा विस्मृतिरेव च। स्वप्नो विबोधो मर्षश्चाप्यवहित्थम श्रीः १३२

थोग्रता। मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च। त्रासश्चैव वि
तर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः। त्रयस्त्रिंशदमी भावाः समाख्याता
स्तु नामतः इति। भरतेनोक्ताः॥ लज्जादिनाविकारगोपनमवहि
त्थाख्यो भावः। देवतेमाद्यपरिपुष्टत्वादेरूपलक्षणे। रतिरिति चा
पुष्टहास्यादिः। अनौचित्येनेति एतदुदाहरणे दर्शयिष्यामः। मुनि
पत्नि। कुमारसंभवे गम्यः। एकत्र लोके न स्त्रुमुद्रपीयमाने तदंतर्ग
तयोरवतारस्वरूपयोर्मेलापकुमैथोर्दर्शनेन गम्यो द्भुतरसो। मुनिप्र
भृतिरन्यपर्यवसन्नतया रद्भिषपरतिपोषकत्याद्देवगोचरीतिभावः।
अर्धमिति। मत्पिअवसक्थिन्नं हस्तमालोक्य तद्धूपरनामुक्ति॥ स पूर्वा
मुक्तप्रतोष करः। यः कांचीसूत्रमाकर्षण शीलः। नीवी वसनग्रंथिस्तस्या
विस्रंसनो मोचक रतिस्त्रमेमाणयाश्रृंगारः। वासवोयाकरुणरसप

विपोषः। कदेति। निमिषमिवदिवसान्। कदा मे पश्यामीत्यन्वयः। कीदृशाः
काशं गंगातीरे वसन्। अयेहरादरिति। शान्ति समेत्यन्वयः। अ
त्र ब्राह्मणि। स्फुरा विस्तीर्णाः प्रस्तो मिप्रसविजया मि नुवः पृथिव्याः स्मो
मुवं बिभ्रत्। धारयमाणः। वल्कं प्रथीतो। हे वीर संग्रामसतो भयाद्रमेस
त्वरं गच्छतीः। तवपत्रसार्थिनः। राज्ञा वो वसुंधरेशाः। भूपास्तेषां तरुणी वि
तु हितुं याला। किमाला। भिल्लाला सालरूपी ग्रामकुत्र केरलिचपके
स्तन रसितरामस्ति रुचिर लोकेभ्यं चलैरपांगनैत्रप्रांतेभ्यलक्षितमि
तास्तध्वाः प्रोदुक्तो मां वाः विसृष्ट सहपत्रमे लुंठनरूपो येस्ता
दृशाः स्तिष्ठ तो सन्वयः। अत्र भृंगारस्यानुरक्तराजवनितावि
षमता रत्नो विहितैरशिरसा मासरूपत्वं। वयौति। अजनिष्ट
अभूत्। युधि संग्रामे। तद्विषयेति। प्रभुविषयाद्विषद्गणस्य या र श्री॰
१३४

सिस्तद्रूपइत्यर्थः। अत्र कुविषयक स्वरूपानो विसेन प्रवर्तितत्वा
द्राव स्याभोसर्वं। पश्यामइति। नायकस्य स्तुमित्रंप्रलिना पि का वृत्तां
तानिः। मपि कृष्णो भूले किमिर्यं प्रपश्चले कस्ले सत्य पश्यामइत्यपिप्रा
येण मया स्कूर्च्छे मो नरूपमालुं बितमंगी कृतं पश्यामइति बकुवच
नं सखी समजानि प्रायं एवं तथापि उरी खलु शठो मां किमिति ना
उपति मायतरति कोप आश्रितः। इत्यन्योन्यं परस्परं विलक्षा लक्ष्यर
हिता याः दृष्टिस्तत्र चलुरमध्या नं निमिषो नरव्याजसहितं। तदिति।
एषि। भव। मिलोषामि लेलुम स्वामि। यत्तस्तवैव रूपेण समः समस्ति
या नलः पवित्रिणाहं से नपादं नर्विलिख्व अदर्शि दर्शितः। एकोनं। हे
वीरक्षण मात्रेण पुरुषप्रस्थानान्न प्राची यो। बेरह कु रास्तद् सहिष्णुलो
काश्री दपि संप्रपश्यलस्तथा प्रोढ संग्रामाडंबरमाकर्णयतश्च भवतः

एका कपोलस्थलगालद्राक्षू शीघ्रं पुलकैः कुसुमायुधस्य मदनस्य उपि
स्तूणमिव प्रवक्रामु स्वावलीशारपुंखपंक्तिः यद्वत्तथा भवला भवत्या अन्याद्वि
तीया जेतुर्विपदशीलस्य मंगलपालिकामंगलरूपापालिका कुशाकारा
दिनिर्मिता तुभय पार्श्वस्थस्तंभदृष्टादिषु बध्यमानापालीतिप्रसिद्धात
द्वदस्मादिसर्ष्टः अत्रप्रेमपदाकाया रतेरपरिपुष्टत्वाद्भावरूपत्वं बोध्यं।
धाकाये मिति। कुरूकन्यादेवयानीदृष्टवलोसौ लोपथातदिपमुक्तिः अ
कार्यं ब्राह्मणकन्यासक्तिः गुरुशाद्भंधनवंद्रस्य कुलं सोमवंशः॥ अपंचि
तर्कः॥ तदुपमर्दने भमोपीसोस्तु वृत्तं एवमग्रेपि कुलंशाश्त्रश्रवणमिति
मतिः॥ अहो कोपपीतिस्मरणाअपगतकल्मषाः कुले सच्चलेषा येषांते
किंचिदिष्यतीति शंका स्वपक्षेपीतिदैन्यं हे चेलः स्वास्थ्यमुपेहीति धैर्यं
कः स्वकुपन्योयुवा तरूणो धर्मस्था स्यातिपास्यती निश्चिंता विप्रलंभो
वियोगादलिपर्यायौ। कंतालिः इंद्रियाणां वर्गः समूहः मधुनि मद्ये निर्वचार १३५

निर्वर्त्तिं प्राप। कथंभूता। संकः। तप्रियमुखप्रतिबिंबे कमलको मलंकान्तपकु
चवलतुंगं यो स्वायु निआस्वाद्य। प्रकृष्ट नादपु तष्प्रमरप्रले। शीतस्पर्शैः चेति
अत्रेंद्रियतृष्णा तन्नन्यप्रसक्तमलंकारः। किंभिति। आरादूरेति स्फटिकदिष्य
कश्चिद्वकसहवासिनां कमलानां परोक्षैः अहस्यैर्वि चौकैः। मधुनाप्रिय
कुपाला पेयि बोका नादपूर्किपादि उक्तं लि णेहिं वा परिशेषमुखमिति। नौश्च
कापप्रनीतवानदूलिप्रलक्षां॥ छ॥ यथेति। यथाशब्दोनुमार्थः। यथा शब्दस्तु मा
निर्दिष्टस्तु त्यपोगानुमानयोरिति विश्वकोशात्। तथा च चपल जलद
रूपो धूमः ज्योल्लाकाशस्यरंध्रमवकाशं यस्मात्तद्गयति यस्मा
चकीरमणाय ८ स्वद्यालास्फुलिंगानां रूपंदधति धारयंति। यस्मा बचिक्षु
कृपाभिपच्चीलोमिरस्तुमिलाः प्रकाशीभूताः परितापिंजावयोमकक
वाक्निर्कंगदृतिमन्यदसन्वयः। प्रयात्तस्तुपाथिकतरूखंडस्मर शवान

नवरत्नो मत्यापिलच्छदधूमवलालस्मादिर्बोध्यः। यत्रैत्यादिति। छहरीव
ज्ञाता श्रंच लाकृ एषा यास्तोलाएला: कामिन्याफलजने भ्रकुलतो व्यापार
पंतिप्रेरयंति लक्ष्यैव भ्रूसंज्ञा विषयए वैप यस्मादमी ममे स्पर्शिनो बाणाः
सततं पलंतित तस्मान्नेडछी कूतेयापपुंखिलाया जितपुंखापि शरा
स्तेषु प्रसवन्नचपल ऋज्वो यस्य ताहृशः। ऋज्वनः स्मरः शासनमाला
नद्धारक आलाम ग्रतो धावतीति सम्मिसन्वयः। अतिशायोक्तिः।
मार्गणत्वेन मलो विकाराणामध्यवसानादिति भावः। प्रयोगस्तु एता
वक्रीकृतचापं स दपरो धावदाना करमदनकः। मर्ममेदि बाणा
घातात्र यक्ष्मसंज्ञा स्त्रुनूकलादिति बोध्यः। एवं निलीयमाने ति सत्रा
पि। अथ कान्तः स्वर्गस्तामपमानः। पक्षिणि नीयमानता ह्याश्रत्यादिति।
रविरस्तगमनवान्। ताहृशा कान्त संबंधि त्वादिति या प्रयोगो ज्ञेयः॥

सोमित्रेरुलि विरहातुरस्य रामस्य लक्ष्मणं प्रत्युक्तिः। अत्राप्ययं चंद्रः कुरंग
धारित्वादिति प्रयोगः। इत्यनुमाने।। तामिति। तारकाणां न्यासः सन्निवेशः
शकरस्याकारः स्वं स्थानमाश्रितनक्षत्रोरोहिणी विज्ञानीहि सलिदरशा बालार्थे
ज्ञानमिहोपमानं। इयं शकटाकार नक्षत्रपंक्तिः रोहिणीपदवाच्येत्युपमितिं
प्रति करणत्वात्। अत्रेति। अत्र एषु रात्रुसु मध्ये मन्मथमिवातिसुंदरं य
ह्रीपतिं वेंकटपतिं संजानीते — सन्वयः। दानवारिविष्णुहरंधैर्ये शालिनं
मदनशासकवात्। प्रत्यक्षरूपमितिसादृश्यविशिष्टपिंडप्रत्यक्षरूपा
पिफला गाम्यस्य चाक्षिन्नत्वेन करणत्वादिति भावः। फलेन रूपमितिरूपे
ण। इत्युपमानं विवृण्वतेति कुमारसंभवे बहुश्रेष्ठहरं प्रति पार्वत्याः
पमुक्तिः। वरदो र्षप्रकाय तापि स्पवाक्तितानः कारणेन लयादीरोमहा
देव प्रतिए कं अलक्ष्य जन्मता

साधकं यतो यमीशमात्मभुवो ब्रह्मणोपि कारणमामनंति वेदाः॥ स
कथं लक्ष्यः प्रभव उत्पत्तिस्थानं यस्य तादृक् भविष्यतीत्यन्वयः॥ विवक्षि
तेति कुविल्याठः॥ वक्तुमिच्छतीति तदर्थः॥ वलादिति नास्ति कार्कश्यादि हेतवः पाप
कानि वलात्कुरुते तानि पापानि वायुप्रभाकं अकृतान्येव भवेत्। यतो वलात्का
रेण कृतानां सर्वां पदार्थानां ब्रूते नाभूचीदृढ इत्यन्वयः॥ तदूषणपरेण। सर्वविधि
मतार्थदूषणपरेण आत्मनस्तुष्टिः॥ प्रीतिर्वै कल्पिके विषये। गर्भे ह्यसंसृष्टमेवापि
ब्राह्मणस्यापमापन निमित्तादि प्रमाणमुक्तं। महाजनेति। दमयंतीप्रतिनलोक्तिः॥
तामविलंके। नादृढने नगर ...ति। आचारमुखं आचारत्वमिति निर्विशामपति
निंदति। असंशयमिति। श्लोकेनाक्षविपणपरिग्रहे भयान्योग्या। यतः ...म
ममनोऽस्कोशकं तत्काणां अभिलाषरीत्यं। येदृष्टविषयेषु तं हीति। परमुद्रि
कां वरमुद्रां नाथ स्तेनथारूपयाहि। अनिर्वृरदसंसारूपानिङ्गितमकंपक्षेत्रु
तात्तत्रीणादि रूपयाप्रकर्षेण शीघ्रं सिद्धं अर्थे अंगानि भावे सतीत्यर्थः प्रको

श्रीरुद्र
१३०

शानस्य सामर्थ्यरूपं नाद्रियते। यथैव गार्हपत्यमुपतिष्ठते इति ऋत्वा गार्हपत्यो
पस्थाने विनियुक्तस्य मंत्रस्य प्रकाशन सामर्थ्यरूपेण लिंगेन ऐंद्र्योपस्था
ने विनियोगो नाद्रियत इत्यर्थः। कविरिति। ईश्वरः काव्यहस्तेश्वरः। विदितेति
स्वंभूतः। परार्थं कपटव्याजेन कः॥ अत इह सत्यचेष्टारूपप्रमाणं तरनारेण
नौपमिति तत्र तनेनान्वयः॥ कोलाहलेति। गुरूणां सन्निधावपि ह्यन्योन्या
पकनापक। भ्यां स्वमभ्यासिनां किंचिन्नो स्पृष्टः। यथा लोलं ... तया नापि
कयापि पक्षस्य स्वपत्न्यादौ दशरूपन्या से नत्सक। शादा... तो मीतिस
चनेक सेनापके न नेति सूचनापरिशेषवस्तु संचालितं। ततस्तद्
तपरिक्षेपेनापि नापि कपाले तेषु सत्कुलन नमस्कारः। विकक्षपए वक्षि
तः ततदृष्टिप। नाम्नाकपोलं कांतिये स्यतादृशो नायिकस्य मुखेन कोपाति
शया आतस्मात् उत्पादयादृष्टि पातेनैवानतः प्रणतहीति। किं मस्तकभिरिति
व्यारव्यानं प्राक्। तथेति। न कमुखचंद्रत्वव्याख्यातुः स्मरस्य तथैः। तथा

सिद्धत्वात्कलिन्दिलमितिभावः ॥ इति सारः ॥ निर्णेतुमिति । अस्तीति निर्णेतुं श
क्यमित्यन्वयः ॥ व्यक्तमिति हेतुस्तर्के ॥ यदि व्यक्तप्रकटं बभीयात् तदा साध्याद्बुवीज
कविना पूरयतु । अन्यथा पूरणे सति अणोः समुद्रस्य जलं गोगीर्चोर्निर्भर्त्सितं
तिरस्कृतं सत् रो मुकं ठसमानवर्पनीलं कथं स्यादित्यन्वयः ॥ इत्यर्थापत्तिः ॥ स्फु
टमिति । हे लम्बितलकं मानस्तर्के रीतौ अपि लोकास्तद्वलग्नं अनुपलभमा
ना अपश्यन्तस्तवावलग्नं मध्यमसदिति स्फुटमेव निश्चिन्वते । कुलपर्वत
श्रेष्ठकुम्भत्वेनाध्यवसितं स्तनद्वन्द्वमाधारं विना यदस्ते तर्हि हमकरध्यासयं
द्रष्टा लोके मायाचरितं प्रतीमः इत्यन्वयः ॥ इत्यनुपलब्धिः ॥ अभूतेति । ईश्वरं प्र
ति भक्तस्योक्तिः ॥ सर्वं मम भूतं अभूतपूर्वं तादृशं मम किं वाभाविनः किंचि
त्सर्वं शीलालयादिद्वन्द्वं सहेहि यतो मम सहजमेव दुःखमस्ति । किंतु हे नाथ
क्रो। तेलवशरणागतानां मध्ये नीतिमध्ये पराभवो नानुरूपो नोचित इत्यन्वयः ।
अथवा तवनानुरूप इत्यन्वयः ॥ अत्र दुःखादेः संभवाख्यप्रमाणसिद्धस्य कथनं १३८

येनामेति । अनवच्छेतैरुक्तिः ॥ नामेति कुत्सने । नामप्रकारस्य संभाव्यः क्रोधाप
गमकुत्सनद्भूमरः ॥ किमपीति काकुः ॥ न किमपीत्यर्थः ॥ एषः काव्यनिर्माणरू
पः ॥ मम कोपि समानधर्मा सहृदयो यद्युत्पत्स्यते अस्ति वा तं प्रति यत्नः हि यस्मा
न्निरवधिः स्वयंकालः पृथिवी च विपुलेति क्रमेण योज्यं । अत्र कालो ह्ययमि
त्यादिना सोपपत्तिकं संभवाख्यप्रमाणमुपदर्शितं । श्रालसितिः पथिकप्र
ति ग्रामस्थस्य प्रश्नः ॥ कुतः समनंतरमागत इति शेषः । नगरादित्युत्तरं । वा
र्तेति पुनः पूर्वस्य प्रश्नः बाढमित्युत्तरमेवोकारे । अस्मीत्यर्थः ॥ ब्रूहीति पू
र्वस्योक्तिः ॥ एवं सादिपांथवचनं । सर्वं जीवतीति पुनः पूर्वस्य प्रश्नः ॥ जी
वतीत्यादि सर्वं पांथवचनं ॥ इति संभवः ॥ अनिर्दिष्टप्रवक्तृकेति । अनिर्दिष्टो
विशेषतोनुक्तः प्रवक्ता मूलवक्ता यस्यार्थः ॥ एवं चैतदैतिह्यलक्षणमिति दर्शि
तं ॥ इत्यलंकारचंद्रिकायां प्रमाणालंकारप्रकरणं ॥ यथासंभवमिति सं
ख्यिष्टसंकराभ्यां हृष्टोत्तरदीपिका नावेति यथासंभवमित्यर्थः ॥ स्फुटेति ।

स्फुटमवगम्यमानो भेदो येषामिति विग्रहः। एकस्मिन्वाचके न्नुप्रवेशो
नास्तीत्यर्थः। एतत्सर्वमुदाहरणे व्यक्तीभविष्यति। कुसुमेति। माधुर्यरू
पर्णलेपशमिदं। अन्यथा कस्यापि वानितया वालितया कुलस्वरामेख
लायाः कौत्याः कलकल कोलाहलो विरुध्येत। किं नरत्येतया कुसुमकौ
मेन परिश्रमितो भ्रमराणां संभ्रमेण सरावित्रोषेण संभ्रान्ता सम्भ्रमका
रेणाभ्यामस्यास्तथा अलकाकोकोयस्यास्तादृशी हृत्कमस्यास्त
थाभूतयेति। आनंदेति। आनंदेन मेथरं यथा स्यात्तथा पुरंदरेण
द्रेणाकृतमपि तन्मालं मस्तरनादरेण महिषासुरस्य मौलौ मस्तके
हठेन निहितं। मञ्जुमनोज्ञं मञ्जीरस्य नूपुरस्य शिञ्जितं रणितं य
त्र तादृशं मनोरमं मंबिकायाः पदाम्बुजमम्बुजसदृशं चरणं नोऽस्मा
कं विजयाय भवतादिति सम्बन्धः। अत्र पदाम्बुजमित्युपमितसमासः एव
नमुखमप्रस्थं समस्तादित्यादि एवाम्बुजमिति। तथा स्सम्बन्धप्राधा

श्रीः
३८

पचरितं यदाकृतिकेवलमित्यर्थः। नन्वेवमपि तन्मौशे स्यविशेष
णस्यानन्वयः। कथं रूपकसिद्धिरित्याशंक्याह। स्वरूपेति। कोटीक
रणेन निरूपणेन। लक्षणामूलेति। साध्यवसानलक्षणामूलेत्य
र्थः। तथा च तन्मौशे उपचारेणान्वय इति भावः। नन्वेसरूपमागी
कारेऽपि किं बाधमिति वाच्यं। तदंगीकारे प्रधानान्वय उपचाराश्र
यणापत्तेः तदपेक्षयाऽप्रधाने तन्मौशे तदंगीकारेण रूपस्यैवौचि कृ
त्यादिति। नच छाया नाभितासिद्धेर्दिसम्बन्धवर्णने। उत्प्रेक्षा न सिध्येदि
त्यन्वयः। इव शब्दस्य तादृशे प्रसिद्धत्वेनाऽसति तात्पर्यग्राहके से
भावनाबोधकत्वासंभवादिति भावः। रूपकं विनापक्षेक्षायां तात्प
र्यग्राहकमस्तीति शंकते। नन्विति। एवमुक्तौ। तन्मौशे नामित्य
क्तौ तथा च साधकं तस्य साधकं तत्र रूपकत्वा। रूपकस्योत्प्रेक्षाङ्गत्वे

श्रीः
१८०

त्वेयं मणीसंश्लिलानयामोगादिरूपमेव नरूपकमिति ज्ञेयं॥ इति
संसृष्टिः॥ जलौघेति। तदा मरुतकंपितानां महीरुहाणां तलेषु छा
यो अवेपतकं पमानो आसन्नत्वोत्प्रेक्षते। शोकरूपेणा सिंहन
छिन्ना कृतीनो तमोभ्रमणगत्वानां रीतिरवंडाह्वेति गुणानां वे
ति लात्तीयाधिकरणसूत्रं। अस्यार्थः गुणानां गुणभूतानां पदार्था
नां परार्थत्वान्नस्वप्रधानार्थत्वात्परस्परसंबंधत्कृतः स्वमत्वात्। अ
प्रधानत्वमापादितं। यथा भाष्यकारस्त्रलेपावमानेष्टीनामप्रधा
नस्य चाहवनीयस्यार्थत्वात्परस्परं नोंगांगिभावसंबंधः। पथायावा
र्तिककारस्तले। अभिसाभिधनार्थानां मे त्रविशेषरूपाणां विवि
दं साम्यधेनीनां चोतिसंक्षेपः। एतदधिकरणपूर्वपक्षसिद्धांतोप्र
कृतानुपयोगान दर्शितौ। स्वरूपनाशेति। स्वरूपनाशरूपमु

मधिकं जीमूतिनाव:। अनविलीसविलुः सूर्यस्य तुरगावलि अश्वपंक्तिर्नी
स्मानैवतु। केवनभ्रप्रियः गगलक्ष्यामरकतमणीनामेकत्वता एकावलीवे
त्युत्प्रेक्षा। सूर्यतुरगाणां हरितवर्णत्वात् कथं पमेतीसम्यगतिक्रे धिता स्तुगा
उद्धा: पयोधरामेपाव पाएकावली पक्षिपका धरोस्तनो तथस्फुरिते दीप्तिमान्म
ध्यगतः अरुणरूपो नायकानतासारथिर्यस्या: सा पक्षे अरुणआरक्तः नाय
काहारमध्यमणिः नायकेन तरि श्रेष्ठेन रम्यमणा वपीतिविश्वासी अति शयितायामे
पांसत्तनव नाप्यवसानरूपयागर्भे चे त्वनेन तिलतंडुलन्यायेन स्फुरावगाम्य
मानभेदाया: संसृष्टिः सकाशाद्वैलक्षण्यं दर्शितौ एवमग्रेपि एकस्यवमत्ले
ति न्यनमपरापक्षत्वादंगांगिभाव नाशंक्या हा। परस्परं तिअंगुलीभिरितिरा शी
अंगुलीभिरिवमरीचिभिः केशासंचयमिव तिमिरं सन्नि गृह्य कुड्मलीकृतस
रोज्य लोचनं को चनमिव सुरो जंयन लाद् रोरलनी मुखं चुंबतीचेत्न्वयः। त
प्रायात उपमावाद् केसंदर्भे पाठादि सर्वः। मुख्यार्थरूपं पयकुड्मलीक
रणरूपं किं गंधद्र्वी साधारणधर्म: तस्मान्कृत्यादि सर्वः। उआपकलीविशेषात्म

अंगत्वाविशेषात्। चंद्रस्य चुंबनोत्प्रेक्षायां द्वीपस्य व्यवहार समारोपात्मकस
मासोक्तौ वापेक्षितस्य नायकसाधर्म्यस्योपमाभ्यास समर्पणात् कथं तयो
स्तदंगत्वमिति शंकते। यद्यपीति। मरीचिभिरं चोतिमरीचिभिरित्यंतु जीमि
त्तिमिरमिव केशस्य यथोमिभ्रमेवं रूपमित्यर्थः। एकैकविषयस्य [illegible] सस्या
भेदाध्यवसानेन समन्वयः। तयोर्वाक्यसमासयोरुपमयोः आवश्यको भेदा
ध्यवसायेनोपपत्तौ [illegible] न्वयांतरसमासांतरकल्पने गौरवेण साम्ना
येनाह। यद्वेति। ननु दीर्घसमासे पूर्वनिपातनियमाद्यनुरोधेन यथासं[illegible]
क्रमपरिभागः। तथापि वाक्येपि स्थितियोः ननु चमौरं ध्यन्तौ तिमिरकेशस
योरावरकरूपत्वनीलत्वाभ्यां सादृश्यं च नयादीर्घत्वकौतिमत्वाभ्यां च
सादृश्यं बोध्यं। प्रातिस्विकरूपेणानुक्तिस्य मरीचिसादिना। अनुगतेति।
अनुगतं यत्सादृश्यप्रयोजकं रूपं चनुलादिकं तेनेत्यर्थः। एतच्च सादृश्यम
तिरिक्तमिसमभिप्रायेण। सिद्धांतादिति। तदुक्तं साधर्म्यत्रितये [illegible] भेदप्रधान श्रीः
१४१

स भेदप्रधानं भेदाभेदं चतुष्प क्रमस्य विधानाय न। उपमानन्वयोपमेयोपमा
स्मरणानां भेदानन्यसाधारणसाधर्म्यमलंकृतमिति। ननु भेदानदरूपा
वृपोपेतापा उपमापा भेदांशस्यानुपयोगात् कथं तस्या उत्प्रेक्षाद्युपयो
गित्वमित्याशंक्य परिहरति नहीति प्रकाशस्य शायनपर्न चेति हृद।। शी
तालु।। शीतांशुनाद् भेद स्पष्टस्य सहनशील वा।। उक्तसिद्धं तस्यापि
चैत्रिक चला [illegible] यत्वमाशंक्य मतं प्रसाह। एवमिति। पाद्योपमिति। पा
अनामायंन्नपः अद्रिराजस्तु इवाभाति। कथं भूतः। अंसयोरपि तोकंबीह
रावेलसः। तथा हरिचंदनरसचंदनेन कृतस्तत अंगरागानुलेपनं य
नलक्षमत्ता अद्रिराजः कीदृक् बालोलपनरत्ना निसान्न सिप्रस्तव सिपस्य
सः। तथा निसं राज्या हारेणात्र मेन सहितः। पिनष्टीति। व्याख्यातं प्राक् पो
वीपर्येणेति। तत्रात्र चमत्कारप्रयोज्यकपौर्वापर्ये घरकत्वेन भेदानवभासा
संसष्टि नैऽसम्यमिति भावः। दर्शितविचारदर्शपुणमासादिवत्। अयं चाभिन्न

कालीनयेप्यपि सस प्राधान्ये दृष्टांतः। फलं तत्र नप्रीतिर्येषां तेपौराः नाग
रिकास्तेषा मन्येषां श्रवणयोः कटुपीडाकरं इति पूर्वार्द्ध रूपं एकमेव वाक्यं
विनष्ट उद्धारमामास्तु रिमन्वयः। तेनामरणेनाम्नासारं दुर्मतौ विवभ्रूतोध
र्मः अजकर्मकं वरणं। तत्र। तस्मिन्पूर्वे। विलीयेति। अलिसंचारेण घूर्णादि
चक्रेनापि हेतुमानिलीनलो प्रायत्नपैः। विकचविकसितं। जडभावः शैत्यं
मदनए वशिखी वह्निः। रुचिरं भस्त्राप्य थे। सिक्तमिति स्फुरं। एक अविषये उष्ण
लं श्रीकृति ह्यमिति सूत्रेण मर्थः। स्पष्टेति। अथानंतरं दिवसरूपमरविंदक
मलं संकुचिताच संकोचमगमत् तुल्यं स्पष्टम् छुसंतत् कसंतः किरणाए वके
सराणि यस्यास्तया भूता सूर्यरूपा बिंब विस्तीर्णा कर्णिकाव शायो यस्य
तात् ब्लिष्टः प्रकाशाभावेन परस्परं मिलिता अष्टदिशए वदलानां कला
पस्तत वे नावतारोमस्ताहशो वद्धः अंधकारम् रूपा मधुपावलिर्येन तक्षा
भूतमित्यर्थः। पदमेदनेति। स्रोणसिरए अगामञ्जोए अं महमहेलक्को अणं।

श्रीः
२४२

तरुणाणं हि अअलुडि पविस्सहं लीणिवारेइ। सनास्य तत्र ग्रामे यए
तो स्फुरन्तो वण्ण तरुणा मोहदयलुंठनपरि सयतो। निचाभि रपती
ति संस्कृत तं। अत्र पूर्वार्द्धे ऽनुप्रास स्फुलीयपाद रूपकामिति तयो:
संसृष्टिः। नाग्यं प्रति या निप्रति संबंधि यस्य तद्धा व्यप्रतियागिकं त
त्वादित्यर्थः। एवं च कव्यवाच्यस्यानुप्रासादेः शाब्दालंकारस्य तदनु
प्रवेशोन नाम्य कानुप्रवेश इति वचकं पुक्कमिति भावः। सत्कुति। यस्या
नगर्याः दिप्यो दशा उपानसंबंधि वापी पयसी बनायाटहे रम्येते क्रीडं
ति कीदृशैः समीचीनेः पुष्करैः कमलैर्योति नापतरंगास्त छो भाव
लिगदहपक्षि समीचीनेः। पुष्करे कथ भांडस्य खे योति तायारंगोन
सम्मिः तत्र्यमिनीत्यर्थः। पुष्कर करि हस्ताग्रे वाद्यभांडमुखे जले।
व्योम्नि खड्गफले पद्मे इत्यमरः। एषामिलिकेति। एषोभिन्नेरिवभिन्न

ऽलंघस्येत्यर्थः॥ रागवतीति। रागोऽनुरागो रक्तिमा च। अंबरमाका
शं वस्त्रं च। नन्वात्र विशेषणसाम्यात्याभेदाध्यवसायोपपत्तेर्णोपमेयत्व
भूरिसाधारणशब्दसाम्यमात्रेणाप्युपमाप्रतीतेर्नैतद्रूपेक्षेत्यत आह। शब्दे
ति शब्दतोऽर्थतो वेति। शब्दप्रयुक्तमर्थप्रयुक्तं वा पक्वाध्यं सम्मतं साम्य
त्वप्रतिपादनमित्यर्थः॥ सर्वविषयेत्सर्वप्रकारोपपन्नेति। चंद्रआह्लादक इति
धात्वनुसारात् चंद्रपदमन्वर्थं। अन्वर्थमन्वर्थनाम। तस्मात्। मलयस्य
पापकृत्त्वात्। विधुरकरेति। सहसेति नभसी वनेन दमयंत्या उद्याने
महत्त्वविलोक्य रविकृतः कथं भ्रमतेन। चंद्रकिरणाः क्वेषां हानौ
रंगीकृतेनिर्णयैः पूर्णोपमं प्रकांतघटिते स्वरूपामालावाक्ये विपक्ष
कीकृतव्यक्तसेक प्रकाररूपगोरक्षणमित्यर्थः। शब्दव्यवच्छित्तेति शा
ब्दप्रयुक्तेत्यर्थः। तथा च समप्राधान्यमर्थभेदविषयमिति भावः। प्रतिक्षि श्रीः

२६३

क्षिप्यते निवार्यते नेकार्यं तत्र मेनेति प्रतिक्षिप्याविरोधः। मुक्ता इति। विदुषां भवनेषु मं
दिरेषु केलौ स्फुरत्क्रीडायां विच्छिन्नसूत्रात् हारात् गलिताः संमार्जनीभिरपसारिताः प्रा
तः काले गणप्रांते मंदं चलतां बालानां चरणलाक्षारसेनारुणाः मुक्ताः दूराद्दाडिम
बीजशंकितधियः क्रीडाशुकाः यत्कर्षंति आकर्षंति तद्राजन्नृपते त्यागस्य दानस्य ली
लायितमित्यन्वयः। तत्रैव बालांघ्रिलाक्षारुणा इत्यत्रैव वक्ष्यमाणेति शंकितधिय इति व
क्ष्यमाणेत्यर्थः। तयोर्गुणकाव्यलिंगयोः तन्मूलः संकरमूलः ताभ्यां संकरभ्रांतिमदू
भ्यां तयोः संकरभ्रांतिमतोः तस्य उदात्तस्य हेतुमतः कार्यस्य अभेदकथनं तत्त्यागलीला
यितस्य कार्यमिति वक्तव्ये तदेव त्यागलीलायितमित्यभेदकथनं। तदीयेति राजकीये
त्यर्थः। अतथ्यादार्यति। असत्योदार्यमित्यर्थः। तन्मूलकस्यातिवितरणोत्कर्षपर्यवसति हे
त्वलंकारमूलकस्येत्यर्थः। ननु राजसंपत्समृद्धेर्व्यंजनागम्यत्वेनावाच्यत्वात्कथं ते

अं·चं·टि वर्णनात्मकोदात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशकथनमित्याशंकायामाह। वाचकशब्द
१५४ स्येति। त्रयाणामिति एकउदात्तातिशयोक्त्योरपरो हेत्वस्तुपारन्योर्व्यंग्योदात्तप्रस्तुतप्रशं
सा प्रस्तुतांकुरान्यतरयोरित्येवं त्रयाणां परस्परमित्यर्थः। उदात्तालंकारस्य हेत्वलंकारांग
तया पूर्वमुक्तत्वाद् उदात्तातिशयोक्ति संकरस्यापि तदंगत्वमिति शंकां निरस्यति। उदात्ता
दिमात्रस्यैवेति। उदात्तादीत्यादिपदेन हेत्वलंकारपरिग्रहः। तत्रापि निरतिशयैश्वर्य
वितरणोत्कर्षपर्यवसायिनो हेत्वलंकारस्यैव तादृशवितरणरूपकार्यपरिकारहा
न्यप्र रात्तदुपस्कृततरौ राजसंपदुत्कर्षप्रशंसारूपायामप्रस्तुतप्रशंसायामंगत्वेनत्वदु
नातथ्यवर्णनारूपात्युक्तिसंकरस्याप्यपेक्षेति भावः। यथायोग्यमिति। तथाहि। उ
दात्तगुणयोरंगांगिभावसंकरस्य भ्रांतिमदुदात्तयोरंगांगिभावसंकरस्य चांगांगिभा
वेन संकरः। तथा भ्रांतिमदुदात्तयोरंगांगिभावसंकरस्योदात्तांगहेत्वलंकारादिसं १५४

क

देहसंकरस्य सांगांगिभावेन संकर इति सूक्ष्ममतिभिरूहनीयं। स्वकीर्त्यनुवृत्तये ग्रंथनाम
१५५ स्वनामवन्निबध्नन् ग्रंथपरिसमाप्तिमनुवदति। अमुमिति। स्वग्रंथस्य प्रामाणिकत्वं सूचयितु
माह। चंद्रालोक इति। शरदागमसंज्ञकश्चंद्रालोकमलभ्नतायंथः। शरत्कालागमेन
नचंद्रस्य लोक इति श्लेषः। तस्माच्च कुवलयानंदः स्वग्रंथोऽभूत। कुवलयस्य कुमुदस्य आ
नंद इति श्लेषः॥ इति शिवमस्तु। विद्वद्धृदमहामान्यरामचंद्रात्मजन्मना॥
विदुषा वैद्यनाथेन कृतालंकारचंद्रिका॥१॥ एनां कुवलयानंदप्रकाशनविशारदां॥ वि
दां कुर्वंतु विद्वांसः काव्यतत्वविदांवराः॥२॥ असौ कुवलयानंदश्चंद्रालोकोत्थितोपि
सन्। प्रतिष्ठां लभतां नैव विनालंकारचंद्रिकां॥३॥ ॥इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञतत्
त्सद्रामभट्टात्मजवैद्यनाथकृतालंकारचंद्रिकाख्या कुवलयानंदटीका समाप्ता॥ ॥ १५५
॥ ॥श्रीभवानीशंकरार्पणमस्तु॥ ॥करकृतमपराधं क्षंतुमर्हंति संतः॥ ॥

बाळकृष्णदियानामिदं